

Шайгезова Ж. Н., Күлсариева С. П.

ЖИВОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСТАНА В ОБРАЗОВАНИИ

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТІРІ МҰРАСЫ

KAZAKHSTAN'S LIVING HERITAGE IN EDUCATION

ОҚУ ҚҰРАЛЫ ■ УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ ■ STUDY GUIDE

Шайгөзова Ж. Н., Күлсариева С. П.

ЖИВОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСТАНА В ОБРАЗОВАНИИ

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТІРІ МҰРАСЫ

KAZAKHSTAN'S LIVING HERITAGE IN EDUCATION

ОҚУ ҚҰРАЛЫ ▪ УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ ▪ STUDY GUIDE

Алматы/Almaty
2023

УДК 37.013.43

ББК 74.200.50

Ш17

Рецензенттер

Философия ғылымдарының докторы,
профессор **А. Б. Наурзбаева**

Философия ғылымдарының докторы,
профессор **А. Т. Құлсариева**

Өнертану кандидаты,
профессор **О. В. Батурина**

Ш17 Шайғезова Ж. Н., Құлсариева С. П.

Білім берудегі Қазақстанның

тірі мұрасы: оқу құралы. –

Алматы: ҚазҒЗМИ, 2023. – 186 б.

ISBN 978-601-7448-25-7

Оқу құралында Қазақстанның тірі мұрасын (материалдық емес мәдени мұрасын) оқу-тәрбие үдерісінің бір бөлігі ретінде зерттеудің теориялық және практикалық аспектілері ашылған. Қазақ халқының тірі мұрасының элементтерін жалпы білім беретін мектептің оқу-тәрбие үрдісіне және қосымша білім беру жүйесіне енгізудің әдістемелік қамтамасыз етілуі ұсынылған.

Оқу құралы Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің АР09259862 «Қазіргі Қазақстанның дәстүрлі қолөнерін зерттеу: жағдайы және сақтау жолдарын іздестіру» жобасы аясында дайындалған.

Оқу құралы «Педагогикалық ғылымдар» және «Өнер және гуманитарлық ғылымдар» бағыттары бойынша бакалавриат және магистратура мамандықтарына арналған.

УДК 37.013.43

ББК 74.200.50

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті базасындағы Республикалық оқу-әдістемелік кеңестің "Педагогикалық ғылымдар" білім беру саласындағы Оқу-әдістемелік бірлестігінің (Жобаларды басқару тобының) мөртаңбасы беріле отырып, басып шығаруға ұсынылды (14.04.2023 ж. №4 отырыс хаттамасы)

ISBN 978-601-7448-25-7

© Шайғезова Ж. Н., Құлсариева С. П.

© Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігі

© Қазақ ғылыми-зерттеу мәдениет институты

Рецензенты

Доктор философских наук, профессор
А. Б. Наурызбаева

Доктор философских наук,
профессор **А. Т. Кулсариева**

Кандидат искусствоведения,
профессор **О. В. Батурина**

Шайгозова Ж. Н., Кулсариева С. П.
**Живое наследие Казахстана в образова-
нии:** учебное пособие. – Алматы: КазНИИК,
2023. – 186 с.

В учебном пособии раскрываются теоре-
тические и практические аспекты исследо-
вания живого наследия (нематериального
культурного наследия) Казахстана в рамках
образовательного процесса. Представлено
методическое обеспечение введения эле-
ментов живого наследия казахского народа
в учебно-воспитательный процесс общеоб-
разовательной школы и системы дополни-
тельного образования.

Учебное пособие выполнено в рамках про-
екта Министерства науки и высшего обра-
зования Республики Казахстан АР09259862
«Исследование традиционных ремесел со-
временного Казахстана: состояние и поиск
путей сохранения».

Пособие предназначено для специально-
стей бакалавриата и магистратуры по на-
правлениям: «Педагогические науки» и «Ис-
кусство и гуманитарные науки».

Рекомендовано к изданию с присвоением
грифа Учебно-методического объединения
(Группы управления проектами) в области
образования «Педагогические науки» РУМС
на базе КазНПУ им. Абая (Протокол заседа-
ния № 4, 14.04. 2023 г.)

© Шайгозова Ж. Н., Кулсариева С. П.

© Министерство науки и высшего образования
Республики Казахстан

© Казахский научно-исследовательский институт

Reviewer

Professor, **A. B. Naurzbayeva**,
Doctor of philosophy sciences

Professor **A. T. Kulsariyeva**,
Doctor of philosophy sciences

Professor **O. V. Baturina**,
candidate of art history

Shaygozova Zh. N., Kulsariyeva S. P.,
Kazakhstan's living heritage in education:
Study guide. – Almaty: KazRIC, 2023. – 186 p.

The study guide theoretical and practical
aspects of the study of living heritage
(intangible cultural heritage) of Kazakhstan in
the educational process. The methodological
support for the introduction of elements of
the living heritage of the Kazakh people in
the educational process of general education
school and the system of additional education
is presented.

The study guide has been prepared under the
project of the Ministry of Science and Higher
Education of the Republic of Kazakhstan
AR09259862 "Research of traditional crafts of
modern Kazakhstan: the state and search of
ways of preservation".

The study guide is intended for undergraduate
and postgraduate specialisms in the fields of
education and the arts: «The guide is intended
for Bachelor's and Master's degree programmes
in the fields of "Pedagogical sciences" and the
"Arts and Humanities"».

Recommended for publication with the
assignment of the stamp of the Educational-
Methodical Association (Project Management
Group) in the field of education "Pedagogical
Sciences" REMS based on Abai Kazakh National
Pedagogical University (Minutes of meeting
4, 14.04.2023).

© Shaygozova Zh. N., Kulsariyeva S. P.

© Ministry of Science and Higher Education
of the Republic of Kazakhstan

© Kazakh Research Institute of Culture

МАЗМҰНЫ

	Кіріспе	10
1	тақырып / тема / theme Тірі мұра: ұғымдар, терминдер және тұжырымдамалар	12
2	тақырып / тема / theme Тірі мұраны қорғау жөніндегі қызметтің негізгі аспектілері	15
3	тақырып / тема / theme Тірі мұра қауіптері мен тәуекелдері. Жалпы және арнайы қорғау шаралары және оларды әзірлеу.	18
4	тақырып / тема / theme Материалдық емес мәдени мұраның тізбелері (тізімдері) туралы. Қазақстанның тірі мұра салаларының тізімі (ауызша дәстүрлер мен сөйлеу формалары).	21
5	тақырып / тема / theme Қазақстанның мұрасы: тас өңдеу өнері	26
6	тақырып / тема / theme Қазақстанның тірі мұрасы: әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер, мерекелер	30
7	тақырып / тема / theme Қазақстанның тірі мұрасы: табиғат пен ғаламға қатысты білімдер мен әдет-ғұрыптар (аңшылық және ойындар)	35
8	тақырып / тема / theme Қазақстанның тірі мұрасы: табиғат пен ғаламға қатысты білімдер мен әдет-ғұрыптар (ұлтық тағамдар мысалында)	40
9	тақырып / тема / theme Қазақстанның тірі мұрасы: дәстүрлі қолөнермен байланысты білімдер мен дағдылар	43
10	тақырып / тема / theme Қазақстанның тірі мұрасы: зергерлік өнер.	46
11	тақырып / тема / theme Қазақстанның тірі мұрасы: киіз басу және кілем тоқу.	49
12	тақырып / тема / theme Қазақстанның тірі мұрасы: ағашты көркем өңдеу	53
13	тақырып / тема / theme Қазақстанның мұрасы: былғары және тері өңдеу	55
14	тақырып / тема / theme Қазақстанның мұрасы: тас кесу өнері	58
15	тақырып / тема / theme Қазақстанның мектеп біліміндегі материалдық емес мәдени мұра	60
	Қорытынды	64

СОДЕРЖАНИЕ**CONTENT**

Введение	70	Introduction	130
Живое наследие: понятия, термины и концепции	72	Living heritage: definitions, terms and concepts	132
Основные аспекты деятельности по охране живого наследия	75	Key aspects of living heritage protection activities	135
Угрозы и риски для живого наследия. Общие и специальные меры по охране и их разработка	78	Threats and risks to living heritage. General and special protection measures and their development	138
О перечнях (списках) нематериального культурного наследия. Список областей живого наследия Казахстана (устные традиции и формы выражения)	81	On the inventories (lists) of intangible cultural heritage. List of the domains of living heritage of Kazakhstan (oral traditions and expressions)	141
Живое наследие Казахстана: исполнительские искусства	86	Living heritage of Kazakhstan: the performing arts	146
Живое наследие Казахстана: обычаи, обряды, празднества	90	Living heritage of Kazakhstan: customs, rituals, celebrations	151
Живое наследие Казахстана: знания и обычаи, относящиеся к природе и вселенной (охота и игры)	95	Living heritage of Kazakhstan: knowledge and customs related to nature and the universe (hunting and games)	155
Живое наследие Казахстана: знания и обычаи, относящиеся к природе и вселенной (на примере национальной кухни)	100	Living heritage of Kazakhstan: knowledge and customs related to nature and the universe (national cuisine)	160
Живое наследие Казахстана: знания и навыки, связанные с традиционными ремеслами	103	Living heritage of Kazakhstan: knowledge and skills related to traditional crafts	163
Живое наследие Казахстана: ювелирное искусство	106	The living heritage of Kazakhstan: jewellery art	167
Живое наследие Казахстана: войлоковаление и ковроткачество	109	Living heritage of Kazakhstan: felting and carpet weaving	170
Живое наследие Казахстана: художественная обработка дерева	113	Living heritage of Kazakhstan: artistic woodworking	173
Наследие Казахстана: обработка кожи и меха	116	Kazakh heritage: leather and fur processing	176
Наследие Казахстана: камнерезное искусство	119	The heritage of Kazakhstan: stone carving art	179
Нематериальное культурное наследие в школьном образовании Казахстана	121	Intangible cultural heritage in school education in Kazakhstan	181
Заключение	125	Conclusion	185

Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігі
Қазақ ғылыми-зерттеу мәдениет институты

Ж. Н. Шайгөзова, С. П. Күлсариева

**БІЛІМ БЕРУДЕГІ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ТІРІ МҰРАСЫ**

ОҚУ ҚҰРАЛЫ

Алматы, 2023

МАЗМҰНЫ

Кіріспе	10
1 тақырып. Тірі мұра: ұғымдар, терминдер және тұжырымдамалар	12
2 тақырып. Тірі мұраны қорғау жөніндегі қызметтің негізгі аспектілері	15
3 тақырып. Тірі мұра қауіптері мен тәуекелдері. Жалпы және арнайы қорғау шаралары және оларды әзірлеу.....	18
4 тақырып. Материалдық емес мәдени мұраның тізбелері (тізімдері) туралы. Қазақстанның тірі мұра салаларының тізімі (ауызша дәстүрлер мен сөйлеу формалары)	21
5 тақырып. Қазақстанның тірі мұрасы: орындаушылық өнер.....	26
6 тақырып. Қазақстанның тірі мұрасы: әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер, мерекелер	30
7 тақырып. Қазақстанның тірі мұрасы: табиғат пен ғаламға қатысты білімдер мен әдет-ғұрыптар (аңшылық және ойындар)	35
8 тақырып. Қазақстанның тірі мұрасы: табиғат пен ғаламға қатысты білімдер мен әдет-ғұрыптар (ұлттық тағамдар мысалында).....	40
9 тақырып. Қазақстанның тірі мұрасы: дәстүрлі қолөнермен байланысты білімдер мен дағдылар	43
10 тақырып. Қазақстанның тірі мұрасы: зергерлік өнер	46
11 тақырып. Қазақстанның тірі мұрасы: киіз басу және кілем тоқу	49
12 тақырып. Қазақстанның тірі мұрасы: ағашты көркем өңдеу.	53
13 тақырып. Қазақстанның мұрасы: былғары және тері өңдеу.	55
14 тақырып. Қазақстанның мұрасы: тас өңдеу өнері	58
15 тақырып. Қазақстанның мектеп біліміндегі материалдық емес мәдени мұра	60
Қорытынды	64

КІРІСПЕ

Қарқынды өзгеріп жатқан әлем заманауи адамдардан білімді өз бетінше іздену, талдау және тиімді пайдалану дағдыларын талап етеді. Бұл процестің өзегі тек сыни тұрғыдан ойлау ғана емес, негізінен шығармашылық. Шығармашылық импульс әлемдегі кез келген мәдениеттің өзегі болып табылады. Ол қоғамның рухани эволюциясы мен мәдени әртүрлілікке төзімділігі үшін «жауапты». Соңғысы ыдырауға және бірігуге жол бермейді, өзара баюға ықпал етеді, өйткені мұнда әр мәдениет өзінше ерекше. Сонымен қатар, кез келген мәдени даму, ең алдымен, диалогты болжайды. Заманауи ақпараттық технологиялар логистика мәселесін шешті, енді барлығы дерлік әлемдік мәдени мұраға қол жеткізе алады. Адамзат тарихын өз мәні бойынша жасампаздық ұмтылыстарының тарихы ретінде қарастыруға болады. Бұл ЮНЕСКО-ның мәнін құрайтын үш «тұғыр» – білім, ғылым және мәдениетті әрқашан алға жетелеп келді.

Материалдық емес мәдени мұра да, білім де дәл шығармашылық әлеуетке – уақытша, мәдени, ұлттық, әлеуметтік, жастық және жыныстық сараланусыз құбылысқа негізделген. Сонымен қатар, біздің ойымызша, білім адамдардың шығармашылық ресурстарын сәтті жүзеге асыра отырып, қоғамда өз орнын табу қабілетінің көптеген мәселелерін шеше алады.

Құрметті оқушылар мен студенттер, осы оқу құралы сіздерге қазақтың дәстүрлі мәдениеті туралы, атап айтқанда материалдық емес мәдени мұраға (тірі мұра деп те аталады) қатысты білімдеріңізді кеңейту үшін бағытталған.

Бұл нұсқаулықтан сіздер ЮНЕСКО-ның Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенциясының (2003) тұрғысынан мәдениетіміздің осы бөлігіне не жататынын білесіздер және бұл білімнің әрқайсы-

мыз үшін өте маңызды екенін түсінесіздер, өйткені өзімізді қазақстандықпыз деп есептей отырып, өз халқымыз және алдыңғы ұрпақтар біз үшін нені сақтап қалғаны туралы мүмкіндігінше көбірек білуге міндеттіміз.

Кез келген мәдениет үшін өзгерістер мүлдем табиғи, өйткені өмірдің өзі бізге жаңа көзқарастарды талап етеді және жалпы адамзаттың эволюциясы осы өзгерістерде жатыр. Бірақ, біз барлық өзгерістерге түсіністікпен қарап, мәдениетімізді соларға әкелген себептерді талдай білуіміз керек. Барлық себептерді тереңдеп кетпей және егжей-тегжейлі қарастырмай, біз осы өзгерістерге әсер еткен негізгі себептерге тоқталуымыз керек.

Кез келген этностың өмірінде табиғи өзгерістер орын алады, мысалы, өнеркәсіптің дамуы сияқты технологиялық өзгерістер немесе көрші халықтардың мәдениетінің әсері, яғни біз өзімізге ұнайтын кейбір элементтерді алған кезде, дауласу мүмкін емес, мысалы, өз рәсімімізге басқа этностың ұқсас рәсімінен іс-әрекеттерді алу сияқты, мысалы қазір қазақтар көбіне тұсау кесу салтына кәрістердің баланың болашағын болжау үшін затты таңдату рәсімін қосады. Ұзақ көршілестік нәтижесінде халықтар бір-бірінен қолөнердің кез келген әдістерін, дәстүрлі тағамдарын, балаларға күтім жасау тәсілдерін және мәдениеттің басқа элементтерін үйренеді және қабылдайды.

Бірақ, өкінішке орай, соңғы 100 жылда қазақ халқының тарихында табиғи құбылыстармен қатар, дәстүрлі мәдениеттің де өзгеруіне әкеліп соқтырған бірқатар қайғылы оқиғалар орын алды. Бұл оқиғалар патша заманында басталып, кеңестік кезеңге дейін жалғасты. Бұл Ресейдің империалистік орталығының қазақтардан жерді мемлекет мұқтажын, кейіннен бүкіл дерлік мал шаруашылығын өтеу үшін тартып алуды көздеген отарлау саясатының көрінісі

еді. Халық тарапынан мұндай саясатқа қарсы бірнеше рет қарсыласу әрекеттері жасалды, алайда олар аяусыз басып-жаншылды. 1920–1930 жылдардағы қазақ халқына қарсы физикалық зорлық-зомбылықтан басқа, кеңестер 70 жылдық билік барысында идеологиялық ықпалды да қолданды, оның мақсаты біздің мәдениетіміздің іргетасын жою болды, нәтижесінде қазақтың дәстүрлі мәдениетінің көптеген элементтерінің жоғалуына әкелді – орыстандыру саясаты ана тілінде сөйлейтін қазақтар санының айтарлықтай қысқаруына әкелді, тіпті ғылыми әдебиеттерде этникалық дәстүрлерді патриархалдық-рулық жүйенің қалдықтарына жатқызу әдетке айналды. Әсіресе, халқымыздан малдың 90%-ын тартып алып кеткеннен кейін біздің этникалық мәдениетіміз қатты зардап шекті, бұл тек экономикалық құрылымның күрт өзгеруіне әкеліп қана қоймай, сонымен қатар жалпы этностың бүкіл мәдениетіне әсер етті.

1991 жылы дәуірлік оқиға болды – Қазақстан тәуелсіздікке қол жеткізді және сол сәттен бастап этникалық мәдениетіміздің жаңғыруы басталды. Белгілі бір дәрежеде мәдени дәстүрлеріміздің қайта оралуына басқа елдерде мәжбүрлі тұру кезінде өздерінің әдеттегі шаруашылық өмір салтын ғана емес, көптеген әдет-ғұрыптарын да сақтап қалған «қандас» оралмандардың атамекеніне оралуы ықпал етті. Тәуелсіздіктің басталуымен өмірдің көптеген салаларында қазақ этникалық мәдениетінің жандануы жаңа серпін алды.

Бірқатар халықаралық конвенциялар, яғни өмірдің әртүрлі салаларындағы елдер арасындағы келісімдер бар. 2003 жылғы 17 желтоқсанда Материалдық емес мәдени мұраны (бұдан әрі – МеММ) қорғау жөніндегі халықаралық конвенция қабылданды. Бұған дейін ЮНЕСКО-ның «Адамзаттың ауызша және материалдық емес мұраларының жауһарларын жариялау» атты бағдарламасы жүзеге асырылып, Материалдық емес

мұра туралы конвенцияның әзірленіп, күшіне енуіне себепші болды. Кейінірек, 2008 жылдың қарашасында бұрын жауһарлар деп саналған тоқсан элемент Репрезентативтік тізімге енгізілді. Тиісті қоғамдастықтар өздерінің мәдени мұраларының бір бөлігі ретінде танитын МеММ-нің оңай танылатын көріністері МеММ элементтері болып саналады.

2011 жылдың соңында Қазақстан Республикасы Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенцияны ратификациялады және 2012 жылдың 28 наурызында Қазақстан Республикасы оған қосылды, яғни осы Конвенцияға қатысушы мемлекет болды. Осы қадаммен Қазақстан Республикасы әлемдік қоғамдастық алдында өзінің аумағында бар МеММ-ді сақтаумен айналысатын, сондай-ақ қоғамдастықтарға өздерінің МеММ-нің жекелеген элементтерін қорғауға жәрдемдесетін, оларға осы мәселеде қолдау мен көмек көрсетуді қамтамасыз ететін міндеттемелерін мәлімдеді.

Осы оқу құралында ҚР МЕММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитетінің мүшелері мен сарапшылары номинацияларды дайындау процесінде әзірлеген материалдары (материалдық емес мәдени мұра элементтерінің сипаттамасы) пайдаланылды.

1

ТАҚЫРЫП

ТІРІ МҰРА: ҰҒЫМДАР, ТЕРМИНДЕР ЖӘНЕ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАР

2003 жылғы Конвенцияда берілген анықтамаға сәйкес, материалдық емес мәдени мұраға мыналар кіреді: «қоғамдастықтар, топтар және кейбір жағдайларда жеке адамдар өздерінің мәдени мұрасы ретінде таныған әдет-ғұрыптар, ұсыну және білдіру формалары, білімдер мен дағдылар, сондай-ақ олармен байланысты құралдар, заттар, жәдігерлер және мәдени кеңістіктер».

Біз өте маңызды сәтке жеттік – бұл мұраны неге тірі деп атайтынымызды түсіну керек. Әрине, мұраның әртүрлі формалары, түрлері мен мазмұны болуы мүмкін, бірақ 2003 жылғы Конвенция тек қоршаған ортаға, олардың табиғатпен өзара әрекеттесуіне және олардың тарихына байланысты қоғамдастықтар мен топтар үнемі қайта құратын және оларда өзіндік және сабақтастық сезімін қалыптастыратын ұрпақтан-ұрпаққа берілетін материалдық емес мәдени мұраға бағытталған. Тірі мұра туралы айтатын болсақ, бұл халықтардың дәстүрлі мәдениетінің элементтері, олар өмір сүруді әлі де жалғастырады және ұрпақтан-ұрпаққа беріледі.

Конвенция адам құқықтары жөніндегі қолданыстағы халықаралық-құқықтық актілерге және қоғамдастықтар, топтар мен жеке тұлғалар арасындағы өзара сыйластық талаптарына қайшы келмейтін, сондай-ақ орнықты дамуға ықпал ететін материалдық емес мәдени мұраны ғана назарға алатынын ескерген жөн. Конвенция жануарларға қатыгездікпен қарайтын элементтерді қолдамайтындықтан, ЮНЕСКО-ның МеММ репре-

зентативті тізіміне енгізу үшін номинациялық файлды дайындау кезінде бұл сәт міндетті түрде ескеріледі, мысалы, сұңқармен аң аулау туралы бейнероликтен құстың жануарларды ұстайтын сәттері алынып тасталады.

Осылайша, әдет-ғұрыптар, бейнелеу және білдіру формалары, адамдар шығаратын, дамытатын және беретін білім мен дағдылар МеММ элементтері деп аталады. Олармен байланысты құралдар, заттар, жәдігерлер және мәдени кеңістіктер де МеММ анықтамасының бөлігі болып табылады, өйткені олар МеММ элементтері болмаса да, МеММ көріністерімен байланысты. Мысалы, қазақтың дәстүрлі тұрғын үйі киіз үйдің қолмен ұстауға болатын өзіндік материалдық бейнесі бар, ал 2003 жылғы Конвенция материалдық емес мәдени мұраны қорғауға бағытталған, бірақ соған қарамастан «киіз үй» элементі Қазақстан Республикасы мен Қырғыз Республикасынан ЮНЕСКО-ның Адамзаттың материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативті тізіміне енгізілген. Мұнда біз Репрезентативті тізімдегі элементтің «Қырғыз және қазақ киіз үйлерін (түркі көшпенділерінің тұрғын үйлерін) жасаудың дәстүрлі білімдері мен дағдылары» деп аталатынын нақтылауымыз керек, яғни бұл Конвенция үшін заттар емес, бірақ олардың материалдық емес жағы – киіз үйдің ағаш бөліктерін, тоқыма құрамдас бөлігін, салт-дәстүрлерді және т.б. жасау өнері маңызды. Осылайша, бұл материалдық және материалдық емес мұра элементтерінің бір-бірімен тығыз байланыста болуының жарқын мысалы.

МеММ қазіргі уақытта қоғамдастықтағы адамдар қолданатын және тарататын тірі мұра болып табылады, оны тарихтағы осы сәтте көруге болады деген тұжырым осы Конвенцияның негізгі мәні болып табылады. Сонымен бірге, Конвенция тиісті қоғамдастықтарға, топтарға және жеке тұлғаларға, сондай-ақ мәдени әртүрлілікті және жалпы адам шығармашылығын түсіну және ілгерілету үшін маңызды функциялары бар МеММ үнемі өзгеріп отыратынын мойындайды.

Тірі мұра саласындағы негізгі терминдердің бірі – «тасымалдаушы» термині. Ең жалпыланған түрде белгілі бір дәстүрді жалғастырушы адамды осылай атауға болады. Мысалы, бұл қолөнерші болуы мүмкін. Алайда, белгілі бір дәстүрлі іс-шараларға – үйлену тойларына, Наурыз мейрамына және т. б. қатысатын барлық адамдар тірі мұра тасымалдаушысы болып саналуы мүмкін.

МеММ-ді қорғау. Конвенцияда қорғау деп МеММ-нің өміршеңдігін қамтамасыз етуде оның тәжірибесі мен ұрпақтан-ұрпаққа берілуін тоқтатпау үшін, сондай-ақ оның осы қоғамдастық үшін құндылығы мен функцияларын сақтауды қамтамасыз ететін шаралар аталады. Басқаша айтқанда, қорғау шаралары – бұл қандай да бір қауіп төніп тұрған МеММ элементтерінің үздіксіз өміршеңдігін қамтамасыз ететін мақсатты іс-әрекет. Бұл қауіптер Техникалық комитет сарапшыларының жұмысы барысында анықталады. Бірақ кез келген қорғау жұмысы мүдделі қоғамдастықтар мүшелерінің – МеММ-нің осы немесе басқа элементтерімен айналысатын адамдар, мысалы, қолөнершілердің, бастамасымен басталуы керек екенін түсіну маңызды. Бұл ретте мемлекеттік органдар, жергілікті билік, ҰЕҰ, ғылыми-зерттеу және құжаттау жөніндегі мекемелер және басқа да ұйымдар бастама көтере алатыны көрсетіледі. Бұл жағдайда міндетті шарт – мұндай қорғау шаралары тиісті қоғамдастықтардың, топтардың немесе жеке тұлғалардың кең қатысуынсыз әзірленбеуі немесе жүзеге асырылмауы керек. Қорғау шараларын немесе жоспарларын дайындау бойынша барлық жұмыс тиісті элементтің көбеюіне немесе берілуіне, яғни оның бар болуына қауіп төндіретін факторларды талдаудан басталады.

Конвенцияның 2.3-бабында қорғау шараларына сәйкестендіру, құжаттау, зерттеу, сақтау, қорғау, насихаттау, рөлін арттыру, негізінен ресми және бейресми білім беру арқылы табыстау, сондай-ақ МеММ-ді қайта жаңғырту кіреді делінген.

2003 жылғы Конвенция бойынша МеММ табыстау түсінігі. Ең алдымен, МеММ-нің берілуі дәстүрді қолданушылар мен оның басқа тасымалдаушылары болашақта оларды қайта өндіру үшін МеММ-ге қатысты тәжірибелерді, дағдыларды, білімдер мен идеяларды қоғамдастықтың басқа мүшелеріне берген жағдайда жүзеге асырылады. Табыстаудың бұл дәстүрлі түрлері азды-көпті формальды болуы мүмкін және кейде тәлімгердің ұзақ мерзімді қосу және оқыту процестерін қамтиды. Егер табыстаудың дәстүрлі түрлері бұзылса немесе бүлінсе, элементтің өміршеңдігіне қауіп төнеді, содан кейін табыстауды нығайту немесе қалпына келтіріп, жандандыру үшін қорғаныс шараларын әзірлеу қажет. Бұл шаралар қолданыстағы процесті жақсартуды немесе табыстаудың жаңа әдістерін әзірлеуді қамтуы мүмкін, мысалы, халық музыкалық аспаптарын оқыту арқылы жүзеге асырылатындай, әсіресе мектептерде немесе басқа оқу орындарында оқыту арқылы табыстаудың ресми немесе кәсіби әдістерін енгізу.

Хабардарлықты арттыру нені білдіреді. Хабардарлықты арттыру Конвенция туралы хабардар болумен шектеліп қана қоймайды, сонымен қатар адамдарды МеММ құндылығын тануға, оны құрметтеуге және қажет болған жағдайда оның өміршеңдігін қамтамасыз ету бойынша шаралар қабылдауға ынталандыруды көздейді. Материалдық емес мәдени мұра қоғамдастық мүшелері арасындағы қарым-қатынаста маңызды рөл атқарады және олардың өмірінің негізі болып табылады, сонымен қатар ол қоршаған ортаға әсер етуі мүмкін. 2003 жылғы Конвенция адам құқықтарына және тұрақты дамуға қайшы келмейтін, бірақ қоғамдастықтар, топтар және жеке адамдар арасындағы өзара құрметке ықпал ететін МеММ-ді ғана ескереді.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Материалдық емес мәдени мұра дегеніміз не?
2. Тірі мұра тасымалдаушысын қалай сипаттауға болады?
3. Материалдық емес мәдени мұра жөніндегі конвенция (2003) туралы қысқаша айтып беріңіз.
4. «МеММ беру» нені білдіреді?
5. «Хабардарлықты арттыру» дегеніміз не?

Негізгі әдебиеттер

1. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенция. – Париж, 17 қазан 2003. – 17 б.
 2. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 Қаулысымен бекітілген.
 3. Мажитов С. Ф. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы. – Алматы, 2016. – 108 б.
 4. 2017–2018 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептерінде оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Нұсқаулық-әдістемелік хат. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2017. – 370 б.
 5. Азия-Тынық мұхиты аймағындағы оқу процесінде тірі мұраны пайдалану. – Сеул, Оңтүстік Корея. – 2022. – 255 б.
2. Купцова И. А., Сазонова В. А. Материалдық емес мәдени мұра: құбылысты анықтаудың тұжырымдамалық тәсілдері. Мәдениет обсерваториясы. 2022;19(1):56-64. <https://doi.org/10.25281/2072-3156-2022-19-1-56-64>.
 3. Мәдениет туралы дүниежүзілік есеп 2000+: мәдени әртүрлілік, қақтығыс және плюрализм / ЮНЕСКО. [Париж]: ЮНЕСКО баспасы; [Москва]: Магистр-пресс, [2000]. 413 б.
 4. Harrison R. Heritage: Critical approaches. Abingdon: New York: Routledge, 2013. 268 p.
 5. Кабицкий М. Е. Материалдық емес мұра мәдени дискурстың мағыналарын құрудың элементі ретінде және оны Ресей мен Еуропа елдерінде зерттеу мен қолданудың кейбір мәселелері // Жаңа ресейлік гуманитарлық зерттеулер. 2012. URL: <http://www.nrgumis.ru/articles/2012> (өтініш берілген күні: 11.01.2022).

Қосымша әдебиеттер

1. Sultanova M., Shaygozova Zh. Conceptual approaches of UNESCO in Kazakhstan//IL NODO di Gordio (Italy). № 9, 2015. – P.171–180.

2

ТАҚЫРЫП

ТІРІ МҰРАНЫ ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ ҚЫЗМЕТТІҢ НЕГІЗГІ АСПЕКТИЛЕРІ

МеММ-ді қорғау жөніндегі жұмыс және хабардарлықты арттыру мақсатында қоғамдастықтардың, топтардың және тиісті ҰЕҰ-ның қатысуымен МеММ элементтерін сәйкестендіруден, анықтаудан және түгендеуден басталады.

Сәйкестендіру деп МеММ-нің бір немесе бірнеше элементтерін сипаттау, сонымен қатар оның (олардың) ерекшеліктері мен басқа элементтерден айырмашылықтарын анықтау процесі түсініледі. МеММ сәйкестендіру оны түгендеуге әкелуі керек, бұл қабылданған жіктеуге байланысты МеММ элементтерін жүйелеу және тізімдерді немесе деректер банктерін құру деп түсініледі. Әдеттегідей, түгендеу деп қабылданған жіктеуге және тізімдерді немесе деректер банктерін құруға байланысты МеММ элементтерін жүйелеу түсініледі.

Болгария тәжірибесінен элементті түгендеуге мысал келтірейік, онда бұл процесті жүзеге асыру үшін жергілікті қоғамдастық пен мәдени орталықтарға тарату үшін сауалнама әзірленді, содан кейін сарапшылар сауалнама нәтижелері бойынша талдау жүргізді. Жүргізілген талдау элементтерді тізімге енгізу кезінде негізгі критерийлер ретінде дәстүрдегі репрезентативтілікті, көркемдік құндылықты, өміршеңдік пен тамырластықты анықтауға мүмкіндік берді. Бұл деректер дәстүрлі рәсімдер мен мерекелерді, әндер мен музыканы орындауды, би мен балалар ойындарын, ауызша әңгімелерді, қолөнер мен медицинаны қамтитын ұлттық және аймақтық МеММ тізімдерін көрсететін қоғамдық талқылау үшін онлайн жарияланды.

Қазақстан Республикасында 2003 жылғы Конвенцияны ратификациялағаннан кейін, бірден МеММ қорғау бойынша қажетті жалпы шараларды қабылдау сияқты ұлттық деңгейде негізгі қызметті жүзеге асыру мақсатында білімнің әртүрлі салаларындағы белгілі ғалымдар, жазушылар, практик-мамандар және басқалар қатарынан ЮНЕСКО және ИСЕСКО істері жөніндегі ҚР Ұлттық комиссиясы жанынан МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет құрылды. Бұл қызметпен кәсіби дайындалған адамдар айналысуы керек, сондықтан осы комитеттің мүшелері алғашқы екі жыл ішінде ЮНЕСКО-ның МеММ-ді қорғау саласындағы жетекші жаттықтырушылары осы саладағы жұмыстың барлық қыр-сырын үйреткен бірқатар тренингтерден өтті.

Оқу нәтижелері бойынша Ұлттық комитеттің неғұрлым дайындалған мүшелері МеММ қорғау саласындағы құзыреттілігін растайтын сертификаттар алды. Осы сертификатталған мамандардың ішінен МеММ бойынша Техникалық сараптама комитеті ұйымдастырылды. Техникалық комитеттің міндеттеріне МеММ Ұлттық тізімін жасау бойынша жұмыс та, сондай-ақ ҚР МеММ элементтерін ЮНЕСКО МеММ Репрезентативтік тізіміне енгізу үшін номинацияларды дайындау да кіреді. Осы Техникалық комитеттің мүшелері 10 жыл бойы материалдарды жинау, материалдық емес мұрамыздың элементтерін анықтау, Ұлттық тізімге файлдар дайындау, сондай-ақ Адамзаттың материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативтік тізіміне енгізу үшін Парижге жіберу жұмыстарын жүргізді. Элементтерді сәйкестендіру жұмыстары кезінде сарапшылар олардың жойылып кетуіне немесе өміршеңдігінің төмендеуіне әкелуі мүмкін тәуекелдерді зерттеуі керек. Содан кейін, осы ақпарат негізінде элементтердің өміршеңдігінің тәуекелдері мен қауіптерін жою немесе жеңу шаралары анықталады.

МеММ-ді жалпы танымал ету, оған деген жалпы құрмет пен түсіністікке ықпал ету, сондай-ақ қоғамдағы МеММ рөлі мен оны қорғаудың маңыздылығы ту-

ралы халықты ақпараттандыру үшін хабардарлықты арттыру да маңызды. Бұл жұмыспен бір мезгілде Конвенция және оның МеММ қорғау ісіндегі рөлі туралы хабардар болу жүргізіледі. Көпшілікке қол жетімді болу үшін бұл жұмыста бұқаралық ақпарат құралдары мен басқа да ақпараттық арналар маңызды рөл атқарады. Бұл телеарналардағы тұрақты хабарлар, цифрлық платформаларда МеММ-нің әртүрлі элементтері туралы бейнероликтерді орналастыру, танымал газеттердің сайттары арқылы хабарландырулар және т. б. болуы мүмкін.

Осындай іс-шараларды жүзеге асыру үшін МеММ-ді қорғауды қолдау үшін құқықтық және әкімшілік жағдайлар жасау, басқаша айтқанда, «Мәдениет туралы» ҚР Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу және жергілікті билік органдары деңгейінде жоспарларды ұйымдастыру жұмыстарын жүргізу қажет.

Тізімдерге элементтің өміршеңдігі туралы маңызды мәліметтер және олардың жойылуына қарсы, яғни, оны қорғау үшін ықтимал әрекеттерге қатысты қауіптер енгізілуі керек. Ақпаратты жинау және МеММ элементтерін құжаттау жұмысы алдында тиісті қоғамдастықтармен ақпараттық кездесулер өткізіледі, онда оларға МеММ түгендеудің мақсаты, процесі және артықшылықтары туралы толық ақпарат беріледі.

МеММ элементімен айналысатын қоғамдастықтардың қатысуы.

Элементті сәйкестендіру жұмыстары басталған кезде, ақпарат жинау кезінде тиісті қауымдастықтардың, топтардың немесе жеке тұлғалардың – осы элементтің тасымалдаушысы болып табылатындардың келісімін алу қажет.

Сонымен қатар, оларға МеММ-ді қорғаудың негізгі шарты элементтің тұрақты тәжірибесін және білім мен дағдыларды міндетті түрде тасбыстауды қамтамасыз ету екенін жеткізу маңызды, сондықтан оны олардың сөзсіз қатысуымен жүзеге асыру керек. Элементті қолданатын тиісті қоғамдастықтар, топтар немесе жеке тұлғалар осылайша қатысады:

1. Өзінің МеММ сәйкестендіру және анықтау, яғни қандай да бір нақты элемент бойынша материалды зерделеу және жинау жөніндегі жұмыстар.
2. МеММ түгендеу, бұл белгілі бір элементтерді Ұлттық тізімге енгізуге келісуді білдіреді.
3. Өзінің МеММ туралы хабардарлықты арттыру – белгілі бір элементтің элементтері туралы ақпаратты кеңінен қамту.
4. Өздерінің МеММ-ін қорғау және басқару – элементтердің сақталуына кедергі келтіретін қауіптер туралы толық ақпарат беру және оларды жоюға барлық мүмкіндіктер бойынша ықпал ету.
5. МеММ-мен байланысты коммерциялық қызмет.
6. МеММ элементін аймақтық, ұлттық тізімдеріне немесе ЮНЕСКО-ның Репрезентативтік тізіміне ұсынуға өз келісімін береді.
7. МеММ қорғау және басқару шараларын әзірлеу және жүзеге асыру.
8. Халықаралық көмек туралы өтініштер.
9. Қорғау бойынша озық тәжірибелер номинациялары.

МеММ-нің белгілі бір элементтерінің тәжірибесі тұрақты әлеуметтік және экономикалық дамуға ықпал етуі мүмкін, өйткені қоғамдастықтың тұрақты дамуы жергілікті МеММ элементтерінің өміршеңдігін арттыра алады.

Тиісті қоғамдастықтар МеММ-ді бірқатар себептермен қолданады және табыстайды: өзіндік бірегейлік пен сабақтастық сезімін сақтау, әлеуметтік әл-ауқатты арттыру, табиғи және әлеуметтік ортаны бақылауды жүзеге асыру, табыс табу.

Қоғамдық бірлікті, экономикалық дамуды, білім беруді немесе денсаулық сақтауды дамыту жобаларын жергілікті қоғамдастықтар жақсырақ қабылдайды

және олардың мәдениетіне сәйкес келетін және дәстүрлі білімдерді қамтитын болса, тиімдірек болады. Табиғат пен ғаламға қатысты білім мен әдет-ғұрып МеММ элементін қолдану үшін қажетті жеке табиғи ресурстарға тұрақты қол жетімділікті қамтамасыз етуге көмектеседі.

МеММ тәжірибелері әдетте жалпыға бірдей қабылданады және сақталады, өйткені олар адамдарды бір-бірімен байланыстыратын және оларға өзіндік сәйкестік пен сабақтастық сезімін беретін ортақ құндылықтарды білдіреді. МеММ-нің кейбір элементтері бірегейлікті және тарихи сабақтастық сезімін нығайту арқылы қоғамдастықтың бірлігін сақтауға көмектесе алады, сонымен қатар ол тауарлар мен қызметтер алмасу сияқты қоғамдағы өзара тиімді қарым-қатынастарға ықпал етуі мүмкін.

Тірі мұраның коммерциялық жағы туралы. Кейбір жағдайларда МеММ тәжірибесі коммерциялық қызметпен байланысты, бұл әсіресе қолөнерге тән. Әртүрлі қолөнерде шәкірттер үйретіліп жатқан дағдыларды алу үшін шебер мұғалімге ақы төлейді. Бұған дәстүрлі қолөнер бұйымдарын, музыкалық аспаптарды, жиһаздарды, ыдыс-аяқтарды немесе киіз үй сияқты дәстүрлі тұрғын үйлерді сату да кіреді. МеММ өнімнен гөрі білім, дағдылар мен тәжірибелерден тұратынына қарамастан, олардың түпкілікті өнімін алу олардың үздіксіз тәжірибесі мен табысталуына қолдау болып табылады.

Шебер қолөнершілердің қызметін коммерцияландыру, мысалы, бұл қолөнерді МеММ элементтерінен немесе тізімнен алып тастауға себеп болмайды, өйткені бұл олардың өміршеңдігіне ықпал етеді. Керісінше, қоғамдастықтардың қолөнер өнімдерін сатудан экономикалық немесе басқа пайда табуы олардың МеММ тәжірибесін жалғастыруға және одан әрі дамытуға түрткі бола алады.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Конвенцияда түгендеу туралы не айтылады?
2. Түгендеудің мақсаттары мен ықтимал нәтижелері туралы қысқаша айтып беріңіз.
3. Қорғау іс-шараларын жүзеге асыру процесінде МеММ элементтерін қолданатын қоғамдастықтардың рөлі қандай?
4. Тірі мұраның коммерциялық жағын өзіңіз білетін мысалдармен қысқаша сипаттаңыз.

Негізгі әдебиеттер

1. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенция. – Париж, 17 қазан 2003. – 17 б.
2. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 Қаулысымен бекітілген.
3. Мажитов С. Ф. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы. – Алматы, 2016. – 108 б.
4. 2017–2018 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептерінде оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Нұсқаулық-әдістемелік хат. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2017. – 370 б.
5. Азия-Тынық мұхиты аймағындағы оқу процесінде тірі мұраны пайдалану. – Сеул, Оңтүстік Корея. – 2022. – 255 б.

Қосымша әдебиеттер

1. Купцова И. А., Сазонова В. А. Материалдық емес мәдени мұра: құбылысты анықтаудың тұжырымдамалық тәсілдері. Мәдениет обсерваториясы. 2022;19(1):56-64. <https://doi.org/10.25281/2072-3156-2022-19-1-56-64>.
2. Мәдениет туралы дүниежүзілік есеп 2000+: мәдени әртүрлілік, қақтығыс және плюрализм / ЮНЕСКО. [Париж]: ЮНЕСКО баспасы; [Москва]: Магистр-пресс, [2000]. 413 б.
3. Harrison R. Heritage: Critical approaches. Abingdon: New York: Routledge, 2013. 268 p.
4. Кабицкий М. Е. Материалдық емес мұра мәдени дискурстың мағыналарын құрудың элементі ретінде және оны Ресей мен Еуропа елдерінде зерттеу мен қолданудың кейбір мәселелері // Жаңа ресейлік гуманитарлық зерттеулер. 2012. URL: <http://www.nrgumis.ru/articles/2012> (өтініш берілген күні: 11.01.2022).
5. Сташкевич, А. Б. (2022). Материалдық емес мәдени мұраны қорғау: конвенциялық және практикалық аспектілер. Әлеуметтік-мәдени өлшемдегі адам, 2, 55–62. Қолжетімді: <https://journals.bsu.by/index.php/pitscd/article/view/4936>.

З

ТАҚЫРЫП

ТІРІ МҰРА ҚАУІПТЕРІ МЕН ТӘУЕКЕЛДЕРІ. ЖАЛПЫ ЖӘНЕ АРНАЙЫ ҚОРҒАУ ШАРАЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ӘЗІРЛЕУ

Элементті өндірілуіне және таралуына кедергі келтіретін ағымдағы мәселелер оның өміршеңдігіне қауіп төндіреді. Элементтің өндірілуі мен таралуына болашақта болуы мүмкін қауіптер тәуекелдер ретінде сипатталады. Элементтің өміршеңдігіне төнетін қауіптер мен тәуекелдер қорғау шараларын әзірлеу, сондай-ақ қорғау қызметінің тиімділігін анықтау үшін белгіленуі тиіс. Қауіптер мен тәуекелдерді анықтау тиісті орындаушылардың және басқа да дәстүрлі тасымалдаушылардың қатысуымен жүргізілуі керек.

Әрине, мұраны қорғау шаралары болып табылатын МеММ-нің өркендеуі үшін барынша қолайлы жағдайлар жасалуы тиіс. Бұл шаралар әртүрлі нысандар мен көріністерге ие болуы мүмкін – заңнамалық, әкімшілік, қаржылық, жарнамалық. Сондай-ақ, қауіп төніп тұрған немесе жойылып кету қаупі бар жеке элементтер бойынша да арнайы шаралар әзірленеді.

Конвенция контекстінде МеММ-ді сақтау қоғамдастықтар мен дәстүр тасымалдаушыларының осы мұра тәжірибесінің уақыт өте келе үздіксіздігін сақтау жөніндегі күш-жігерін білдіруі мүмкін.

Қорғау материалдық емес мұраны оның үздіксіз тәжірибесіне немесе қайта өндірілуіне төнген қауіптерден қорғау үшін көбінесе билік органдары қабылдайтын саналы шараларды білдіруі мүмкін.

Қорғау шараларын әзірлеу қауіптер мен тәуекелдерді анықтаудан және талдаудан басталады. Егер МеММ өміршеңдігіне төнетін қатерлер жеңілдетілмесе немесе жойылмаса, онда МеММ коммерциялық қызығушылықтан туристер үшін жасалғанымен, одан әрі тірі мұра ретінде қолданылуын тоқтатуы мүмкін.

Қауіпсіздік шаралары алуан түрлі болуы мүмкін, мысалы, музыкалық аспаптарды жасауға қажетті ағаштарды отырғызу.

Кейбір қорғау шаралары жекелеген элементтерге қолданылуы мүмкін: сәйкестендіру, құжаттау, зерттеу, сақтау, қорғау, насихаттау, ресми және бейресми білім беру арқылы табыстау. МеММ элементіне қауіп төндіретін тәуекелдерге қарсы тұру үшін кез келген қауіпсіздік шаралары ситуацияның нақты жағдайларына бейімделуді қажет ететіндігін есте ұстаған жөн.

Жергілікті жерлерде атқарылатын жұмыстар:

- қоғамдастық арасында МеММ-нің белгілі бір элементінің құндылығы туралы хабардарлықты арттыру;
- өздерінің МеММ-ін қорғауды насихаттайтын қоғамдастықтар құруды қолдау;
- МеММ элементтерін тану және тәжірибе үшін қажетті білім, білік және дағдыларды табыстау ісінде тәжірибелі тасымалдаушыларды қолдау;
- МеММ элементтерінің тәжірибесін жалғастыру үшін қоғамдастықтың жас мүшелеріне білім беру мен оқытуды ұйымдастыру;
- белгілі бір білім, білік және дағдыларды тасымалдаушылар арасында дәстүрлі байқаулар мен сайыстарды ұйымдастыру;
- шикізатқа немесе құрал-сайманға қол жеткізу сияқты үздіксіз тәжірибе мен тасымалдау үшін материалдық жағдай жасауға ықпал ету;
- қорғау жөніндегі жобаларды қаржыландыруды қамтамасыз ету;

- қорғау жөніндегі шаралардың тиімділігіне мониторинг жүргізу және элементтердің өміршеңдігі жөніндегі іс-шараларды әзірлеу.

Бұл ретте қорғау жөніндегі жоспарлардың орындылығы бағалануы тиіс мән-жайды ескеру қажет. МеММ элементтерін қорғау бойынша табысты шараларды айқындау, дайындау және іске асыру келесі іс-әрекеттерді қамтуы керек:

1. Бастапқы жұмыс жоспарын кім жасайтынын анықтау қажет. Жұмыс жоспарын құруда қауымдастықтар міндетті түрде қатысуы керек.
2. Ағымдағы сәтте элементтің өміршеңдігін анықтау.
3. Элементтің өміршеңдігінің барлық қауіптерін айқындау.
4. Элементтің өміршеңдігінің болашақ тәуекелдерін болжау.
5. Өткен және ағымдағы қорғау шараларын анықтау және бағалау.
6. Тиісті қоғамдастықтарды олардың элементін қорғау бойынша жүргізіліп жатқан жұмыстар туралы хабардар ету.
7. Қоғамдастықтың ішінде қауіпсіздік міндеттемелерін белгілеу.
8. Бірінші кезектегі қорғау шараларын белгілеу және олардың шығындарын анықтау.
9. Қорғау шараларын жүзеге асыру үшін ресурстар іздеу.
10. Қорғау шараларын іске асыру.
11. Қауіпсіздік шараларының әсерін бақылау және бағалау.
12. Қажет болған жағдайда қорғау шараларына түзетулер енгізу.

МеММ қорғау саласында жүзеге асырылған практикалық шаралардың тағы бір мысалы – дәстүрлі қолөнердің маңызды түрлерінің бірі батик болып табылатын Индонезияда 2008 жылы

Индонезия батик қоғамының форумы құрылды. Бұл қоғамдастықтың мақсаты – батикті қорғау мақсатында қоғам мүшелері арасындағы ынтымақтастыққа жәрдемдесу. Ежелгі Индонезиялық тәжірибеде батик жасау қолөнері шеберлер матаға нүктелер мен сызықтар түрінде эскиздер салады, олар өсімдік және басқа бояғыштарға төзімді, сондықтан бояуды таңдамалы түрде қолдануға мүмкіндік береді.

Осы элементтің өміршеңдігін қамтамасыз ету үшін әртүрлі шаралар ұсынылды, олардың арасында мата жасау үшін арнайы *кансинг тулис* қауырсындарын және *кансинг кэл* штамптарын қол жетімді ету ұсынылды, өйткені олар туралы білім айтарлықтай жоғала бастаған. Бұл құралдарды жасауды үйрету үшін Батик институтының ұйымдастыруымен арнайы оқу бағдарламасы жүзеге асырылды.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Конвенцияда қауіптер мен тәуекелдер туралы не айтылған?
2. Өзіңіз білетін қауіпсіздік шаралары туралы қысқаша айтып беріңіз.
3. Қазақстанның қандай МеММ элементтері ерекше қорғауды қажет ететіндігін ойланып көріңізші және неліктен?
4. МеММ-ді қорғаудың жалпы шараларын сипаттаңыз.

Негізгі әдебиеттер

1. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенция. – Париж, 17 қазан 2003. – 17 б.
2. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 Қаулысымен бекітілген.

3. Мажитов С. Ф. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы. – Алматы, 2016. – 108 б.
4. 2017–2018 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептерінде оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Нұсқаулық-әдістемелік хат. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2017. – 370 б.
5. Азия-Тынық мұхиты аймағындағы оқу процесінде тірі мұраны пайдалану. – Сеул, Оңтүстік Корея. – 2022. – 255 б.

Қосымша әдебиеттер

1. Купцова И. А., Сазонова В. А. Материалдық емес мәдени мұра: құбылысты анықтаудың тұжырымдамалық тәсілдері. Мәдениет обсерваториясы. 2022;19(1):56-64. <https://doi.org/10.25281/2072-3156-2022-19-1-56-64>.
2. Мәдениет туралы дүниежүзілік есеп 2000+: мәдени әртүрлілік, қақтығыс және плюрализм / ЮНЕСКО. [Париж]: ЮНЕСКО баспасы; [Москва]: Магистр-пресс, [2000]. 413 б.
3. Harrison R. Heritage: Critical approaches. Abingdon: New York: Routledge, 2013. 268 p.
4. Кабицкий М. Е. Материалдық емес мұра мәдени дискурстың мағыналарын құрудың элементі ретінде және оны Ресей мен Еуропа елдерінде зерттеу мен қолданудың кейбір мәселелері // Жаңа ресейлік гуманитарлық зерттеулер. 2012. URL: <http://www.nrgumis.ru/articles/2012> (өтініш берілген күні: 11.01.2022).
5. Шашкевич, А. Б. (2022). Материалдық емес мәдени мұраны қорғау: конвенциялық және практикалық аспектілер. Әлеуметтік-мәдени өлшемдері адам, 2, 55–62. Қолжетімді: <https://journals.bsu.by/index.php/pitscd/article/view/4936>.

4 ТАҚЫРЫП

МАТЕРИАЛДЫҚ ЕМЕС МӘДЕНИ МҰРАНЫҢ ТІЗБЕЛЕРІ (ТІЗІМДЕРІ) ТУРАЛЫ. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТІРІ МҰРА САЛАЛАРЫНЫҢ ТІЗІМІ (АУЫЗША ДӘСТҮРЛЕР МЕН СӨЙЛЕУ ФОРМАЛАРЫ)

Конвенцияның маңызды мақсаттарының бірі жергілікті, ұлттық және халықаралық деңгейде материалдық емес мәдени мұраның маңыздылығына назар аудару және оның өзара танылуын қамтамасыз ету болып табылады.

Бұл ретте қатысушы мемлекеттер қоғамдастықтардың, топтардың және тиісті үкіметтік емес ұйымдардың қатысуымен өз аумағында бар МеММ-ді сәйкестендіруге және түгендеуге тиіс. Қорғау мақсатында сәйкестендіруді қамтамасыз ету үшін әрбір қатысушы мемлекет қалыптасқан жағдайды ескере отырып, өз аумағында бар МеММ-нің бір немесе бірнеше тізбесін жасауға тиіс. Мұндай тізімдер толық болуы керек және үнемі жаңартылып отыруы керек.

Тиісті қоғамдастықтар, мүдделі ұйымдар және жалпы жұртшылық бірқатар артықшылықтарға ие болады:

- МеММ-ді жаңғыртуды және таратуды жақсарту;
- қоғамдастықтардың әл-ауқатын арттыру;
- қоғамдастықтар арасындағы сыйластық пен түсіністікті арттыру;
- ұлттық және халықаралық деңгейде мәдени әртүрлілікті арттыру;
- тиісті қоғамдастықтардың және олардың әлеуметтік және табиғи

ортасының тұрақты дамуына қол жеткізу.

Конвенция тізімдерді жасаудан қорғауға үлес қосуды талап етеді; бұл тізімге енгізілген элементтердің өміршеңдігі бағалануы және белгіленуі керек дегенді білдіреді. Тізбелер Конвенцияның негізгі мақсаттарының бірі болып табылатын хабардарлықты арттыруға да қызмет етуі керек.

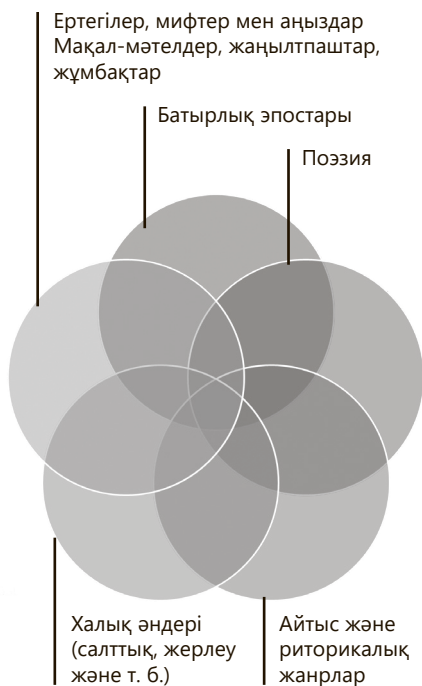
МеММ ұлттық тізіміне және ЮНЕСКО-ның Адамзаттың репрезентативті тізіміне енгізілген, сондай-ақ қазіргі уақытта зерттеліп жатқан элементтер мысалында ЮНЕСКО критерийлеріне сәйкес материалдық емес мәдени мұра салаларын толығырақ қарастырайық.

Қазақстан Республикасынан ЮНЕСКО-ның Адамзаттың материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативті тізіміне МеММ 13 элементі енгізілген:

- «Домбыра күй өнері» (2014);
- «Киіз үй жасаудағы дәстүрлі білімдер мен дағдылар» (2014);
- «Айтыш/айтыс импровизациялау өнері» (2015);
- «Наурыз» (2016);
- «Шелпек дайындау мәдениеті және нан ұзу: қатырма» (2016);
- «Қазақ күресі» (2016);
- «Қазақтың дәстүрлі асық ойындары» (2017);
- «Қазақ жылқышыларының көктемгі салт-жоралары» (2018);
- «Қорқыт ата (Қорқұт) мұрасы: эпостық мәдениет, халық ертегілері мен музыкасы» (2018);
- «Дәстүрлі интеллектуалдық және стратегиялық Тоғыз құмалақ ойыны» (2020);
- «Құсбегілік – адамзаттың тірі мұрасы» (2021);
- «Ортеке – қазақтың дәстүрлі орындаушылық өнері» (2022);
- «Қожанасыр (Қожа Насреддин) туралы дәстүрлі әңгімелер мен анекдоттар» (2022).

Тізімге енгізілген элементтердің кейбірі түркі халықтары үшін де, мәдени дәстүрлері ұқсас көптеген басқалар үшін де ортақ мұра болып табылады.

Ауызша дәстүрлер мен сөйлеу формалары, соның ішінде тіл материалдық емес мәдени мұраның тасымалдаушысы ретінде. Ауызша сөйлеу дәстүрі мен сөз өнеріне ұлттық материалдық емес мәдени мұраның мынадай объектілері жатады: ауызша фольклор, оның ішінде дастандар, эпостар, аңыздар, ертегілер, салттық және салттық емес поэтикалық лирика, құттықтаулар, дуалар, жұмбақтар, мақал-мәтелдер, нақыл сөздер, ұлттық материалдық емес мәдени мұраның белгілі бір көрініс аймағына сәйкес келетін басқа да нысандар.

1 сурет. Қазақ халқының ауызша және поэтикалық шығармашылығының жанрлары

Қыз Жібек – қазақтың лирикалық-эпикалық поэмасы.

«Қыз Жібек» поэмасы жоғары поэтикалық қасиеттерімен және пішінінің кемелділігімен ерекшеленеді. Ол ең мәнерлі лирикалық тұрмыстық поэмалардың бірі. Көптеген дала рулары мен тайпаларынан алғаш рет Қазақ хандығы құрылған XVI ғасырдың басында өрбіген «Қыз Жібек» романтикалық эпосы XIX ғасырда жазылған. Поэма алғаш рет 1894 жылы Қазан қаласында қазақ этнографы және ақын Жүсіпбек Шайхисламұлы дайындаған нұсқада жарық көрді. Бүгінгі таңда эпостың он алты түпнұсқа нұсқасы белгілі.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшылары әзірлеу үстінде.

Айтыс – ақындардың жыр мүшәйрасы.

Көпұлтты, Қырғызстанмен бірлесіп дайындалған.

Айтыш/Айтыс – қазақтың домбырасының немесе қырғыздың комузының сүйемелдеуімен айтылатын немесе жырланатын импровизацияланған ауызша өлеңдер сайысы. Екі орындаушы (ақындар) әзіл-оспақты жауаптар мен терең философиялық толғаулар арасында алмасып отыратын өзекті тақырыптардағы өлеңдерді импровизациялауда тапқырлар шайқасында бір-бірімен бәсекеleşеді. Байқау кезінде өнерпаздар бір-біріне қарама-қарсы отырады, көрермендер таңдаған тақырыптарға импровизацияланған диалог құрады. Үздік музыкалық шеберлігін, ырғағын, өзіндік ерекшелігін, даналығы мен тапқырлығын көрсеткен орындаушы жеңімпаз атанады. Аса мағыналы, тапқыр сөз өрнектері көбіне халық арасында нақыл сөздерге айналады. Бұл элемент жергілікті мерекелерден бастап жалпыұлттық іс-шараларға дейін әртүрлі жағдайларда қолданылады, мұнда тәжірибешілер маңызды әлеуметтік мәселелерді көтеру үшін жарысты жиі пайдаланады. Дәстүр бойынша оны тек ер адамдар орындағанымен, қазір ай-

тыш/айтысқа әйелдердің ұмтылыстары мен көзқарастарын білдіру үшін байқауға көптеген әйелдер қатысады. Бүгінгі таңда айтыш/айтыс Қырғызстан мен Қазақстанның көпұлтты қоғамдарының өте танымал мәдени құрамдас бөлігі болып табылады және тасымалдаушылар қоғамдастығының бірегейлігінің маңызды бөлігін құрайды. Аға буын өнерпаздар өздерінің білімдері мен дағдыларын жас ұрпаққа үйретіп, табыстайды.

2015 жылы ЮНЕСКО-ның МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитетінің 8-ші сессиясында Адамзаттың МеММ репрезентативті тізіміне енгізілген.

Қозы Көрпеш – Баян сұлу – қазақтың лирикалық-эпикалық поэмасы.

«Қозы Көрпеш – Баян сұлу» – XIX ғасырдың ортасында жазылған XIII–XIV ғасырлардағы қазақтың лиро-эпикалық поэмасы. Жыр Сыбанбай, Бекбау, Жанақ, Шөже ақындардың орындауындағы ауызша нұсқаларда белгілі болды. 20-ға жуық нұсқаның ішінде Жанақ нұсқасы ең танымал. Жазбаша нұсқада фольклор жинаушылар Саблуков (1831), Г. Дербісалин (1834), А. Фролов (1841), Ч. Уәлиханов (1856) жазып алған нұсқалар ең көп таралған. Орыс тілінде бұл өлеңді 1865 жылы М. Путинцев басып шығарған, кейін 1870 жылы В. Радловтың «Түркі тайпаларының халық әдебиетінің үлгілері» жинағының үшінші томына енді.

«Қозы Көрпеш пен Баян сұлу» – ұлы аңызға айналған әсерлі оқиға, олардың махаббатының мәңгілікке айналып, сан ғасырлар бойы сақталғанын растайтын ерекше оқиға. Қозы Көрпеш пен Баян сұлудың мұңлы махаббаты туралы ескі аңызда былай делінген: бала кезінен дос болға Сарыбай мен Қарабай құда болуды уағдаласып, дүниеге әлі келмеген балаларын үйлендіруге ант еткен. Ұлының дүниеге келуін көре алмай, Сарыбай аң аулау кезінде қаза табады.

Бір-бірін әлі көрмеген, бірақ неке шартына байланған өсіп келе жатқан Қозы мен Баян ақыры бір-біріне ғашық болды. Уақыт өтіп, Қарабай өмірлік жоспарын өзгертеді. Бір кездері малын жұттан

аман алып қалған жергілікті палуан Қодарға қызын беруге уәде береді. Қодар ғашықтар арасындағы кедергіге айналады. Бұл мәңгілік үшбұрышта бірінші болып Қозының басы алынады. Қайғыға батқан Баян қанішерден кек алу үшін қулыққа жүгінеді. Қодарға бұлақ суы бар құдық қазып берсе, оған үйленемін деп уәде береді. Қодар Баянның ұзын бұрымдарынан ұстап, одан сайын тереңдеп, жұмысқа кіріседі. Қыз күтпеген жерден бұрымдарын кесіп тастайды: құдықта қалған Қодар өледі. Осылайша Қозының кегі алынады. Оның қабірінде аңыздың кейіпкері өзін қанжармен шаншып, өлім құшады.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшылары әзірлеу үстінде.

Қара өлең – қазақтың дәстүрлі поэзиясы.

Лирикалық тұрмыстық әндерді халық арасында қара өлең (сөзбе-сөз қарапайым ән) деп атайды. Бұл кәсіпқойлар емес, қарапайым адамдар орындауында күнделікті өмірде айтылатын әндер. Олар ғұрыптық әндерге өте жақын, тіпті олармен бірдей әуенге ие де болуы мүмкін, бірақ ғұрыптықтардан айырмашылығы, қара өлең нақты жағдайлармен байланысты емес, олар кез келген уақытта орындалады. Қара өлеңнің пішіні өте қарапайым, көбіне поэтикалық өлшемге ие, әр шумағында 2-4 жолдан, кейде шумақтарға қайырма қосылады.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшылары әзірлеу үстінде.

Бақсы сарыны – билермен сүйемелденетін қазақ бақсыларының салттық салтанатты әні.

Бақсы сарыны – қазақ ғұрыптық поэзиясының көне жанры, сиқырлы күшке ие импровизацияланған ән. Бақсы сарыны би билеу, дабыл қағу және басқаларға гипноздық әсер етуді қамтитын жоралғы (бақсы өзін экзотикалық күйге келтірген

рәсім) кезінде орындалды. Шамандық табынушы қызметкердің басқа дүниелік рухтармен байланыс туралы сеніміне негізделген. Бақсы сарыны басқа дүниелік күштерге белсенді әсер етумен, оларды қалаулы іс-әрекеттерге мәжбүрлеумен құлшылық етуден ерекшеленеді. Негізінен бақсылар адамдарға, жануарларға, табиғат құбылыстарына, сондай-ақ рухтар мен құдайларға табиғаттан тыс әсер ету арқылы науқастарды емдеумен және көріпкелдікпен айналысты. Қазақтар арасында шаманизмді ғылыми тұрғыдан зерттеудің бастауын Шоқан Уәлиханов «Қырғыздар арасындағы бақсылық іздері», «Тәңірі» («Құдай») және т.б. мақалаларында салды.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшылары әзірлеу үстінде.

Қожанасыр/Молда Насыр/Молда Әпенді/Әпенді Қожанасыр туралы әңгіме. Анекдоттар.

Көпұлтты өтінім. Әзірбайжан – Қырғызстан – Тәжікстан – Түркия – Түрікменстан – Өзбекстанмен бірлесіп дайындалған.

Қожанасыр туралы әзіл-қалжың айту дәстүрі қоғам мен өмір тәжірибесін әзіл-қалжыңмен талдап, танытуымен танымал философ және данышпан Қожанасырға қатысты әзіл айтумен байланысты әлеуметтік тәжірибелер мен фестивальдарды білдіреді. Қоғамдастықтар арасындағы бейнелерде, кейіпкерлердің есімдері мен әңгімелерінде шамалы айырмашылықтар болғанымен, негізгі белгілер Әзірбайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркия, Түрікменстан және Өзбекстандағы ортақ мұра болып табылады.

Анекдоттар ауызша дәстүрлер мен жазбаша деректер арқылы жеткізіліп, жергілікті идиомалар мен мақал-мәтелдерге дем берген. Олардың көпшілігі классикаға айналды, сонымен қатар баспа және визуалды бұқаралық ақпарат құралдарында және балаларға арналған теледидарлық бағдарламаларда таратылды.

Даналығымен, тапқыр сөздерімен, абсурдтылығымен және таң қалдыру элементімен ерекшеленетін Қожанасырдың анекдоттары қабылданған нормаларды жиі бұзып, баяндаушы қиын жағдайлардан күтпеген жолдарды тауып, әрқашан сөз құдіретімен жеңіске жетеді. Анекдоттар танымдық және ойын-сауық функциясын атқарады, ал қоғамдастықтар оларды әңгімелерді байыту, дәлелдерді нығайту, басқаларды сендіру немесе жағдайды түсіндіру үшін пайдаланады. Муниципалитеттер, университеттер және үкіметтік емес ұйымдар жергілікті, ұлттық және халықаралық деңгейде олардың жадында әртүрлі іс-шаралар мен фестивальдер ұйымдастыру арқылы анекдоттарды жеткізуде маңызды рөл атқарады.

2022 жылы өткен ЮНЕСКО-ның МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитетінің 17-ші сессиясында Адамзаттың МеММ репрезентативті тізіміне енгізілген (Рабат қ., Марокко).

Терме – қазақ фольклорының ән-желдірме жанры.

Дәстүрлі түрде терме (сөзбе-сөз – жинақтау), эпикалық толғаулар саласына жатады, көбінесе тәлім-тәрбиелік сипатқа ие. Бұл қазақ халқының есте қалатын мотивті жырларының кең таралған түрлерінің бірі. Әдетте ақын терме орындап, әнді қобыз немесе домбырамен сүйемелдеп, суырып салу, импровизациялау арқылы немесе халық жадында сақталған атақты ақындардың термелерін пайдаланады.

Қазақ халық әнінің импровизациялық вокалдық жанры ретінде терме жылдам қарқынмен, бір жоспарлы ырғақтағы речитативті тіл бұралуын ұсынды. Әуезді түрде қарапайым ән бірнеше рет қайталанып, барған сайын жылдам қарқынмен өзгеріп отырды, ал орындау соңында қарқын әдетте біршама баяулады. Жалпы, терме әуезі анық желдірме айтылуымен ерекшеленеді, ал терме стилі эпикалық шығармалар мен қоғамдық-публицистикалық сипаттағы шығармаларға негіз болған.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшылары әзірлеу үстінде.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Конвенция тізімдер және олардың жіктелуі туралы не айтады?
2. ЮНЕСКО-ның репрезентативтік тізіміне енген Қазақстандық МеММ элементтеріне қысқаша сипаттама беріңіз.
3. Қазақ халқының ауызша-поэтикалық жанрының негізгі жанрлары туралы айтыңыз.
4. Барлық түркі халықтарына тән элементтердің бірін сипаттаңыз.

Негізгі әдебиеттер

1. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенция. – Париж, 17 қазан 2003. – 17 б.
2. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 Қаулысымен бекітілген.
3. Мажитов С. Ф. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы. – Алматы, 2016. – 108 б.
4. 2017–2018 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептерінде оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Нұсқаулық-әдістемелік хат. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2017. – 370 б.
5. Азия-Тынық мұхиты аймағындағы оқу процесінде тірі мұраны пайдалану. – Сеул, Оңтүстік Корея. – 2022. – 255 б.

Қосымша әдебиеттер

1. Сташкевич, А. Б. (2022). Материалдық емес мәдени мұраны қорғау: конвенциялық және практикалық аспектілер. Әлеуметтік-мәдени өлшемдегі адам, 2, 55-62. Қолжетімді: <https://journals.bsu.by/index.php/pitscd/article/view/4936>.
2. Рақыш Ж. Ш. Қолөнер-ғұрыптық фольклор // XV Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Жауапты редакторы В. Г. Бабин. 2020. Баспагері: Горно-Алтай мемлекеттік университеті (Горно-Алтайск), 2020. – Б. 185-190.
3. Г. Н. Потанин жинағындағы қазақ фольклоры (мұрағаттық материалдар мен жарияланымдар). Құрастыру және түсініктемелер С. А. Қаскабасов, Н. С. Смирнова, Е. Д. Турсунова. – Алматы: Ғылым, 1972. – 382 б.
4. Смирнова Н. С. Қазақ фольклоры бойынша зерттеулер. – А.: Жібек жолы, 2008. – 526 б.

5 ТАҚЫРЫП

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТІРІ МҰРАСЫ: ОРЫНДАУШЫЛЫҚ ӨНЕР

Орындаушылық өнерге мыналар жатады: музыкалық өнердің дәстүрлері мен көріністері, синкреттік ауызша-музыкалық формада берілген шығармашылық (бесік жыры, жоқтау, үйлену тойының ғұрыптық әндері), хореографиялық өнердің немесе хореографиялық практиканың дәстүрлері мен көріністері, ұлттық балалар ойындары, ұлттық спорттық ойындар, ұлттық материалдық емес мәдени мұраның көрінісінің осы саласына сәйкес келетін басқа да объектілері.

Қазақстанның репрезентативті тізіміне енгізілген элементтерді толығырақ қарастырайық.

Қазақтың дәстүрлі домбыра күй өнері. Домбыра күй өнері домбыра деп аталатын дәстүрлі алмұрт тәрізді, екі ішекті, шертпелі музыкалық аспапта орындалатын қысқаша жеке шығарманы айтады. Музыка көрермендерді рухани және эмоционалды дүңгейде қызықтыратын классикалық және импровизацияланған шығармалар арқылы адамдарды өздерінің тарихи тамыры мен дәстүрімен байланыстыруға бағытталған. Қойылымға жұртшылықтың қатысуы адамдар арасындағы әлеуметтік қарым-қатынастың маңызды құралдарының бірі болып табылады және қазақ мәдениетімен байланысты білім мен дағдыларды беруге ықпал етеді. Музыка әдетте айтылатын әңгімелер мен аңыздармен сүйемелденеді. Ол дәстүрлі түрде әлеуметтік іс-шараларда, фестивальдерде және мерекелік салтанаттарда, түрлі тағамдар мен музыкалық ойын-сауықтардың арасында орындалады. Ол

адамдардың өзіндік санасын нығайтып, қоғамдағы ынтымақтастық пен түсіністікке ықпал ететін өмірлік маңызды әлеуметтік және мәдени тәжірибе ретінде қызмет етеді. Жаңадан бастағандар мен талантты музыканттар бала кезінен дәстүрлі музыка мен орындаушылықтың философиясы мен виртуоздылығына қызығушылығы артқан сәттен бастап шеберлерге шәкірт болады. Содан кейін әуесқой музыканттар өздерінің шеберліктері мен репертуарларын жетілдіру үшін өз аймағынан басқа, тәжірибелі және талантты орындаушыларға шәкірт ретінде барады.

2014 жылы МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитеттің 9-шы сессиясында Адамзаттың МеММ репрезентативті тізіміне енгізілген, (Париж қ., Франция).

Қобыз – ысқымен ойналатын қыл ішекті музыкалық аспап және оны ойнау өнері. Қобыз – қазақтың қос ішекті ысқымен ойналатын аспабы. Қобыздың шанағы, мойны, басы бір кесек ағаштан, ал ішектері бұралмаған жылқының қылынан жасалады. Ойнаған кезде аспапты тіземен қысып, тігінен орналастырылады. Қобыздың үні жұмсақ, үні ерекше дірілдеген тембрге ие. Аңыз бойынша, қобызды IX ғасырдағы атақты түркі ақыны, ақын-жыраулардың қамқоршысы Қорқыт ата жасағандығы айтылады. Ол адам өмірінің өткіншілігімен келісе алмай, өлместік іздеп туған жерін тастап кетті. Бірақ әлемді кезген кезде ол барлық жерде өлімді көрді: ормандағы шіріп, құлаған ағаш, даладағы күн астында күйіп кеткен боз бетеге, ал қуатты таулар оған күтілетін жойылуы еске салды. Туған жеріне оралған Қорқыт қобызды қылқан жапырақты берік арша ағашынан ойып, жасап, аспапқа бар жаны мен сезімін салды. Содан бері Қорқыттың әуендері мен оның жасаған қобызы жер шарын кезіп, ол туралы жадты сақтайды.

2013–2017 жылдары ЮНЕСКО-ның МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық

комитетіне өтінім жасауға және тапсыруға түгендеу материалдары дайындалды. Критерийлер мен рәсімдердің өзгеруіне байланысты жаңа номинациялық өтінім жасау қажет.

Бұл элемент МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшыларымен сәйкестендіру үшін дәлелді материалдарды жинау сатысында.

Қазақтың дәстүрлі ән өнері. Қазақ әні – халық даналығының сарқылмас қазынасы. Онда еңбек қызметінің әр қыры, тарихи оқиғалар, рухани нәзік тәжірибелер көрініс тапты. Өлеңде ғұрыптық іс-әрекеттер мен адам бойындағы келеңсіздіктер өте толық және тамаша суреттеледі. Ән мәдениетіне Абай Құнанбаев, Біржан Қожағұлов, Жаяу Мусса, Кенен Әзірбаев, Ақан-сері сияқты композитор-әншілер елеулі үлес қосты. Халықтық кәсіби әнші әдемі күшті дауысқа ие болуы керек, музыкалық аспапты меңгеруі керек.

Қазақтың халық шығармашылығында лирикалық әндер ерекше орын алады. Олар Отанға, табиғатқа, адамға деген сүйіспеншіліктің керемет сезіміне арналған. Олар әрқашан әуезді, әсерлі, қарапайым және орындауға қол жетімді.

Өнерді оқытудың еуропалық мектебінен айырмашылығы, қазақтың халықтық музыкалық педагогикасы оқушы-ізбасардың әртүрлі шығармашылық қабілеттерін – ақындық, шешендік, музыкалық, сонымен қатар орындаушылық және т.б. дамытуға арналған, яғни ұстаз-тәлімгердің соңынан феноменальды есте сақтау қабілеті бар, музыкалық есту қабілетімен, еркін импровизациялауға, түрлендіруге, сондай-ақ естігенін бірден қайталауға және шебер орындауға қабілетті табиғи дарынды таланттар ғана келеді.

Дарынды халық композиторларының шығармашылығының арқасында қазақ халықтық кәсіби музыкасы ХІХ ғасырдың ортасынан ХХ ғасырдың басына дейін өзінің дамуының ең биік шыңына жет-

ті. Олар көркемдік кемелдік пен дара стильдегі туындылар жасады.

Халық ән-күйінде екі үлкен орындаушылық дәстүр бар, оларды домбыра ән жанрының екі түрі деуге болады. Бұл Батыс Қазақстан және Шығыс Қазақстан стильдері.

Бұл түрлер арасындағы ерекше айырмашылықтар музыкалық формалар, музыкалық бейнелердің табиғаты, дыбысты айту мәнері, ән айту формасы болды. Бұл түр біздің заманымызға дейін сақталғанына қарамастан, негізгі музыкалық заңдылықтар орта ғасырларда қалыптасқан.

2013–2017 жылдары ЮНЕСКО-ның МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитетіне өтінім жасауға және тапсыруға түгендеу материалдары дайындалды. Критерийлер мен рәсімдердің өзгеруіне байланысты жаңа номинациялық өтінім жасау қажет.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшылары әзірлеу үстінде.

Қорқыт ата мұрасы: эпикалық мәдениет және музыка.

Деде Қорқуд/Қорқыт Ата/Деде Қорқыт эпикалық мәдениеті, халық ертегілері мен музыкасы он екі қаһармандық аңызға, әңгімелер мен ертегілерге және ауызекі сөйлеу, орындаушылық өнер, мәдени кодтар мен музыкалық шығармалар арқылы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан он үш дәстүрлі музыкалық композицияға негізделген. Қорқыт ата әр хикаятта аты аңызға айналған данышпан, сөзі, сазы, даналық өрнектері туылу, некелесу, өлу дәстүрлерімен астасып жатқан ғұламалардың данагөйі ретінде кездеседі. Музыкалық шығармаларда негізгі интонациялар музыкалық аспап қобыздың көмегімен табиғат дыбыстары арқылы ойналады, бұл құралға имитациялық-еліктеу дыбыстары (қасқырдың ұлығыны немесе аққудың нотасына еліктеу) тән.

Барлық музыкалық шығармалар олармен бірге жүретін эпикалық оқиғалармен байланысты. Элемент ерлік, диалог, физикалық және рухани салауаттылық пен бірлік, сондай-ақ табиғатты құрметтеу сияқты әлеуметтік, мәдени және адамгершілік құндылықтарды қамтиды және түркітілдес қауымдастықтардың тарихы мен мәдениеті туралы терең білімді қамтиды.

Оны әртүрлі жағдайларда – отбасылық іс-шаралардан бастап ұлттық және халықаралық фестивальдерге дейін мүдделі қоғамдастық қолданады және қолдайды, сондықтан ұрпақтар арасындағы байланыс қызметін атқара отырып, қоғамда берік орныққан.

Әзербайжан және Түркиямен бірлесіп дайындалған көпұлтты өтінім.

2018 жылы өткен МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитеттің 13-ші сессиясында Адамзаттың МеММ репрезентативті тізіміне енгізілген (Порт-Луи қ., Маврикий).

Жетіген – оны жасау және ойнау өнері.

2013–2017 жылдары ЮНЕСКО-ның МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитетіне өтінім жасауға және тапсыруға түгендеу материалдары дайындалды.

Жетіген – қазақ және түркі халықтарының көне ішекті шерпелі музыкалық аспабы, пішіні жағынан гусли немесе жатқан арфаға ұқсайды. Классикалық жетіген жеті ішекті, қазіргі заманғысы реконструкцияланған.

Жетігеннің ең көне түрі ағаштан ойылып жасалған ұзынша сандыққа ұқсас болған. Мұндай жетігенде үстіңгі беті де, қадалары да болған жоқ. Ішектер аспаптың сыртынан қолмен тартылды. Кейінірек жетігеннің жоғарғы жағы ағаш бетпен жабылды. Әр жолдың астына екі жағынан асықтар қойылды, олар қадалар рөлін атқарды. Оларды жылжыту арқылы ішекті дәлдеп келтіру мүмкін

болды. Егер асықтар бір-біріне жақын даса, – дыбыс көтерілген, аластатылса – төмендетілді.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшылары әзірлеу үстінде.

Сыбызғы – үрмелі музыкалық аспап және онымен ойнау өнері.

Қазақстан аумағында XVIII ғасырға дейін ең көп таралған музыкалық аспаптардың бірі, оны жасаудың қарапайымдылығына байланысты. қазақтар арасында бұл құралмен байланысты көптеген аңыздар мен әңгімелер бар. Қазақтарда сыбызғыны иелену міндетті болып саналған. Қазақстан аумағында әртүрлі орындаушылық дәстүрлермен байланысты сыбызғының екі түрі бар.

Демек, шығыстық сыбызғы конус тәрізді, ұзындығы қысқарақ және диаметрі кішірек, батыстық түрі үлкенірек және ұзынырақ. Сыбызғы көптеген Еуразия халықтарының арасында әртүрлі атаулармен кездеседі, венгрлерде, молдавандарда және болгарларда – кавал, башқұрттарда – хыбызғы, түркімендерде – гаргы түйдік, моңғолдарда – цоор, алтайлықтарда – шор, қырғыздарда – чоор және көптеген басқалар. Қазіргі таңда сыбызғы барлық қазақ музыкалық-этнографиялық ұжымдарының құрамына кіреді.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшылары әзірлеу үстінде.

Шаңқобыз – тілдік музыкалық аспап және онымен ойнау өнері.

Шаңқобыз – қазақтың ежелгі музыкалық тілдік аспабы. Бұрын оны бақсылар ойнаған, олар аспаптың көмегімен табиғаттың дыбыстарын, яғни желдің шуылын, жаңбырдың дыбысын, судың сылдырын және т. б. салған. Шаңқобыз – ұштары ұзартылған жиектен және жіңішке өзектен (тілше) тұратын өте шағын аспап.

Шаңқобыз темірден немесе күмістен жасалған. Ойнау үшін шаңқобызды ерінге қысады, содан кейін тілшені саусақтың ұшымен тартып, діріл тудырады. Шығарылған дыбыстар резонатор қызметін атқарған ауыз қуысы арқылы күшейеді.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшылары әзірлеу үстінде.

Ортеке – қазақтың дәстүрлі қуыршақты-музыкалық өнері.

Ортеке – театрды, музыканы, қуыршақ театрын біріктірген қазақтың төл өнері. Бұл халық өнері дәстүрлі екі ішекті аспап домбырамен музыкалық қойылымды және ағаш қуыршақ орындаған биді қамтиды. Дәстүрлі даңғыраның бетіне металл шыбықпен бекітілген тау ешкі бейнесіндегі ағаш қуыршақ музыканттың саусақтарына бір немесе бірнеше ішек арқылы жалғанады. Музыкант домбыра тарту кезінде саусақтарын қаққанда, қуыршаққа жан бітіп, музыка ырғағымен секіріп, даңғыраны ырғақты соға бастайды. Кейбір майталмандар бір уақытта үш немесе одан да көп қуыршақпен ойнай алады. Қарапайымдылығымен таң қалдыратын бұл қойылым балаларға да, ересектерге де ұнайды. Ол негізінен қоғамдастықтардың ішінде және шәкірттер арқылы беріліп отырады.

Алматыдағы Көкіл музыка колледжі де өнермен айналысатын зерттеушілер тобын құрды. Екі жылда бір рет өткізілетін «Ортеке» халықаралық фестивальдері мен аймақтық қуыршақ өнері байқаулары Қазақстан мен көршілес елдердің қуыршақ театрларының шеберліктері мен тәжірибелерін үйренуге және алмасуға арналған тағы бір алаң болып табылады. Өлкенің халық мұрасы мен болмысының маңызды бөлігі Ортеке ересектер мен балалар арасындағы қарым-қатынас құралы қызметін де атқарады.

2022 жылы өткен ЮНЕСКО-ның МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитетінің 17-ші сессиясында Адамзаттың МеММ репрезентативті тізіміне енгізілген (Рабат қ., Марокко).

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Орындаушылық өнер дегеніміз не?
2. Репрезентативті тізімге орындаушылық өнер саласындағы қандай элементтер енгізілген?
3. Қазақстанның орындаушылық өнері туралы қысқаша айтып беріңіз.
4. Қазақтың халық музыкалық педагогикасына қысқаша МеММ-нің бөлігі ретінде сипаттама беріңіз.
5. Қазақтардың музыкалық аспаптары туралы қысқаша айтып беріңіз, олардың қайсысын білесіз?

Негізгі әдебиет

1. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенция. – Париж, 17 қазан 2003. – 17 б.
2. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 Қаулысымен бекітілген.
3. Мажитов С. Ф. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы. – Алматы, 2016. – 108 б.
4. Азия-Тынық мұхиты аймағындағы оқу процесінде тірі мұраны пайдалану. – Сеул, Оңтүстік Корея. – 2022. – 255 б.

Қосымша әдебиет

1. Аманов Б. Ж., Мухамбетова А. И. Қазақтың дәстүрлі музыкасы және XX ғасыр. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – 544 б.
2. Көшпенділер. Эстетика: Дүниені қазақтың дәстүрлі өнерімен тану. – Алматы: Ғылым, 1993 – 264 б.
3. Елеманова С. А. Түркі мәдениетінің мұрасы (қазақтың дәстүрлі музыка-

сына тарихи шолу). – Алматы: Канта-на-пресс, 2012. – 408 б.

4. Утегалиева С. И. Түркі тілдес халықтардың музыкалық аспаптарын зерттеу мәселелері // Азияның дәстүрлі музыкасы: зерттеулер мен материалдар. – Алматы: «Дайк-Пресс» ЖШС, 1996. – 192 б.
5. Утегалиева С. И. Түркітілдес халықтар музыкасының дыбыстық әлемі // «Түркі әлемінің өркениеттер диалогындағы рөлі»: Халықаралық ғылыми симпозиум материалдары (28–29.04.2009, Алматы қ.). – Алматы: МСӨИ, 2009. – 344 б.

6 ТАҚЫРЫП

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТІРІ МҰРАСЫ: ӘДЕТ-ҒҰРЫПТАР, САЛТ-ДӘСТҮРЛЕР, МЕРЕКЕЛЕР

МеММ-нің бұл саласына қайталанатын оқиғалармен және белгілі бір қоғамдағы жалпы қабылданған мінез-құлықпен, қоғамдағы адамдардың мінез-құлқын реттейтін символдық әрекеттермен байланысты барлық дәстүрлі элементтер жатады. Көбінесе бұл дәстүрлі әрекеттер қуанышты сипатқа ие, әсіресе мерекелік іс-шаралар күндерінде болатын әрекеттер, бірақ, сонымен қатар, оларға жерлеу және еске алу циклінің рәсімдері де кіреді.

Көне заманнан бері адамдардың түсініктерінде ғұрыптық мәдениет оларды табиғаттың жоғары күштерімен байланыстырады. Мұндай наным-сенімдердің орасан зор қабаты ғасырлар бойы шаруашылық қызмет кезінде де, өмірдің маңызды сәтінде де ерекше рәсімдерді орындайтын адамның өмір сүруімен бірге жүреді.

Рәсімдер – әр халықтың дәстүрлі мәдениетінің маңызды бөлігі.

Әдетте, ғұрыптық әрекеттер адамдардың өмірдің әртүрлі аспектілеріне байланысты белгілі бір оқиғалар кезіндегі мінез-құлқын қатаң түрде реттейді – шаруашылық қызмет (мысалы, құрғақшылықта жаңбыр шақыру үшін тасаттық беру), кәсіптер (мысалы, аңшылықтың әртүрлі түрлері), жас кезеңдерімен (мысалы, баланы қырқынан шығару, бастамашылық рәсімдері, тұсау кесу немесе тілашар сияқты). Көп жағдайда халықтың әлеуметтік-нормативтік мәдениеті белгілі бір рәсімдер

кезіндегі мінез-құлықты ғана емес, сонымен қатар киім-кешек, музыка және ұрыптық тағамды да талап етеді.

Әдетте, рәсімді орындау үшін қоғам өміріндегі қандай да бір маңызды оқиға, мәселен, маусымдық мерекелер (мысалы, Наурыз, егін жинау мерекелері), аң аулау, отбасылық рәсімдер (мысалы, үйлену тойы, баланың дүниеге келуі, жерлеу-жоқтау рәсімі) және т. б. себеп болады.

Наурыз.

Әзірбайжан, Ауғанстан, Үндістан, Иран, Ирак, Қырғызстан, Пәкістан, Тәжікстан, Түрікменстан, Түркия және Өзбекстанмен бірлесіп дайындалған көпұлтты өтінім.

Жаңа жыл көбінесе адамдар өркендеу мен жаңа бастамаларды қалайтын уақыт. 21 наурызда Ауғанстан, Әзірбайжан, Үндістан, Иран (Ислам Республикасы), Ирак, Қазақстан, Қырғызстан, Пәкістан, Тәжікстан, Түркия, Түрікменстан және Өзбекстан елдерінде жылдың басталуы атап өтіледі. Ол Наурыз, Навруз, Невруз, Нооруз немесе Новруз деп аталады, бұл «жаңа күн» деген мағынаны білдіреді. Ол кезде екі апта бойы түрлі рәсімдер, рәсімдер және басқа да мәдени шаралар өткізіледі. Осы уақытта қолданылатын маңызды дәстүр – тазалықты, жарықтықты, күнкөріс пен байлықты бейнелейтін заттармен безендірілген дастархан басына жиналып, жақындарымен бірге арнайы дастарханнан дәм тату. Бұл күні әртүрлі халықтар түрлі дәстүрлік тағамдарын дайындайды. Жаңа киім киіп, туған-туысқа, әсіресе, қарттарға, көрші-қолаңға бару әдетке айналған. Сыйлықтар, әсіресе, балаларға қолөнершілер жасаған бұйымдармен алмасады. Сондай-ақ, музыкасы мен биі бар көше қойылымдары, су мен отқа қатысты қоғамдық рәсімдер, дәстүрлі спорт және қолөнер түрлері бар. Бұл тәжірибелер мәдени әртүрлілік пен толеранттылықты қолдайды және қоғамдағы ынтымақтастық пен бейбітшілікті нығайтуға

ықпал етеді. Олар үлкеннен кішіге бақылау және қатысу арқылы беріледі.

2016 жылы өткен ЮНЕСКО-ның МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитетінің 11-ші сессиясында Адамзаттың МеММ репрезентативті тізіміне енгізілген (Аддис-Абеба қ., Эфиопия).

Беташар – қазақтың үйлену рәсімі.

Қазақ тіліндегі «беташар» салты «бетті ашу» деп аударылады. Ол үйлену тойының басында өткізіледі. Рәсімге дейін қалыңдықтың анасы оған сәукеле кигізіп, бетін желекпен жауып қояды. Қонақтар күтіп отырған залға келінді күйеу жігіттің үлкен ағаларының бала-шағасы бар әйелдері – екі жеңгесі қолтықтап, жетектеп алып шығады. Рәсім кезінде жас келін міндетті түрде ғаламды бейнелейтін Тәңір күнтізбесі бейнеленген ақ кілемде немесе құнарлылықтың символы қой терісінде тұруы керек.

Беташарды музыкалық аспап домбыраның сүйемелдеуімен ән немесе жыр түрінде беташар жырын орындайтын ақын (ақын-импровизатор) жүргізеді. Ән-жыр ерекше мақтау түрінде жас келінді отбасының ата-бабаларымен, ата-аналарымен және күйеу жігіттің туыстарымен таныстырады.

Жас келін жеңгелерімен бірге әрбір осындай өлең жолдарынан соң күйеу жігіттің аталған туыстар тобына сәлем салады. Келін иіліп сәлем салған әрбір туыстар тобы өз кезегінде ақынға өнер көрсеткені үшін алғысын білдіріп, әдетте, ақшалай сыйлық береді. Беташар жыры мәтіні жақсы тілектермен аяқталады.

Бүкіл ағайын-туыстармен таныстырғаннан кейін, рәсімнің шарықтау шегі басталады: ақын домбырасының мойнымен желекті көтеріп, келіннің бетін ашады. Қайын енесі келінінің желегін шешіп, маңдайынан сүйіп, бақыт тілейді. Күйеу жігіт қалыңдығының қолынан ұстап, оны жиналған қонақтарға көрсетіп, шеңбер бойымен жүргізеді. Осы сәтте күйеу жігіттің үлкен туыстары «шашу» рәсімін

жасайды, жас жұбайларға тәттілер мен тиындар шашады, жастарға бақыт, үбірлі-шүбірлі болулары мен ырыс-береке тілейді.

Беташар қалыңдықтың күйеу жігіттің рулық ұжымына қосылуын білдіреді, бұл оны тек әйел және болашақ ана ретінде ғана емес, сонымен бірге отбасының жаңа мүшесі ретінде де жаңа деңгейге көтереді.

Қазақстанның әртүрлі аймақтарында рәсім мағыналық мазмұны бойынша емес, егжей-тегжейлері бойынша біршама ерекшеленуі мүмкін. Кейбір аймақтарда беташар басталар алдында келін оттан өтеді, содан кейін қайын енесі ғұрыптық тазартуды білдіретін тұтанған адыраспан түтінімен аластайды. Адыраспанның оты мен түтіні наным-сенім бойынша сиқырлы күшке ие. Содан кейін келін енесінің нұсқауымен отқа май құйып (от рухына табыну) беташар рәсімінің өзі басталады.

2020 жылы ЮНЕСКО-ның МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитетінің қарауына ұсынылды, 2023 жылы ЮНЕСКО-ның Үкіметаралық комитетінің қарауында күту тізімінде тұр.

Қазақ жылқышыларының дәстүрлі көктемгі мерекелік рәсімдері: бие байлау, айғыр қосу, қымызмұрындық.

Қарағанды облысы, Ұлытау ауданы, Терісаққан ауылында өткен қазақ жылқышыларының дәстүрлі көктемгі мерекелік рәсімдері жылқы шаруашылығының ескі кезеңінің аяқталып, жыл сайынғы жаңа циклінің басталуын білдіреді. Табиғат туралы дәстүрлі білімге және адам мен жылқы арасындағы ғасырлық қарым-қатынасқа сүйене отырып, рәсімдерге көшпелі ата-бабалардан мұраға қалған, қазіргі шындыққа бейімделген дағдылар кіреді. Жыл бойы дайындалатын тәжірибенің негізгі құрамдас бөліктері: «Бие байлау», бие мен құлынды табынан бөліп алумен байланысты «алғашқы сауу» дәстүрі, бие сауу, ән, би, ойын-сауу»

уықпен тойлау; «Айғыр қосу», үйірдегі айғырларды жақындастырудың соңғы рәсімі; және «Қымызмұрындық» (метафоралық мағынада «қымыздың бастамасы»), оны өндіру және тарату маусымын ашатын «қымызды алғаш тарату» рәсімі.

Рәсімдер әр үйде өтетін қымыз тарату рәсімдері аяқталғанға дейін шамамен үш аптаға созылады. Салт-дәстүрлер жыл сайынғы көбеюдің жаңа циклін ашып, қазақтың дәстүрлі қонақжайлылығын көрсетеді. XX ғасырда көшпелі өмір салтынан отырықшы өмір салтына мәжбүрлі ауысуға тап болған тасымалдаушылар жылқы шаруашылығының дәстүрлі түрін оның одан әрі өміршеңдігін қамтамасыз ету үшін заманауи жағдайларға бейімдеді.

Салт-дәстүрлер жыл сайынғы көбеюдің жаңа циклін ашып, қазақтың дәстүрлі қонақжайлылығын көрсетеді. XX ғасырда көшпелі өмір салтынан отырықшы өмір салтына мәжбүрлі ауысуға тап болған тасымалдаушылар жылқы шаруашылығының дәстүрлі түрін оның одан әрі қарай өміршеңдігін қамтамасыз ету үшін заманауи жағдайларға бейімдеді.

2018 жылы өткен МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитеттің 13-ші сессиясында Адамзаттың МеММ репрезентативті тізіміне енгізілген (Порт-Луи қ., Маврикий).

Шілдехана – баланың туылуына байланысты қазақтың салт-дәстүрлері:

- бесік тойы
- қырқынан шығару
- тұсау кесу
- ашамайға мінгізу

Баланы дәстүрлі бесікке кіндігі түскеннен кейін, әдетте бесінші немесе жетінші күні бөлеген. Бесік пен бесікке арналған төсек-орын жабдықтарды («төсек») әдет-ғұрып бойынша босанған әйелдің анасы (баланың анасы жағынан әжесі) алып келуі тиіс, бұл көптеген ұлт өкілдеріне: өзбектерге, грузиндерге, түркімендерге

тән. Баланың бесікке бөленуіне қатысты «бесікке салу» (бұл рәсімнің тағы бір атауы «бесік той») рәсмін жасаған.

Рәсімді орындау кезінде әдетте тек егде жастағы әйелдер жиналып, олардың біреуі нәрестені бесікке салуы тиіс. Қонақтар «шашу» шашу үшін өздерімен бірге тәттілерін алып келеді.

Баланы салмас бұрын бесікті барлық зұлым рухтардан тазарту үшін адыраспан түтетіп, аластаған. Алдын ала: «Бисмиллә!» деп баланы алып, бесікке оң жағынан келіп, бесікке салады, содан кейін бекітпелердің біріне айыл ілінді. Рәсімді орындаушы бесіктің үстінде атқа мінгедей тұрып, қолына қамшы алып, «бесік жыры» әнін орындап, атпен шабуды бейнелеген.

Бесікке салу ғұрпы, әдет-ғұрып бойынша, дәстүрлі шай ішумен аяқталды, содан кейін орындаушыға мата кесіндісін («көйлек кигізу») сыйлап, ал қалған әйелдерге күміс сақиналар, жүзіктер немесе білезіктер тарту етілді.

40 күндік «шілде» циклінің соңында «қырқыннан шығару» рәсімі ұйымдастырылды.

Рәсімді орындау үшін қырық қасық су құйылған ыдыс дайындалып, оған күміс теңгелер, зергерлік бұйымдар салынды, кейде қырық түйір қойдың құмалағы салынған. Осы сумен «30 омыртқа мен 40 қабырғаң тезірек нығайсын» деген сөзбен баланы шомылдырып, рәсімге қатысқан әйелдерге тиындар үлестіріліп, орындаушыға жүзік сыйға тартылды.

Шомылдырудан кейін тырнағы мен шашы алынды, оны дәстүр бойынша ер адам жасауы тиіс. Алынған шашты отбасылық мұралар арасында сақтаған немесе басқа көзқарас бойынша «тұмарша» түрінде шүберекпен оралып, баланың киімінің оң иығына тігіспен тігілген; тырнақтар шүберекке оралып жерге көмілді.

«Қырқыннан шығару» рәсіміне қатысқандарға дәм татқызу үшін «шелпек»,

«құдайы күлше» салттық нандар пісіріліп, олардың біразы балаларға үлестірілді. Барлық іс-шаралар аяқталғаннан кейін, «көйлек кигізу» салты бойынша рәсімді орындаған әйелге матаның кесіндісін сыйға тартты және басқа да әйелдерге тартулар үлестірілді.

Бала тәй-тәй басып, алғашқы қадамдарын жасаған кезде «тұсау кесу» немесе «тұсау кесер» рәсімін жасаған. Қазақ халқында жүре бастаған баланың аяқтары тұсалып тұрады (салттың атауы осыдан шыққан), сондықтан ол жиі құлап, сүрініп қалады деген сенім болған, сол себепті кейін құлап-сүрінбес үшін және жүруді үйрену процесін тездету үшін «тұсау кесу» салтын жасау міндетті болып саналды.

Рәсімді орындау үшін қозғалысы ширақ, үй шаруасында пысық әйел ретінде танымал үлкен жастағы әйел таңдалды. Бұл ретте, басқа салт-дәстүрлерді орындаушыны таңдаудағы сияқты, қазақтардың түсініктері бойынша, салт-дәстүр кезінде балаға айналасындағылардың бақытты тағдыры мен сыйластығы берілетін қасиеттер ескерілді.

«Тұсау кесу» рәсімі үшін келешекте қиындықтарды болдырмау үшін түрлі-түсті жүн жіптерден бұралған арқан алынды, кейде арқанның бір ұшына ескі теңгелер байланды.

Ауылда тұратын қазақтардың шаруашылығында дәстүрлі түрде жылқылар міндетті түрде ұсталады, бұл ежелгі дәстүрді сақтауды, яғни ұлдарды атқа мінуге үйретуді талап етеді. Қазақтар ер-тұрманға отыру қабілетімен өндірістік дағдыларды байланыстырды, мықты шабандоз ғана өз халқын жаулардан қорғай алады деп сенді. «Ашмайға мінгізу» атты алғаш атқа мінгізу рәсімі осыған байланысты. Осы дәстүрге сүйене отырып, 3–5 жасында ер балаларды алғаш рет атқа қондырған.

Баланың алғаш атқа қонуына орай «шашу» шашылып, үлкендер ақ тілектерін жаудырып, баланың жігітке, батырға айналып, ержүрек болу керектігін ай-

тып, баталарын береді. Бұл күні баланың ата-анасы қой сойып, мерекелік дастархан жаяды. Ертеде ондай балаға құлын сыйлаған, қазіргі кезде мұндай сыйлықты тек ауқатты адамдар ғана бере алады.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшылары әзірлеу үстінде.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Әдет-ғұрыптардың, салт-дәстүрлердің және мерекелік шаралардың мәнін МеММ элементтері ретінде қысқаша сипаттаңыз.
2. Осы саладағы қандай элементтер Қазақстаннан репрезентативті тізімге енгізілген және неліктен?
3. Наурыз мейрамы мен оның мағынасына қысқаша сипаттама беріңіз.
4. Дәстүрлі көктемгі әдет-ғұрыптар туралы қысқаша айтып беріңіз.
5. Балаларға қатысты салт-дәстүрлер туралы не білесіз?

Негізгі әдебиет

1. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенция. – Париж, 17 қазан 2003. – 17 б.
2. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 Қаулысымен бекітілген.
3. Мажитов С. Ф. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы. – Алма-ты, 2016. – 108 б.
4. Азия-Тынық мұхиты аймағындағы оқу процесінде тірі мұраны пайдалану. – Сеул, Оңтүстік Корея. – 2022. – 255 б.

5. Күлсариева С. П. 1950–1980 жылдардағы қазақ балалық шағының этнографиясы. (Алматы және Қызылорда облыстарының материалдары бойынша). – Алматы: Эль-Фараби атындағы ҚазҰУ им., 2017. – 152 б.

Қосымша әдебиет

1. Қайырбеков Б. Ұлттық әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлер. Қазақ этикеті. – Алматы: Empire, 2020. – 172 б.
2. Кенжеахметұлы С. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. Традиции и обряды казахского народа. Kazakh traditions and customs. – Алматы: Алматыкитап, 2017. – 312 с.
3. Сұлтанова М. Э., Шайгезова Ж. Н. Терсаққан қазақтарының тірі мұрасы: көктемгі мерекелік жоралғыдағы алғашқы қымыз және қасиетті қонақжайлылық // ҚР ҰҒА хабарлары. Әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар сериясы. – 2017. – № 5 (315). – Б. 203–213.
4. Шайгезова Ж. Н., Момбек А. А. «Living heritage» as an element of the construction of educational material (using the example of traditional toponyms)// Абай атындағы ҚазҰПУ «Педагогика және психология» ғылыми-әдістемелік журналы. – 2021. – № 3(48): DOI: 10.51889/2021-3.2077-6861.30 [Электронный ресурс]: URL: <https://journal-pedpsy.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/259> (өтініш берілген күні: 7.04.2022).
5. Наурызбаева А. Б., Шайгезова Ж. Н., Күлсариева С. П. Фин-угор және түркі жас келіндерінің бастамашылық рәсімі: дәстүрлі қасиетті білімдегі жалпылық және ерекшелік (Обь угрлары мен қазақтар мысалында) // Угртану хабаршысы. Т. 11, № 2. 2021. Б. 388–397.

7

ТАҚЫРЫП

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТІРІ МҰРАСЫ: ТАБИҒАТ ПЕН ҒАЛАМҒА ҚАТЫСТЫ БІЛІМДЕР МЕН ӘДЕТ-ҒҰРЫПТАР (АҢШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ОЙЫНДАР)

Табиғатпен және ғаламмен байланысты білімдер мен әдет-ғұрыптар саласына алдыңғы ұрпақтардың табиғатпен байланысына негізделген іс-әрекеттер жатады – бұл аңшылық пен балық аулаудың халықтық кәсіптері және мал өсіру және күту әдістері, жұлдызды аспан картасы туралы ежелгі білім және тағы басқалар.

Қазақтың дәстүрлі кәсібінің маңызды салаларының бірі аң аулаудың немесе балық аулаудың алуан түрлері болып табылады. Олардың кейбіріне толығырақ тоқталайық.

Құсбегілік (бүркіт, сұңқар, т.б.) – бүркітпен аң аулау.

Біріккен Араб Әмірліктері, Австрия, Бельгия, Чехия, Франция, Германия, Венгрия, Италия, Корея Республикасы, Моңғолия, Марокко, Пәкістан, Португалия, Катар, Сауд Арабиясы, Испания, Сирия Араб Республикасымен бірлесіп дайындалған көпұлтты өтінім.

Бүркітпен аң аулау – бүркіттерді (кейде сұңқарларды, қаршығаларды, қырандарды және басқа да жыртқыш құстарды) үйрету және ұшырудың дәстүрлі өнері мен тәжірибесі. Ол 4000 жылдан астам уақыт бойы қолданылып келеді. Тарихтың ерте және ортағасырлық кезеңдеріндегі сұңқармен аң аулау тәжірибесі әлемнің көптеген елдерінде құжатталған. Бастапқыда азық-түлік

алу құралы болған сұңқарлар уақыт өте келе басқа да құндылықтарға ие болды және қоғамдастыққа әлеуметтік және ойын-сауық тәжірибесі, сонымен қатар табиғатпен байланыс тәсілі ретінде біріктірілді. Бүгінде көптеген елдерде құсбегілікпен барлық жастағы адамдар айналысады. Осы елдердің көпшілігінде маңызды мәдени символ ретінде ол ұрпақтан ұрпаққа әртүрлі жолдармен, соның ішінде тәлімгерлік, отбасы немесе оқу клубтары арқылы беріледі. Бүркітпен аң аулаудың заманауи тәжірибесі сұңқарларды, шатқалдарды және тәжірибенің өзі сияқты олардың мекендейтін жерлерін қорғауға бағытталған. Құстарды өсіру, үйрету және күту әдістері, қолданылған құрал-жабдықтар, бүркіт пен құсбегі арасындағы байланыстар сияқты, құсбегілер шығу тегі әртүрлі болғанымен, олардың құндылықтары, дәстүрлері мен тәжірибесі ортақ. Құсбегілер қоғамдастығына бүркіт ауруханалары, асыл тұқымды орталықтар, табиғатты қорғау агенттіктері және дәстүрлі жабдық өндірушілері сияқты қолдау көрсететін ұйымдар кіреді.

2016 жылы өткен ЮНЕСКО-ның МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитетінің 11-ші сессиясында Адамзаттың МеММ репрезентативті тізіміне енгізілген (Аддис-Абеба қ., Эфиопия).

Сондай-ақ 2015 жылы МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитеттің қарауына бүркітпен аң аулау бойынша елдік өтінім (алтын бүркіт) дайындалып, ұсынылды.

Салбурын – бүркіт және тазы иттер көмегімен атпен аң аулау мерекесінің дәстүрі.

Салбурын – жыртқыш құстармен және қазақтың тазы итімен атпен аң аулау мерекесін өткізудің ежелгі дәстүрі, бүкіл Қазақстан аумағында кең таралған. Негізінен жыртқыш құстар мен қазақтың тазы итерімен аң аулауға қолайлы жерлер жазық және дала зоналары, кейде үлкен ашық алаңдары басым орманды

дала жерлері болып табылады. Таулар мен тау бөктерлері Салбурын мерекесін өткізуге жарамсыз болып саналады, бірақ олар кейде осындай жерлерде өткізіледі. Салбурын мерекесі міндетті түрде қалалық аймақтардан тыс жерлерде көптеген аңдар кездесетін жерлерде өткізіледі. Салбурын – аңшылық маусымының ең қызықты шарықтау сәттерінің бірі, барлық аталған ұйымдар қатысатын мереке.

2021 жылы Адамзаттың МеММ репрезентативті тізіміне енгізу үшін МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитеттің қарауына қазақтың ұлттық мерекесі атпен аң аулау бойынша елдік өтінім дайындалып, ұсынылды.

Көкпар – қазақтың ұлттық ат спорты ойыны.

Көкпар – Орта Азия көшпенділерінің ұлттық ат спорты ойыны. Бұл атау «көкбөрі» сөзінен шыққан. Қасқырлар көшпенділердің қас жауы болды, өйткені олар мал шаруашылығына үлкен зиян келтірді. Тиісінше, қасқырды өлтіру үлкен табыс пен қуаныш болды. Жыртқыштың басын ру басына ұсынып, ал өлекесі жиналғандарға жыртып тастауға берілетін.

Сәйкесінше, басты ұсыну бойынша жігіттер арасында жиі тартыс болған. Уақыт өте келе бұл тапсырма жеңілдетілген ойынға айналды: шабандоздар қасқырдың емес, ешкінің өлекесі үшін таласады. Бастапқыда өлексе үшін шайқас жай ғана ойын емес, болашақ жауынгерлерге дайындық пен емтиханның бір түрі болды. Жастар нағыз төтенше ұрыс жағдайында ат үстінде күресу, оларды басқару дағдыларын дамытты.

Жарыс шарты бойынша ешкіні иемденіп қана қоймай, одан айрылып қалмай, қарсылас команданың «қазанына» (қақпасына) лақтыру керек. Жарысқа қатысушыларға ешкіні алаңның кез келген жерінен көтеруге, оны қарсыласынан тартып алуға, командалық серіктестерге

беруге немесе лақтыруға, серіктестерге оны қарсыластардың қақпасына лақтыруға көмектесуге рұқсат етіледі.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшылары әзірлеу үстінде.

Қазақ күресі – қазақтың ұлттық жекпе-жегі.

Қазақстандағы күрес – қарсыластың иығын жерге түсіру мақсатын көздейтін, жаяу күресетін күрес түрі. Жаттықтырушылар кейін жергілікті жарыстарда бақ сынайтын ұлдарды жаттықтырудың дәстүрлі тәжірибесі. Қазіргі таңда Қазақстанда күрес ерлер де, әйелдер де кәсіби деңгейге дейін айналысатын ұлттық спорт түрі болып табылады. Сондай-ақ, әлемнің 100-ден астам елінде көрсетілетін жыл сайынғы «Қазақстан Барысы» турнирі сияқты халықаралық жарыстар да өткізіліп тұрады. Қазақстандағы күрестің берілуі мектептерде де болуы мүмкін спорт клубтарында, сондай-ақ тәжірибелі күресшілер өткізетін шеберлік сабақтары арқылы жүреді. Шәкірттердің ең төменгі жасы 10 жастан төмен болуы мүмкін және қатысушылардың тегіне қатысты ешқандай шектеулер қойылмайды. Қазақстанның дәстүрлі фольклорында күрес спортының да өзіндік орны бар. Балуандар қайратты, ержүрек болып есептеліп, эпоста, поэзияда, әдебиетте осылай бейнеленген. Күрес тәжірибесі Қазақстандағы өскелең ұрпақты өз тарихы мен мәдениетін құрметтеуге, батыр балуандардай болуға ұмтылуға үйретеді. Ол сондай-ақ қоғамдастықтар арасында толеранттылықты, ізгі ниетті және ынтымақтастықты нығайтуға көмектеседі.

2016 жылы өткен ЮНЕСКО-ның МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитетінің 11-ші сессиясында Адамзаттың МеММ репрезентативті тізіміне енгізілген (Аддис-Абеба қ., Эфиопия).

Тоғызқұмалақ – қазақтың дәстүрлі үстел ойыны.

Көпұлтты өтінім. Қырғызстан және Түркия елдерімен бірлесіп дайындалған.

Дәстүрлі интеллектуалды және стратегиялық ойын: Тоғызқұмалақ, Тоғуз Коргоол, Мангала/Гөчүрме – бұл арнайы тақталарда немесе жердегі тесіктер сияқты импровизацияланған тақталарда ойналатын дәстүрлі ойын. Ойынды тастан, ағаштан, металдан және сүйектен жасалған шарлармен, шұңқырларға таралатын жанғақтармен немесе тұқымдармен ойнауға болады; ең көп шарларды жинайтын ойыншы ойында жеңіске жетеді. Ойынның бірнеше нұсқалары бар. Мысалы, тақтада екі, үш, төрт, алты немесе тоғыз саңылаулар ойыншылардың санына қарай рет-ретімен орналастырылуы мүмкін, ал ұзақтығы ойыншылардың санына байланысты. Өтініш берген мемлекеттерде бұл элемент ағаш пен тасты ою және зергерлік бұйымдар жасау сияқты басқа дәстүрлі қолөнермен байланысты. Ағаш және тас ою шеберлері мен зергерлер дәстүрлі дүниетанымдар мен олардың көркем шығармашылығын бейнелейтін практикалық тақталар мен түйіршіктер жасайды. Ойын ойыншылардың танымдық, моторлық және әлеуметтік дағдыларын, сондай-ақ стратегиялық және шығармашылық ойлауды жақсартады және оларды шыдамды және зейінді болуға үйретеді. Ол бейресми түрде де, ресми білім беру арқылы да беріледі. Жақында қызығушылық танытқан қоғамдастықтар сонымен қатар жас ұрпақ арасында тиісті дағдыларды жеткізудің және тәжірибенің көрнекілігін арттырудың жаңа әдісін ұсынатын мобильді оқыту және/немесе ойын қолданбаларын әзірледі.

ЮНЕСКО-ның МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитетінің 15-ші сессиясында Адамзаттың МеММ репрезентативті тізіміне енгізілген, (Париж қ., Франция).

Асық – ұлттық асық ойыны. Қазақтың дәстүрлі ойындары Асық – Қазақстан-

да ертеден келе жатқан дәстүр. Әр ойыншының дәстүр бойынша қойдың асығынан жасалған «асықтары» және ашық түстермен боялған «сақа» жиынтығы бар. Ойыншылар өздерінің асықтарын басқа асықтарды алаңнан шығару үшін пайдаланады және басты назар сүйектің орналасуына аударылады. Қызығушылық танытатын қоғамдастыққа Қазақстан халқының басым бөлігі, оның ішінде «Асық ату» ойыны федерациясының мүшелері, сондай-ақ практиктердің, негізінен төрт пен он сегіз жас аралығындағы балалардың неғұрлым кең қоғамдастығы кіреді. Элемент балалардың аналитикалық ойлауы мен физикалық жағдайын дамытуға көмектесетін, достық пен әлеуметтік инклюзияға ықпал ететін ашық ауадағы іс-шара болып табылады. Бұл сондай-ақ адамдарды жасына, ұлтына және дініне қарамастан жақындастыратын позитивті ынтымақтастықтың жақсы үлгісі. Ол мерекелік шаралар мен жиындарда кеңінен қолданылады және бұл тәжірибені сақтауда, сондай-ақ оны Қазақстандағы басқа этностар арасында кеңінен насихаттауда, балалық шақтың ұлттық символына айналдыруда қоғамдастық басты рөл атқарады. Ол үлкен ұлдардан кішілерге бақылау арқылы, сондай-ақ балаларды асық ойнауға баулу, оларды мәдени мұраларымен таныстыру мақсатындағы радио-теледидар бағдарламалары арқылы беріледі.

2017 жылы өткен ЮНЕСКО-ның МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитетінің 12-ші сессиясында Адамзаттың МеММ репрезентативті тізіміне енгізілген, (Чиджу қ., Корея).

Сайыс – ұлттық ат спорты ойындары.

Ұлттық ойындар барлық уақытта және дәуірлерде Қазақстан халықтары үшін үлкен қоғамдық маңызға ие болды. Олардың барлығы ерте заманда пайда болып, өз дамуында қалыптасқан қоғам ішіндегі қатынастарға және рудың шаруашылық қызметіне сәйкес ке-

летін бірінен соң бірі өзгеріп отыратын формалардан өтті. Мұндай ойындардың көрнекті өкілдері сайыс, аударыспақ, жамбы ату, алтын қабақ және т.б.

Құнан бәйге – үш жасар аттар жарысы. Қысқа қашықтыққа ат жарысы түрлерінің бірі. Төрт жасар аттар ғана қатысатын дөнен бәйге де бар. Жылқылардың бәйгеге қатысуының бұл реттілігі олардың аламан бәйгеде жақсы нәтиже көрсетуіне дайындық болып табылады.

Аламан бәйге – ұзақ және өте ұзақ қашықтыққа шабу. Спортшының тактикалық шеберлігі үлкен маңызға ие.

Бәйге – қазақтың кең тараған ат спортының бірі, жергілікті жердегі қысқа және орта қашықтыққа ат жарысы, жалпы стартпен жүгіру. Жіктеу қашықтығы: 7, 12 және 16 км.

Жамбы ату – нысанаға садақ ату. Ату нысанасы жамбы (күміс диск) болды, ол жіңішке арқанға (жылқының қылынан) биік бағананың арқауына ілінген. Бұл ойынның заманауи нұсқасы нысанаға найза лақтыру арқылы ат жарысын өткізуді қарастырады.

Жорға жарысы – шабандоздар жарысы. Желісі мен шабысында ерекше жүрісі, жұмсақтығы, ырғағы бар жылқыларға арналған жарыс түрі. Әдетте, бұл шабандоздар жарысына шабандоздар мен жас қыздардың мерекелік ұлттық киім кигені қабылданады. Қашықтық классификациясы ерлер үшін 2–3 км; әйелдер үшін 4–6 км.

Көкпар – ат спорты күресі, шабандоздардың ешкіні иеленудегі күресі. Көкпар – көкбөрі сөзінен шыққан. Көкпар бүгінде ең сүйікті ат спорты ойындарының бірі болып қала береді, онсыз бірде-бір мереке мен бұқаралық ойын-сауық өткізілмейді. Ойынның екі нұсқасы бар: ең көп таралғаны – шабандоздар ешкіні өз бетінше меңгеру үшін күресетін Жалпы-тартыс. Тағы бір нұсқасы – Дода-тартыс, жекпе-жек шабандоздардың белгілі

бір санынан тұратын топтар арасында болады.

Күміс алу – жігіттік атқа міну сияқты спорт түрі. Шабандоз аттың бар жылдамдығымен, тез еңкейіп, орамалмен байланған тиындарды сол жақтан, содан кейін оң жақтан бірінен соң бірін алады. Әрбір сәтсіз әрекет үшін айыппұл уақыты есептеледі. Бір шабыста көп орамал алып үлгерген адам жеңімпаз болып саналады.

Қыз қуу – қыз бен жігіт қатысатын ат спорты. Қазіргі уақытта жарыс келе-сідей өткізілуде: сөреге қыз бен жігіт шақырылады, ал соңғысы қашықтықтың ұзындығына қарай біршама қашықтыққа кері қайтарылады. Бастау беріледі. Жігіт өзінің жеңісін дәлелдеу үшін қызды қуып жетіп, жеңінен таңғышты жұлып алуға тырысады. Ал қыз болса, керісінше, қуғыншыдан қашып, мәре сызығына бірінші жетуге тырысады. Бұл спорт түрінің ерекше құндылығы – оның республика халқының әйелдер арасында дене шынықтыру мен спортты дамытуға ықпал етуінде.

Сайыс – шабандоздардың шыңға шыққан жекпе-жек өнері. Бұл ерекше үлкен мерекелерде ғана ұйымдастырылатын ескі әскерилендірілген ойындардың бірі. Қатысушылар қажетті құрал-жабдықтармен жарақтандырылады, ұшы доғал ұзын ағаш найзалармен қаруланады. Жекпе-жектің мақсаты – қарсыласын ер-тұрманнан түсіру немесе жекпе-жек өнерін жалғастыра алмайтындай ауыр соққы беру.

Аударыспақ – қарсыласын ер-тоқымнан лақтыру үшін ат үстінде күресу. Дене күші, ептілігі, төзімділігі, жылқыны епті меңгеруі жетілген ер-азаматтар ғана қатысты. Әдетте мұндай шеберлер бүкіл ауыл мен ру атынан жарысқа шығарылатын.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшылары әзірлеу үстінде.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. МеММ элементтері ретінде дәстүрлі аңшылық түрлерінің мәнін қысқаша сипаттаңыз.
2. Осы саладағы қандай элементтер Қазақстаннан репрезентативті тізімге енгізілген және неліктен?
3. Дәстүрлі аңшылық түрлері және олардың қазіргі жағдайы туралы қысқаша айтып беріңіз.
4. Қандай халық ойындарын білесіңдер? Олар туралы айтыңыз.

Негізгі әдебиет

1. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенция. – Париж, 17 қазан 2003. – 17 б.
2. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 Қаулысымен бекітілген.
3. Мажитов С. Ф. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы. – Алматы, 2016. – 108 б.
4. Азия-Тынық мұхиты аймағындағы оқу процесінде тірі мұраны пайдалану. – Сеул, Оңтүстік Корея. – 2022. – 255 б.
5. Тұрақты болашақ мүддесі үшін оқыту жүйесіндегі материалдық емес мұра. – Бангкок, 2015. – 53 б.

Қосымша әдебиет

1. Симаков Г. Н. Орта Азия мен Қазақстан халықтарының жыртықш құстар культі: бүркітшілік мысалында: тарих ғылымдарының докторы ... диссертациясы: 07.00.07. – Санкт-Петербург, 2000. – 333 б.

2. Тоқтабай А. Қазақтың тазы иті. Алматы: «Атамұра», 2013. 160 б.
3. Ишкалова Г. Қазақтың дәстүрлі аңшылық өнерінің фольклордағы көрінісі // Отан тарихы. – № 2 (98), 2022. – Б. 244–254.
4. Егізбаева М. Қазақтар арасында дәстүрлі аңшылықтың дамуына байланысты кейбір мәселелер. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы. Тарих сериясы, v. 4, n. 79, dec. 2019. ISSN 2617-8893. Қолжетімді: <<https://bulletin-history.kaznu.kz/index.php/1-history/article/view/608>>. Қолжетімділік күні: 04 mar. 2023.
5. Ислямов Е., Кузнецова З. Қазақстан Республикасының ең танымал ұлттық спорт түрлері мен ойындары // Дене шынықтыру мен спорттың педагогикалық-психологиялық және медициналық-биологиялық мәселелері. 2019. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/naibolee-populyarnye-natsionalnye-vidy-sporta-i-igr-respubliki-kazahstan> (өтініш берілген күні: 04.03.2023).
6. Собынин Ф. И., Пересветов Н. Н. и др. Батыс Қазақстан облысының мысалында ұлттық қазақ спорт түрлерін дамытудың кейбір ерекшеліктері // ТГУ Хабаршысы. 2018. №3 (173). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-osobennosti-razvitiya-natsionalnyh-kazahskih-vidov-sportana-primere-zapadno-kazahstanskoy-oblasti> (өтініш берілген күні).

8

ТАҚЫРЫП

ҚАЗАҚСТАННИҢ ТІРІ МҰРАСЫ: ТАБИҒАТ ПЕН ҒАЛАМҒА ҚАТЫСТЫ БІЛІМДЕР МЕН ӘДЕТ- ҒҰРЫПТАР (ҰЛТТЫҚ ТАҒАМДАР МЫСАЛЫНДА)

Әр халықтың өзіндік тіршілікті қамтамасыз ету жүйесі бар, оған дәстүрлі тамақ жатады. Өз кезегінде, тамақ және оған қатысты барлық нәрсе – тағамдар, оларды дайындау тәсілдері, жұмыс күндері мен мерекелердегі дастархан әдеби материалдық емес мәдени мұраның бөлігі болып табылады. МеММ-ді қорғау туралы Конвенция тұрғысынан ұлттық тағамдар тек тамақ дайындау технологияларына, олардың құрамы мен тағамдық құндылығына ғана емес, сонымен бірге мәдени мұраға, оның ішінде дайындық кезінде де, тамақтану процесінде де адамдардың мәдени өзара әрекеттесу тәсілі ретінде – олардың мінез-құлқы мен қарым-қатынасына қызығушылық танытады.

«Ұлттық тағамдар» элементіне көптеген факторлар әсер етеді, мысалы, діни шектеулер (мысалы, иудаизм мен исламда шошқа етін жеуге ғана емес, тіпті бұл етке қол тигізуге де тыйым салынады), салттық тағамдарды ұсыну және қабылдау ережелері (мысалы, қой етінің белгілі бір бөліктерін олардың мәртебесіне байланысты қонақтарға беру тәртібі мен ережелері). Әр халықтың белгілі бір уақытта дайындалып, қабылдануы тиіс ғұрыптық тағамдарының өзіндік тізімі бар (ғұрыптық тәжірибеде орыстарда құймақ, қазақтарда шелпек).

Ежелгі заманнан бері әлем халықтары әр

этностың бүкіл тамақтану жүйесіне әсер еткен аймақтың жергілікті ерекшеліктерінен туындаған жағдайларға бейімделді. Бұл жағдайларға табиғи және климаттық әсер де, шаруашылық және мәдени қызмет түрі де жатады.

Мысалы, бірқатар этникалық топтардың тағамдарына ащы дәмдеуіштерді қосуды алайық, бұл адамдарды паразитоз инфекциясын жұқтырудан қорғау ниетімен байланысты, өйткені көптеген дәмдеуіштер паразиттерге қарсы қасиеттерге ие. Мысалы, қазақтар ешқашан шикі сүтті ұзақ қайнатуға немесе ашытуға ұшыратпайды, бұл адамдардың денесін патогендік бактериялармен ластанудан қорғауға деген ұмтылыспен байланысты. Бұл ежелгі дәстүр әлемнің басқа аймақтарының халықтарына микроәлемдік зерттеулер пайда болған кезде келді, бірақ біздің ата-бабаларымыз бұл туралы мыңжылдан астам уақыт бойы білген.

Қазіргі уақытта көптеген елдер өз аймағының халықтарының дәстүрлі тағамдары бойынша Адамзат МеММ репрезентативті тізіміне өтініш берді. Төменде Қазақстан Республикасынан МеММ-нің осы элементтерін қарастырамыз.

Жұқа нан жасау және оны тарату мәдениеті: лаваш, қатырма, жупка, юфка.

Әзірбайжан, Иран, Қырғызстан және Түркиямен бірлесіп дайындалған көпұлтты номинация.

Әзірбайжан, Иран, Қазақстан, Қырғызстан және Түркия қоғамдастықтарында шелпек жасау және тарату мәдениеті оның кең таралған дәстүр ретінде сақталуына мүмкіндік берген әлеуметтік функцияларға ие. Нан дайындауға (лаваш, қатырма, жупка немесе юфка) көбінесе отбасы мүшелерінен тұратын кем дегенде үш адам қатысады, олардың әрқайсысы оны дайындауға және пісіруге ат салысады. Ауылдық жерлерде бұл про-

цеске көршілер бірге қатысады. Дәстүрлі наубайханалар да нан пісіреді. Оны тандырда/танурда (жердегі топырақ немесе тас пеш), саджда (металл табақ) немесе қазанда (қазандық) пісіреді. Кәдімгі тағамдардан бөлек, шелпек үйлену тойларында, бала дүниеге келгенде, жерлеу рәсімдерінде, түрлі мерекелерде және дұға кезінде таратылады. Әзірбайжан мен Иранда оны қалыңдықтың иығына қояды немесе ерлі-зайыптыларға өркендеу тілеу үшін басына шашады, ал Түркияда ерлі-зайыптылардың көршілеріне беріледі. Қазақстанда жерлеу рәсінде шешім Құдайдан қабылданғанша нан марқұмды қорғау үшін дайындалуы керек деп есептеледі, ал Қырғызстанда нанды бөлісу марқұмның кейінгі өмірін жақсартуды қамтамасыз етеді деп саналады. Отбасының қатысуы арқылы және шеберден шәкіртке берілетін тәжірибе қонақжайлылықты, ынтымақтастықты және қоғамдастыққа тиесілілікті нығайтатын ортақ мәдени тамырларды бейнелейтін белгілі бір сенімдерді білдіреді.

2016 жылы өткен ЮНЕСКО-ның МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитетінің 11-ші сессиясында Адамзаттың МеММ репрезентативті тізіміне енгізілген (Аддис-Абеба қ., Эфиопия).

Қымыз – қазақтың бие сүтінен жасалған ашытылған сүт өнімі және оны дайындау тәсілдері.

Қымыз (түркі, қазақ тілінде Қымыз) – сүт қышқылы мен спирттік ашыту нәтижесінде алынатын ақшыл түсті бие сүтінен жасалған ашытылған сүт сусыны. Қымыз пісіп-жетілудің барлық кезеңдерінде ашып кеткен емес, ашытылған күйде ғана пайдаланылады, сондықтан оны «тірі сусын» деп атайды. Дәмі жағынан – жағымды, сергітетін, қышқыл-тәтті көбікті. Қазақ және Моңғол даласының көшпелі халықтары қымыз дайындауды бірінші болып үйренген. Қымыз дайындау технологиясын көшпенділер ғасырлар бойы құпия сақтаған. Қымыз туралы ең алғашқы деректі ежелгі грек

тарихшысы Геродоттың (б.з.д. 484–424 жж.) еңбектерінен кездестіруге болады, ол скифтердің өмірін сипаттай отырып, бұл халықтың сүйікті сусыны терең ыдыстарда бие сүтін шайқау арқылы дайындалатын ерекше сусын екенін айтты. Қымыздың туралы толық сипаттаманы XIII ғасырдағы француз монахы және миссионері Вильгельм Рубрикуис қалдырған. 1253 жылы «Татарияға» жасаған саяхаты туралы айта отырып, ол алғаш рет қымыздың дайындалуын, дәмі мен әсерін егжей-тегжейлі баяндайды.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшылары әзірлеу үстінде.

Шұбат – түйе сүтінен жасалған ұлттық ашытылған сүт өнімі және оны жасау тәсілдері.

Қазақтың халық медицинасында шұбат өкпе, асқазан ауруларына жалпы емдік, созылмалы ауруларға, сондай-ақ улану мен рахитке қарсы қолданылады. Атап айтқанда, шұбат өкпе туберкулезінің әртүрлі түрімен ауыратын науқастарды емдеуде лайықты атаққа ие.

Қазақстан медицина ғылымдары академиясы мамандарының айтуынша, күшіне қарай бір күндік (жас), екі күндік (орташа күшті) және үш күндік (күшті) шұбаттар ажыратылады. Екі немесе үш стакан қабылдаған соң, жарты сағаттан кейін адам маужырай бастайды және сергітетін ұйқы пайда болуы мүмкін. Сонымен қатар, «тірі сусын» деп аталатын тамаша тағамдық өнім ретінде ол ашыту процесінде тұтынылатындықтан, адам ағзасына өмірлік әсер етеді.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшылары әзірлеу үстінде.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Қазақтардың ұлттық тағамдарының мәнін МеММ-нің бір бөлігі ретінде қысқаша сипаттаңыз.
2. Осы саладағы қандай элементтер Қазақстаннан репрезентативті тізімге енгізілген, дәлел келтіріңіз.
3. Аймақтың табиғи-климаттық жағдайлары халықтардың дәстүрлі тағамдарына қалай әсер ететінін қалай түсінетініңізді айтыңыз.
4. Адамзаттың МеММ репрезентативті тізімінен қазақтың қандай тағамдарын көргіңіз келеді? Дәлелдер келтіріңіз.

Негізгі әдебиет

1. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенция. – Париж, 17 қазан 2003. – 17 б.
2. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 Қаулысымен бекітілген.
3. Мажитов С. Ф. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы. – Алматы, 2016. – 108 б.
4. Азия-Тынық мұхиты аймағындағы оқу процесінде тірі мұраны пайдалану. – Сеул, Оңтүстік Корея. – 2022. – 255 б.
5. Тұрақты болашақ мүддесі үшін оқыту жүйесіндегі материалдық емес мұра. – Бангкок, 2015. – 53 б.

Қосымша әдебиет

1. Дәстүрлі тағам этникалық бірегейліктің көрінісі ретінде. – М.: Ғылым, 2001. – 293 с.

2. «Әлем халықтарының тағам және тамақтану дәстүрлері тарихы» V халықаралық ғылыми-практикалық симпозиум материалдары. [мақалалар жинағы]. – М.: Жаңа уақыт, 2021. – 526 б.
3. Алимova Б. М. Дағыстан түркітiлдес халықтарының XIX–XX ғасырдың басындағы тамағы мен тамақтану мәдениеті: Генетикалық шығу тегі мен этномәдени өзара әрекеттесу тұрғысынан жалпылық және ерекшелік. – Махачкала: «Дағыстан халықтары» баспа үйі, 2003 – 124 б.
4. Мұсағажинова А. А., Қабиденова Ж. Д. Сарыарқа қазақтары тағамының ғұрыптық және салттық қызметтері (XX–XXI ғғ.) // ВВАЭ. 2021. №2 (53). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ritualnye-i-obryadovye-funktsii-pischi-kazahov-saryarki-xx-xxi-vv> (өтініш берілген күні: 04.03.2023).
5. Кенжеахметұлы С. Қазақтың дарқан дастарқаны = Национальная кухня казахов = The Kazakh national cuisine. – Алматы: «Алматыкітап баспасы», 2015. – 240 б.

9

ТАҚЫРЫП

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТІРІ МҰРАСЫ: ДӘСТҮРЛІ ҚОЛӨНЕРМЕН БАЙЛАНЫСТЫ БІЛІМДЕР МЕН DAҒДЫЛАР

Қолөнер қазақтың дәстүрлі мұрасының ажырамас бөлігі болып табылады. Қолөнер өндірісі мен тұрмыстық қолөнердің барлық түрлері қазақ даласы тұрғындарының күнделікті күйбең тіршілігінің ажырамас бөлігі болды. Қазақстанның табиғи байлығы әртүрлі қолөнер түрлерін дамытуға нақты алғышарттар жасады. Тарихи уақыт бойы дамып, жетілдіріліп келе жатқан олар бүгінгі күні де өзінің бірегейлігі мен өзіндік ерекшелігін жоғалтпайды. Оларда ата-бабаларымыздың тәжірибесі мен ақыл-ойы, халық шығармашылығының өзіндік ерекшелігі мен бірегейлігі шоғырланған. Қолөнер халықтың тұрмыс-тіршілігі мен материалдық өндірісін, даму деңгейі мен құндылық бағдарын көрсетеді.

Қазақтарды күштеп қоныстандыру үдерісіне дейін ұзақ тарихи кезеңдегі қолөнерді сақтаудың негізгі шарты қазақтардың бүкіл өмір салты – жылжымалы және тұрақты тұрғын үйлерді пайдалануға бағынған шаруашылық қызметтің бір түрін тұрақты жүргізу және басқа да бірқатар себептер болып табылады.

Қазақтардың өмірі тұрмысы мен тіршілігіне тауар-ақша қатынастары енгенге дейін қолөнер тек заттай айырбасты қамтамасыз етсе, кейіннен қолөнершілер өз тауарларын тапсырыс бойынша да, сату үшін де жасай бастады.

Қазақтың дәстүрлі қолөнерінің тарихи дамуы мен географиялық таралуына тал-

дау өзіндік ұлттық ерекшеліктері де, Орталық Азия халықтарының қолөнерімен ұқсастықтың көптеген элементтерін де айқындайды.

Қолөнердің жекелеген түрлерінің мәдени-тарихи динамикамен байланысын ескере отырып, қазақтардан мал тәркіленген 1920–1930 жылдардағы саяси оқиғалардың теріс әсерін (кейбір деректер бойынша 90%-ға дейін) атап өткен жөн, соның салдарынан бірқатар қолөнер – кілем тоқу, киіз басу, былғары қолөнерінде одан әрі пайдалану үшін былғары өңдеу үшін шикізат жоғалып кетті, зергерлік шеберлікке арналған қымбат металдар және т. б. қол жетімсіз болды. Бұл оқиғалар өмір мен шаруашылық жүргізуге әсер етіп қана қоймай, сонымен бірге қазақ этносын отырықшы өмірге көшірудің жалпы стратегиясымен қазақтар арасындағы қолөнердің одан әрі дамуына кері әсерін тигізді.

XX ғасырдың ортасына дейін қазақтарда дәстүрлі қолөнердің барлық түрлері: темір ұстасы, тері және былғары, бояу ісі, ағаш ұстасы (ағаш өңдеу), киіз өңдеу, кілем тоқу және кесте тігу, зергерлік өнер, сүйек өңдеу және тас кесу қызмет етті.

Ұсталық өнер
Тері мен былғарыдан бұйымдар жасау өнері
Бояу ісі
Ағаш ұстасы (ағаш өңдеу)
Киіз өңдеу
Кілем тоқу және кесте тігу
Зергерлік өнер
Сүйек өңдеу өнері
Тас кесу ісі

2 сурет. Қазақтың дәстүрлі қолөнерінің тарихи түрлері

Рухани мәдениеттің мазмұны ою-өрнекте, стильде, бояуда барлық эстетикалық көріністерімен қолөнер бұйымдарында өз көрінісін табатыны белгілі. Рухани мәдениет өз кезегінде исламға дейінгі кезеңдегі наным-сенімдермен де, мысалы, тәңіршілдікпен де, исламмен де тығыз байланыста. Бұл көріністердің барлығын халықтың салт-дәстүрінен де, қолөнер бұйымдарынан да байқауға болады.

Бұл көріністерді жеке қолөнер мысалында қарастырайық.

Ұсталық өнер. Өнеркәсіп өндірісі дамығанға дейін шебер ұсталардың бұйымдарына халықтың қажеттілігі өте жоғары болды. Мұндай бұйымдарға металдан жасалған ыдыс-аяқ, қайшылар, қазан-ошққаа арналған тұғырлар және т. б. ат әбзелдері, құрал-саймандар, әртүрлі қарулар және т.б. ат жабдықтары, құралдар, түрлі қару-жарақ және тағы басқалар барлық заттар жатады. Көбінесе ұсталар өз ұсталарында жалғыз жұмыс істеп, оқушы-шәкірттерінің көмегіне жүгінетін.

Ұсталардың құрал-саймандары көрік, төс темір, ерітетін ожау, жалпақ немесе дөңес басты балғалар жиынтығы, көсеу, бұрғы, тескіштер, қашау, түрпі, сондай-ақ бөлшектерді құюға, сым мен шеге дайындамаларын тартуға арналған әртүрлі қалыптар болды.

Қазақтар теріден дәстүрлі түрде түрлі ыдыс-аяқ, көбінесе үлкен көлемдегі сұйықтықтар үшін, мысалы, торсық немесе шелек жасаған, оларға су, сүт, қымыз және т. б. құйылған.

Тері мен жүнді бояу үшін қазақтар өсімдік шикізатынан жасалған бояуларды пайдаланған. Көбінесе бояғыш материалдар риян мен оның тамырларынан жасалған. Мұндай бояулармен боялған тері мен жүн жарық пен ылғалдың әсерінен өзінің түсін жоғалтпай ұзақ уақыт бойы сақталды. Түсті күшейту үшін қазақтар селитра, мүсәтір, тотияйын, жоса, күкірт және т. б. кейбір химиялық зат-

тарды пайдаланса, киіз үйді жабуға арналған киіздің ақ түсін күшейту үшін ақ саз бен бор қолданған.

Бояғыш заттарды жинау әдетте күзде, «томар бояу» және «қызыл бояу шөп» (риян) белгілі мөлшерде жерден қазылып, сыртқы қабығынан тазартылатын кезде жүргізілетін. Егер бояу өндірісі бірден басталатын болса, онда тамырлар сумен мұқият жуылып, балғын күйінде тұтынылады. Егер бояу өндірісі ұзақ уақытқа кейінге қалдырылатын болса, онда тамырлар міндетті түрде күнге кептіріліп, келіге түйіліп ұсақ ұнтақ күйінде бояу ретінде пайдаланылғанға дейін ұзақ уақыт сақталуы мүмкін.

Киіз өндірісі, ши тоқу, тоқу, кілем тоқу, кесте тігу, құрақ құрау әйелдердің қолөнер түрлеріне жатады.

Ертеде қолөнердің тағы бір түрі болған – көпжылдық кеңдір өсімдігін өңдеп, одан қазақ әйелдері талшық алып, оған түйе жүні немесе ешкінің мамығын қосып, жұмсақ жіп иіргендерін айта кеткен жөн. Мұндай иірілген жіптен арнайы мата өндіріліп, сырт киім, ат көрпе, қабырға кілемдерін және т. б. жасау үшін пайдаланылды. Қазіргі уақытта қолөнердің бұл түрі жоғалған болып саналады.

Қазақтың жәрмеңкелерінде шыт, кездеме, бөз және т.б. сияқты ресейлік фабрика маталары пайда болғанға дейін қазақ әйелдері кенептерді қажетті мөлшерде тоқуды білді, алайда сатып алу сұранысының төмендеуі бұл қолөнердің тек шалғай жерлерде біртіндеп сақталуына әкелді, содан кейін оны әкелінген маталар толығымен ығыстырды.

Орталық Азияны мекендеген көптеген халықтар сияқты қазақтар да кеңестік кезеңде мүлдем ұмытылып, тәуелсіздік дәуірінің басталуымен қайта жанданған алтын, күміс, жібек жіптермен кесте тігумен айналысқан. Мұндай кестелермен жасалған бұйымдардың қандай болғаны туралы текті адамдардың ұлттық киімдерін зерттеген авторлардың еңбектерінен табуға болады.

Киіз үй қазақтың барлық қолөнерінің өзегі болып табылады, бұл осы элементтің ЮНЕСКО-ның МеММ репрезентативтік тізіміне алғашқылардың қатарында енуіне себеп болды.

Киіз үй – тасымалданатын түрдегі қазақтың бірегей төл баспанасы. Оны жасау және ішкі безендіру дәстүрі.

Қырғызстанмен бірлесіп дайындалған көпұлтты өтінім.

Киіз үй – қазақтар мен қырғыздар пайдаланатын көшпенділердің баспанасы. Оның қысқа уақытта құрастырып, бөлшектеуге ыңғайлы киізбен жабылатын, арқанмен байланатын ағаш дөңгелек қаңқасы бар. Киіз үй таным-білімін тасымалдаушылар – киіз үй және оның ішкі безендірілуін жасайтын қолөнерші ерлер мен әйелдер. Киіз үйлер табиғи және жаңартылатын шикізаттан жасалады.

Ерлер мен олардың шәкірттері ағаш жақтауларды, сондай-ақ ағаштан, былғарыдан, сүйектен және металдан жасалған бөлшектерді қолмен жасайды. Әйелдер дәстүрлі зооморфтық, өсімдік немесе геометриялық өрнектермен безендіре отырып, ішкі әшекейлер мен сыртқы жабындарды жасайды. Олар әдетте тәжірибелі қолөнершілердің жетекшілігімен қоғамдастық топтарда жұмыс істейді және тоқыма, иіру, тоқу, киіз басу, кесте тігу, тігу және басқа да дәстүрлі қолөнер әдістерімен айналысады.

Киіз үйді жасауға бүкіл қолөнершілер қоғамдастығы қатысып, жалпыадамзаттық құндылықтар, сындарлы ынтымақтастық пен шығармашылық қиял тәрбиеленеді. Дәстүр бойынша білім мен дағды отбасында немесе мұғалімдерден шәкірттерге беріледі. Барлық той-томақтар, салт-дәстүрлер, баланың дүниеге келуі, үйлену тойлары мен жерлеу рәсімдері киіз үйде өтеді. Осылайша, киіз үй қазақ және қырғыз халықтарының болмысының негізінде жатқан отбасылық және дәстүрлі қонақжайлылықтың символы болып қала береді.

МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитеттің 9-шы сессиясында Адамзаттың МеММ репрезентативтік тізіміне енгізілген.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Сіз қандай дәстүрлі қазақ қолөнерін білесіз?
2. Қазақтың қолөнерінің бірі туралы қысқаша айтып беріңіз.
3. Киіз үй туралы не білесіз? Қысқаша айтыңыз.
4. Киіз үймен байланысты қазақтардың қандай салт-дәстүрлерін білесіз?
5. Неліктен киіз үйді көшпенді халықтар мәдениетінің маңызды элементтерінің бірі деп ойлайсыз?

Негізгі әдебиет

1. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенция. – Париж, 17 қазан 2003. – 17 б.
2. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 Қаулысымен бекітілген.
3. Мажитов С. Ф. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы. – Алматы, 2016. – 108 б.
4. Азия-Тынық мұхиты аймағындағы оқу процесінде тірі мұраны пайдалану. – Сеул, Оңтүстік Корея. – 2022. – 255 б.

Қосымша әдебиет

1. Тохтабаева Ш. Ж. Ұлы Дала жауһарлары. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 240 б.

2. Мұқанов М. С. Қазақтың тұрмыстық көркем қолөнері. – Алматы: Қазақстан, 1979. – 122 б.
3. Масанов Э. А. Қазақтардың қолөнер тарихынан (XIX ғ. екінші жартысы – XX ғ. басы) // Кеңестік этнография, 1958. – № 5. – Б. 30–49.
4. Масанов Э. А. XIX ғ. екінші жартысы – XX ғ. басындағы Қазақ халқының тұрмыстық қолөнері мен кәсіптері // Қазақ мемлекеттік университетінің ғылыми жазбалары. Т. XXXVIII, 4 шығ. Алматы, 1959.
5. Қасенова К. Колдан кілем току өнерінің түрік тарихи тәжірибесі негізінде жаңғыру // «Білім саласында халықаралық қатынастар мен сыртқы байланысты нығайту» атты ғылыми-практикалық конференцияның еңбектері. Шымкент, 2001. – 206–208 б.
6. Мұқанов М. С. Кілем өндірісі және оның ою-өрнектері // ҚазКСР ҒА Археология және этнография институтының еңбектері. Алматы, 1959. – Т. 6. – Б. 91–103.

10 ТАҚЫРЫП

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТІРІ МҰРАСЫ: ЗЕРГЕРЛІК ӨНЕР

Қазақтың зергерлік өнері көрші халықтардың мәдениетімен етене араласа отырып, ежелгі дәстүрлер негізінде дамыды. Зергерлік бұйымдар, тұрмыстық қолөнер сипатындағы қазақ қолданбалы өнерінің басқа түрлеріне қарағанда, өндіріс ерекшелігімен алдын ала анықталған кәсіби сипатта болды. Қазақ шеберлері асыл металдан (зергер) бұйымдарын сәндік-қолданбалы орындауда жасаған. Металл, күміс, алтын Орта Азия, Шығыс Түркістан базарларынан сатып алынған.

Қазақ зергерлерінің қолөнері Сырдария бойындағы қалаларда, Жетісу және Орталық Қазақстан өңірлерінде анағұрлым дамыған. Бұл үлкен сауда жолдары мен жәрмеңкелердің жақындығына байланысты болуы мүмкін. Дәстүр бойынша қазақ зергерлері зергерлік өнердің күрделі техникасын қолдана отырып, бағалы металдармен – алтын және күміспен де, сондай-ақ қорытпалармен – мыс және қалайымен де жұмыс істеді.

Қазақтар ежелден зергерлік бұйымдар жасауда белсенді қолданылатын жартылай бағалы және сәндік тастарды өндіре білген. Нефрит, гагат, ақық, агат және тау хрусталы бар көне сақиналар әсіресе жиі кездеседі.

Зергерлік өнерде XIX ғасырдан бастап көрші халықтардың ықпалынсыз таза қазақ ұлттық стиль бақыланады, ол айқынырақ әрі анық бола түседі. Көптеген саяхатшылар қазақ әйелдерінің жарқын болмаса да, сымбатты және таң қалдырарлықтай әшекей бұйымдары туралы сипаттама қалдырды.

Күмістен жасалған бұйымдар көбірек танымалдылыққа ие болды, бұл бір жағынан қазақтардың күмістің Аймен байланысы туралы түсініктерімен, ал екінші жағынан күмістің антисептикалық қасиеттері туралы білімдерімен түсіндіріледі, бұл салт-жоралар мен рәсімдерді орындау кезінде ескерілген, мысалы, қырқынан шығару рәсімі кезінде баланы шомылдыру үшін 40 қасық су құйылған ыдысқа күміс сақиналар салу керек болған.

Қазақтың зергерлік бұйымдары тарихи дәуірден бері белгілі болған барлық түрлерде сақталған, олар негізінен сырғалар, сақиналар және білезіктер. Ежелгі зергерлік бұйымдар бойынша зергерлік қолөнердің ерекшелігінде әр түрлі аймақтарға, яғни Солтүстік, Орталық, Батыс, Шығыс және Оңтүстік Қазақстанда қандай айырмашылықтар болғанын байқауға болады. Мұндай өңірлік айырмашылықтар бар екенін айта келе, көркемдік стилистика мен жиынтықтау тұтастай алғанда бүкіл Қазақстан үшін бірыңғай екенін атап өткен жөн.

Әйелдер әшекей бұйымдарын киімге тігілетін және алынбалы, яғни шашқа өрілетін, қолға, саусаққа, мойынға және кеудеге киетін деп бөлуге болады.

Әдетте, әйелдер өздерін сырғамен, шашбаумен, шолпымен, тақия, орамалды түйреуішпен, бас киімдеріне немесе шаштарына арнайы кішкентай ілмектер іліп, шекелікпен, түймелермен әшекейледі.

Сонымен қатар, қазақ әйелдерінің киім-кешек әшекейлерінің де сан алуан түрі болған: дөңгелек танамоншақ, кеуде әшекейлері өңіржиек, алқа, бойтұмар, моншақтар және моншақ алқалар. Кеуде әшекейі өңіржиек тік бағыттағы үлкен, ауыр алқа болды, оның төменгі жағы қосымша кішкентай салпыншақтармен безендірілді. Әдеттегідей, бұл зергерлік бұйымдар күңгірт күмістен жасалған. Әдетте өңіржиек шынжыршаға ілінетін немесе иыққа бекітілетін. Бұл алқаның

ауырлығы қыздарды тік қалпын сақтауға мәжбүрлейтін.

Тағы бір кеуде әшекейі тиындардан, металмен жиектелген жартылай асыл тастармен немесе түрлі-түсті әйнектермен көмкеріліп, күмістен жасалған көлемді көлденең алқа болды. Өңіржиек сияқты, алқа да төменгі жағында кішірек салпыншақтармен безендірілген.

Қазақтың кеуде әшекейлерінің тағы бір түрі – үшбұрышты немесе цилиндр тәрізді аспалы, ішіне дұғасы бар қағаз, үкінің қауырсыны, жүн шоқтары және т. б. салынған бойтұмар.

Қазақ әйелдерінің қолға арналған әшекей бұйымдарын жүзік, сақина және білезік деп бөлуге болады. Жас ерекшеліктеріне байланысты айырмашылықтары бар бас және кеуде әшекейлерінен айырмашылығы, сақиналар мен жүзіктерді тағуға қатысты қатаң шектеулер болған жоқ. Маңыздылығы бар жалғыз нәрсе – тым жас қыздар өздерін егде жастағы әйелдер жаппай тағатын зергерлік бұйымдармен безендіруді әдетке айналдырмаған. Ежелгі зергерлік бұйымдардағы айтарлықтай айырмашылық аумақтық негізде байқалады.

Қазақтарда жүзіктердің бірнеше түрі бар: отау жүзік – неке жүзігі, балдақ сақина – төртбұрышты жүзік, құс мұрын/құс тұмсық жүзік, құдағи жүзік және т. б.

Қазақтың дәстүрлі білезіктерін екі негізгі түрге бөлуге болады: жалпақ білезік – ені мен ұзындығы әртүрлі жалпақ жіңішке білезіктер және жұмыр білезік – көлемді, қалың зергерлік бұйымдар. Қазақ білезіктерінің ерекше түрі – қазақтармен көршілес тұратын басқа халықтарда кездеспейтін үш/екі сақинамен шынжырмен жалғанған үлкен білезіктер, яғни бес білезік/шынжырлы білезік

Қазақтың зергерлік бұйымдарының өңірлік ерекшеліктері туралы айтатын болсақ, олардың тек сыртқы түрімен ғана емес, сонымен қатар зергерлік

бұйымдар технологиясының ерекшеліктерімен де өзгешеленетінін атап өтпеге болмайды, мысалы, Солтүстік Қазақстанда ең көп таралған әдіс – күмісті қаралтымдау, Орталық өңірде – шекіп бедерлеу, Қазақстанның батысы мен оңтүстігінде қаралтымдау түйіршіктеу әдісімен қатар жүрді.

Қазақтар үшін зергерлік бұйымдар эстетикалық сәндік, яғни таныстырмалық, сондай-ақ тұмар ретіндегі қорғаныс функциясынан басқа, қазақ зергерлері өз бұйымдарының әрқайсысына салған қасиетті философиялық мағынаға ие болғанын атап өту маңызды деп санаймыз.

Шетелден әкелінген күмістен басқа, патшалық соғылымдағы күміс тиындар пайдаланылды. Олардан әртүрлі алқалар жасалды немесе одан әрі зергерлік өңдеу үшін балқытылып, білеулер дайындалды.

Зергерде түрлі зергерлік бұйымдар жасауға арналған қалып пішіндерінің жиынтығы болды. Сырғалар мен басқа да әйелдердің зергерлік бұйымдарын жасауға арналған пішіндер әсіресе ерекше әртүрлілікпен ерекшеленді.

Зергерлер зергерлік бұйымдарды жасаудың келесі әдістерін пайдаланды: қалыпқа құю, суық соғу, штамптау және бедерлеу, темірге күміс керту. Олар, сондай-ақ зерлеуді және түйіршіктеуді білген.

Зергер жасайтын бұйымдардың ауқымы кең болды: оған әйелдер әшекейлері, киім бөлшектері, әшекей бұйымдары, дастархан құралдары, киіз үйдің ағаш жақтауларын, жиһаздарды, ағаш және тері ыдыстарды, музыкалық аспаптарды, қару-жарақтарды, ат әбзелдерін безендіруге арналған айылбас, тілімшелер кірді. Зергерлер металдың сұлулығын айшықтауды білді. Күміс соғудан кейін жалтырай түсті, тегістеудің арқасында ол жарқырап, ұсақ ойықшалар соғылғаннан кейін жылтырап, зигзагтармен штрихтау

нәтижесінде тірі және дірілдеп тұрғандай қабылданды. Металдың асылдығын асыл және жартылай асыл тастар: лағыл, сапфир, зүбаржат, гауһар, көгілдір, ақық, хризопраз, інжу, маржан, тана арттыра түсті. Қиыршық әйнектер, паста және түрлі-түсті шынылар да пайдаланылды.

Зергерлердің негізгі өнімі қоғамның барлық топтары арасында үлкен сұранысқа ие әйелдер зергерлік бұйымдары болды, бұл олардың эстетикалық табиғатымен ғана емес, сонымен қатар әдет-ғұрыптармен, салт-дәстүрлермен, бүкіл идеологиялық және діни кешенмен байланысты бірқатар функционалдық мағыналармен анықталды.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитет сарапшылары әзірлеуде.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Қазақтың қандай дәстүрлі зергерлік бұйымдарын білесіз?
2. Қазақтың зергерлік бұйымдарымен байланысты қазақтардың қандай салт-дәстүрлерін білесіз?
3. Неліктен күміс қазақ зергерлерінің сүйікті материалына айналды деп ойлайсыз? Осы металдың семантикасы туралы айтыңыз.
4. Қазақтардың зергерлік өнері МеММ-нің бір бөлігі болып табылады деп ойлайсыз ба және неге? Жауабыңызды негіздеңіз.
5. Дәстүрлі қазақ зергерінің дәстүрлі атауын атаңыз? Бұл термин қай сөзден шыққан?

Негізгі әдебиет

1. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенция. – Париж, 17 қазан 2003. – 17 б.

2. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 Қаулысымен бекітілген.
3. Мажитов С. Ф. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы. – Алматы, 2016. – 108 б.
4. Азия-Тынық мұхиты аймағындағы оқу процесінде тірі мұраны пайдалану. – Сеул, Оңтүстік Корея. – 2022. – 255 б.

Қосымша әдебиет

1. Тохтабаева Ш. Ж. Ұлы Дала жауһарлары. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 240 б.
2. Мұқанов М. С. Қазақтың тұрмыстық көркем қолөнері. – Алматы: Қазақстан, 1979. – 122 б.
3. Масанов Э. А. Қазақтардың қолөнер тарихынан (XIX ғ. екінші жартысы – XX ғ. басы) // Кеңестік этнография, 1958. – №5. – Б. 30–49.
4. Тохтабаева Ш. Ж. Қазақ шеберлерінің күміс жолы. – Алматы: Дайк-пресс, 2005. – 198 б.
5. Тохтабаева Ш. Ж. Қазақтардың зергерлік өнері. – Алматы: Алматыкітап, 2011. – 384 б.

11

ТАҚЫРЫП

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТІРІ МҰРАСЫ: КИІЗ БАСУ ЖӘНЕ КІЛЕМ ТОҚУ

Қазіргі уақытта киізден бұйымдар жасау дәстүрі ХХ ғасырдың ортасындағыдай болмаса да, оңтүстік өңірлерде, Шығыс Қазақстан облысы мен Ақтөбе облыстарында сақталған. Сондай-ақ, оңтүстік өңірлерде негізінен ерте кездегі бұйымдарда кездесетін өрнектерді, ою-өрнектерді және негізгі түстерді пайдалана отырып, кілем тоқу дәстүрі сақталған. Тоқу өнерінің кең тараған түрлерінің бірі – бау және басқұр кілем таспаларын жасау. Қазақстанның оңтүстігінде түкті кілем тоқу дәстүрі де сақталған.

Қазіргі уақытта шеберлер киіз басу, кілем тоқу кезінде кездесетін қиындықтар анықталды. Ең алдымен, қиындықтар жүн сатып алумен байланысты – Қазақстанда дәл осындай жүннің жеткілікті мөлшеріне қарамастан, жұмыста әдетте Қырғызстаннан әкелінген жүн пайдаланылады. Жергілікті мәдениет органдарының күш-жігерімен қалалар мен шағын елді мекендерде халыққа киіз басу, кілем тоқу бойынша түрлі шеберлік сабақтары өткізіліп жатқанына қарамастан, әйелдерді қолөнердің бұл түрлеріне тарту жұмыстары тиісті деңгейде жүргізілмейді деп санаймыз.

Қазақтың дәстүрлі технологиялары бойынша киіз басу және кілем тоқу жағдайларын талдау олардың өміршеңдігіне елеулі қауіп төндіретінін көрсетеді, өйткені ешбір өңірде жүнмен қамтамасыз ету мәселелерінде де, сондай-ақ олардың жүнді қазақтың дәстүрлі технологиялары бойынша табиғи өсімдік мате-

риалдарымен бояуға жағдайларының болмауы мәселелерінде де қолөнершілерге мемлекет тарапынан тұрақты көмек пен қолдау тіркелмеген.

Киіз басу – киіз жасау дәстүрі.

Киіз қазақтың көшпелі тайпаларының мәдениетінің тамырына терең бойлаған. Ол тек тауар ретінде ғана емес, көшпенділердің күнделікті тұрмысында да қолданылған. Қазақтар түрлі-түсті киіз кілемдермен, тұрмыстық заттармен безендірілген киіз үйлерде тұрып, киізге ұйықтап, киізден киім киген, жылқыларды жабулаған. Ол зұлмы рухтардан және жау жебелерінен қорғады, ыстық пен суықтан құтқарды.

Қазақтың киізден жасалған ең дәстүрлі бұйымдары: *тақыр киіз* – ақ немесе сұр жүннен жасалған қарапайым киіз, ол негізінен киіз үйді жабуға, шаруашылық қажеттіліктерге жұмсалды; *текемет* – боялған иірілмеген жүннен жасалған өрнектерді жартылай дайын негізге салып, кілемшемен бірге орамға орап, бірнеше рет ыстық сумен құйып, аяқ және қол білегімен домалату арқылы алынатын төсеніш киіз; *сырмақ, сырдамал* – жайматөсем, әдетте екі түрлі түсті, бірақ біртектес өрнектерді жұқа киізден бірінші негізге тігу арқылы жасалады; *сырдақ* – түрлі-түсті жүн жіптермен кестеленген киіз жайматөсем; *түскиіз* – киізден жасалған қабырға кілемдері. Киіз екі түсті ою-өрнек түрінде қиылған барқытпен көмкерілген. Бұл жағдайда бірінші суреттің фоны ретінде екіншісінің қалдықтары немесе керісінше болады.

Киізбен киіз үйді жауып, еденіне төсеп, қабырғаларын жылылады. Одан *әбдіреқап* – сандық жамылғысын, *аяққап* – ыдыс-аяқ салатын қабырғалық қапшық, *кебенек* – киіз жамылғы, *байпақ* – пимаға ұқсас киіз етік, *қалпақ* – киіз бас киім, *жабулар, терлік, тоқым, тебингі* – ер-тұрманның бүйірлік бұйымдарын жасаған.

Киіз басу өнері ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келеді. Қазіргі уақытта бұл қолөнер Қазақстанда қайта жандануда. Бүкіл әлемде киіздің табиғилығы, экологиялық тазалығы, жеңілдігі мен практикалық қасиеті, қой жүнінің денсаулықты жақсартатын қасиеті жоғары бағаланады. Киізден жасалған бұйымдар халыққа өз тамырын еске түсіре отырып, қазақтардың мәдени құндылықтарын айқын көрсетеді. Бұл кәсіп жергілікті әйелдерге табыс әкеледі.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшыларының түгендеуіне дайындық сатысында.

Текемет – киіз кілем жасау дәстүрі.

Әдетте еденге төсеу үшін қолданылатын киіз кілемнің ең кең таралған түрі. Кілемнің бұл дәстүрлі түрі көптеген басқа халықтардың арасында да кездеседі. Текемет жасаудың негізгі әдісі – кілемді нығыздау кезінде жүн жолақтарын өрнек түрінде төсеу және оларды басу. Текемет жасаудың тағы бір тәсілі бар, ол аппликация әдісімен қарапайым киіздің негізіне басқа материалдан өрнек тігіледі. Текеметтерде жиі кездесетін өрнектер – қос мүйіз. Әдетте кілем өрісі гауһар тәрізді бөліктерге бөлінеді, олардың ішінде қос мүйіз өрнегі орналасқан.

Бұл элемент қазіргі уақытта МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитет сарапшыларының зерделеу сатысында.

Қазақтың дәстүрлі кілем тоқу өнері және кесте.

Көне және заманауи қазақ кілемдері – Қазақстанның өрнекті байлығы. Қазақстандағы кілем тоқу өнерінің де тамыры тереңде жатыр. Мұнымен негізінен әйелдер айналысқан. *Алаша, басқұр,*

таңғыш, бау, шекпен сияқты бұйымдардың көлденең станоктарында өрнек тоқудың құпиялары ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырды. Қолөнердің бұл түрін дамытуда бұрын кілем тоқу өнері дамыған аймақтармен, атап айтқанда Иран және Шығыс Түркістанмен тікелей байланыстар маңызды рөл атқарғаны анық.

Ертеде қазақтар арасындағы әйелдер қолөнерінің ішінде тақыр кілем тоқу да, түкті кілем тоқу да елеулі орын алған. Иірілген қой немесе түйе жүнінен тақыр кілемдер, ою-өрнек жолақтары – киіз үйді безендіруге арналған түрлі ені бар таспалар – басқұр, бау және т. б. тоқылған.

Тақыр кездемеден жасалған бұйымдардың негізгі сәндік нақыштары – ромбтар мен үлкен бұйралар. Ертеде Батыс Қазақстан, Сарыарқа даласында кең таралған тақыр кілем тоқу көшпелі өмір салтымен байланысты болды. Жекелеген жолақтардан тігілген алаша кілемдері, палас үлгісіндегі кілемдер – және т.б. әрқашан сұранысқа ие болған.

Қазақтың кілем тоқу өнері өзіндік дайындау техникасымен, орындалу тәсілімен, фонның тепе-теңдігімен, өрнектерінің өткірлігімен, оларды орналастырудың қатаң симметриялылығымен ерекшеленеді. Бірақ сонымен бірге гүл күмбезді түкті кілемде – көркем әдебиетте күмбез, жұлдыз деген аттармен белгілі үш-төрт үлкен гүлөрнектен тұратын орталық алаң арасындағы шекара және әдемі жиек жиі өте шартты болып көрінеді. Түкті кілемдерді қазақтар өте жоғары бағалаған, олар қалыңдық жасауының негізгі бұйымдарының бірі болған. Түкті кілемдердің ою-өрнегі оның бұрыштарынан бұйра, әртүрлі пішіндегі ілгектер түрінде созылған бұтақтары бар ромбпен сипатталады.

Қазақтар арасында түкті кілемдер өзбектер мен түркімендерде кездесетін қалың кілем түрімен (парсы тілінен аударған-

да «галы» – кілем) ұсынылған. Мұндай кілемнің суретінде геометриялық немесе гүлді өрнектер көп қырлы жиекте қатаң қатарларға орналастырылған. Әдетте кілемнің көлденең осінде белгілі бір символдық санның гүлөрнектері болды. Кілемнің күрделі композициялық өрнектері, әдетте, оның жеке элементтерінің симметриялылығы мен тепе-теңдігі бар геометриялық өрнектерден құралған. Тәжірибелі қолөнершілер кілем үлгісін шешудің көптеген нұсқаларын табу үшін бұл элементтерді сызықтық ою-өрнек жүйесінде біріктіре алды. Кілем үлгісінің негізгі принципі кілемнің қысқа композициясын алу үшін негізгі элементтердің комбинацияларының қайталануы мен әртүрлілігі болды.

Кесте – түрлі материалдардағы қазақ кестесі.

Қазақ қолданбалы өнерінің ертеде де, қазіргі кезде де кең таралған бір түрі – кесте тігу. Әсіресе, қабырғаға ілінетін түскиізді дайындау процесінде көп уақыт пен үлкен шеберлікті қажет етеді. Ертеде баршын жіппен кесте тігу дәстүрі болған. Егер инкрустация және аппликация техникасында жасалған киізден жасалған тускиіздердің композицияларында мүйіздер мен күн розеткалары түріндегі зооморфтық мотивтер басым болса, онда кестеленген тускиіздерде көбінесе гүлдер мен жапырақтар түріндегі өсімдік түріндегі ою-өрнектер қолданылған.

Көпұлтты өтінім.

Өзбекстанмен және Тәжікстанмен бірлесіп дайындалған.

ЮНЕСКО-ның МеММ қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитетінің қарауы үшін 2020 жылы ЮНЕСКО-ның Үкіметаралық комитетіне тапсырылды.

Алтын кесте тігу өнері бойынша жалғыз шеберхана – «Зерлеу» авторлық үйі (жетекшісі А. Әбдубаит). А. Әбдубаит – XIX

ғасырда Қазақстанда жоғалып кеткен алтын кесте тігудің танымал шебері. Бүгінгі таңда қолөнерші 20-дан астам шәкірт тәрбиелеп, оның жеке туындылары еліміздің көптеген мұражайларына қойылып, жеке топтамаларда сақтаулы.

Қазақтың бір кезде жоғалып кеткен дәстүрлі қолөнері – «без кесте» кесте тігуді қайта жаңғыртқан атақты шебер – З. Мұхамеджан. Шебердің жұмысы өте танымал, бұйымдар әлемнің көптеген топтамаларында сақталған. «ЮНЕСКО-ның Сапа белгісінің», «Хас шебер» атағының иегері, дәстүрлі қазақ кестесі бойынша көптеген кітаптар мен оқу құралдарының авторы. «Біз кесте» тігудің жаттықтырушысы, шәкірттерді оқытады және қолөнердің бұл түрін белсенді түрде жандандырады.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Әйелдер қолөнерінің қандай түрлерін білесіз? Оларды қысқаша сипаттаңыз.
2. Қазақтарда киіз кілемдердің қандай түрлері бар және олар қалай аталады?
3. Киіз басу туралы не білесіз? Қысқаша айтыңыз.
4. Киіз бұйымдарын жасау процесіне байланысты қазақтардың қандай салт-дәстүрлерін білесіз?
5. Түкті кілемдерде қандай әшекейлер жиі қолданылады?

Негізгі әдебиет

1. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенция. – Париж, 17 қазан 2003. – 17 б.
2. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің

2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 Қаулысымен бекітілген.

3. Мажитов С. Ф. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы. – Алматы, 2016. – 108 б.
4. Азия-Тынық мұхиты аймағындағы оқу процесінде тірі мұраны пайдалану. – Сеул, Оңтүстік Корея. – 2022. – 255 б.

Қосымша әдебиет

1. Тохтабаева Ш. Ж. Ұлы Дала жауһарлары. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 240 б.
2. Мұқанов М. С. Қазақтың тұрмыстық көркем қолөнері. – Алматы: Қазақстан, 1979. – 122 б.
3. Мұқанов М. С. Кілем өндірісі және оның ою-өрнектері // ҚазКСР ҒА Археология және этнография институтының еңбектері. Алматы, 1959. – Т. 6. – Б. 91–103.
4. Әлімбаев Н. Қазақтың дәстүрлі кілемдері мен кілем бұйымдары: түрлері, композициясы, семантикасы (Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің материалдары негізінде) // Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы. Философия, мәдениеттану және саясаттану сериясы. – № 4. – 2020. – С. 55–71.
5. Қасенова К. Б. Қазақ кілемдерін жіктеудегі функционалдық талдау және белгі аспектілері // Көпұлтты тоқыма өнері: Ф. Х. Валеевтің 100 жылдығына арналған халықаралық симпозиум материалдары, Қазан қ., 16–17 желтоқсан 2021 ж. – Қазан: Артефакт, 2021. – Б. 61–74.
6. Баженова Н. Қоржын қазақтардың халықтық қолданбалы өнеріндегі көркемдік құбылыс ретінде // Простор, 2010. – № 8. – Б. 165–168.

12 ТАҚЫРЫП

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТІРІ МҰРАСЫ: АҒАШТЫ КӨРКЕМ ӨңДЕУ

Көптеген халықтар үшін ағаш өмір сүруге қажетті заттарды жасау үшін ең қолжетімді материалдардың бірі болды. Қазақтар да басқа халықтар сияқты ағаштарды киелі деп санаған: жалғыз тұрған ағаштың бұтақтарына матадан таспа байлап, қастерлі тілектерінің орындалуын сұраған.

Киіз үйдің қаңқасының бөлшектерін, жиһаздарды, ыдыс-аяқтарды және басқа да тұрмыстық бұйымдарды жасауды білетін қазақ ағаш өңдеу шеберлерін ағаш ұста немесе ісмер деп атаған. Ағаш өңдеу қолөнері ең көп дамыған аймақ орманы көп Солтүстік Қазақстан екені анық.

Киіз үйдің көптеген бөлшектерін, яғни керегенің тор қабырғаларын, шаңырақ тіректері уықты және шаңырақ жиегін жасау үшін ағаш өңдеудің жоғары шеберлігі қажет болды. Ағаш өңдеудің мұндай нәзік шеберлігі киіз үйдің беріктігін қамтамасыз етті. Бұл ретте ең күрделі және маңызды деталь шаңырақ болды, ол ою-өрнекпен безендіріліп, мұраға қалдырылды.

Дәл осындай жоғары шеберлік есіктерді жасау үшін қажет болды, оны орнату әрқашан киіз үйді жинаудан басталады. Мұндай есіктердің ішіндегі ең жақсысы – терең ою техникасы арқылы жалпақ рельефті фонмен ұштастыра отырып жасалған, шеттері бірте-бірте дөңгеленіп жиектелген *сықырлауық*. Көбінесе мұндай есіктер көркем кескіндемемен безендірілген.

Ағаш өңдеу шеберлері қазақтың киіз үйіндегі жиһаздың барлығын дерлік

жасаған: ыдыс-аяқ сақталатын *асадал*, заттар салынатын *сандық*, бұйымдарға тұғыр болатын жүк *аяқ*, киім ілінетін *адалбақан*, ыдыс салынатын бүтін ағаштан жасалған *аяқ қап*, тостағандарды сақтауға арналған торлы *кесе қап*, бедерлі ою-өрнекпен әшекейленген бас тірегі *жастық-ағашы* бар кереуеттер, азық-түлік сақтауға арналған *кебеже*, дөңгелек және қайық пішінді қымыз ішуге арналған *тостаған*, *сапты-аяқтардың* түрлі жиынтықтары, ожау шөміштер, асылған етті тартуға арналған әртүрлі *табақтар*, *шаралар*.

Сондай-ақ, *ағаш ұстасы* жоғарыда аталған кебеже, сандық және басқа да интерьер бұйымдарынан бөлек, ертоқымға арналған кейбір бөлшектерді, жұмыс құралдарының тұтқаларын және т. б. жасады. Музыкалық аспаптар жасау да ағаш өңдеу шеберлерінің жұмысының бір бөлігі болды.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының кейбір аймақтарында ағаш өңдеу және ағаштан ыдыстар мен музыкалық аспаптар жасау, сондай-ақ киіз үй жасау сақталған. Бұл қолөнердің азаюының да табиғи (эволюциялық) себептері бар, мысалы, өмір салтын өзгерту және өнеркәсіп өнімдерін (мысалы, жиһазды) күнделікті өмірде пайдалану.

Ағаш бұйымдарын жасаумен тек қазақтар ғана емес, Қазақстанда тұратын өзге ұлт өкілдері де айналысатынын, әсіресе Шығыс Қазақстан облысында мұндай шеберлердің көп екенін далалық зерттеулер көрсетті. Бұл ретте музыкалық аспаптарды жасаумен тек қазақтар айналысатынын айта кеткен жөн. Ағашпен жұмыс істеуді және ағаштан бұйымдар жасауды үйрену бейресми түрде де, ресми білім беру арқылы да жүзеге асады.

Қазақ домбырасын жасау өнері. Домбыра – дәстүрлі кәсіби әншілердің, яғни эпостық жырларды жырлайтын жыраулардың; ән-жыр мүшәйрасының шеберлері ақындардың; лирикалық репертуары бар сал-серілердің міндетті аспабы. Құралдың құрылымдық ерекшеліктері

олардың атқаратын қызметімен тікелей байланысты. Әрбір аспапты шебер белгілі бір орындаушыға арнап, оның дене бітімінің жеке ерекшеліктеріне, аспаптың функцияларына (үй немесе концерт), репертуардың жеке ерекшеліктеріне сүйене отырып, жасайды.

Домбыра – тұрмыстық әуесқой музыканың да ең көп таралған аспабы. Онда балалар да, ересектер де ойнайды. Жеңіл, ықшам, дизайны жағынан салыстырмалы түрде қарапайым, онымен ойнауға көп күш жұмсалмайды (оны отырып, тұрып, жүріп бара жатып және ат үстінде де ойнауға болады), бірақ сонымен бірге ол оң және сол қол техникасын жетілдіруге, дыбыстық палитраны байытуға шексіз мүмкіндіктер ұсынады.

Бүгінгі таңда қазақ домбырасын жасау өнері ресми және бейресми білім беру арқылы берілуде.

Халық шеберлері домбыра жасау өнері саласындағы білімдерін ұрпақтан-ұрпаққа таңдаулы адамдар тобына, әкесінен ұлына, інісіне және т. б. (бейресми білім деңгейі) беріп, жалғастырады.

Қазақ домбырасын, жалпы халық музыкалық аспаптарын жасау өнерімен шұғылданатын кәсіпқой суретші-қолданбалы өнер шеберлері мамандандырылған оқу орындарында (ресми білім) өз өнерлерін үйретеді. Домбыраның заманауи түрі мен жасалу әдісі үшін ағайынды Борис және Эммануил Романенколар, Қамар Қасымов, Ғинулла Ысмағұлов (1930) сынды шеберлерге қарыздармыз, олардың арқасында домбыра жетілдірілді, алыт, тенор, бас домбыралары пайда болды. Республикаға келесі шеберлер белгілі: Сәмиғұлла Аңдарбаев (домбырашы-музыкант, шебер); Арыстанбек Молдашев (атыраулық шебер, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген өнер қайраткері); Жолаушы Тұрдығұлов (Алматы); Жақсылық Оспанов (Алматы) және тағы басқалар.

Бұл элемент қазіргі уақытта МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық

комитет сарапшыларының зерделеу са-тысында.

Бесік – қазақтың бесік жасау және пайдалану дәстүрі.

Дәстүрлі қолөнермен байланысты білім мен дағдылар.

Қазақтың дәстүрлі бесігі құрылымы, функционалдық қасиеттері және дайындау тәсілі бойынша ХХ ғ. бойы өзгеріссіз қалды, оның негізі бүйірлері бар түбі және баланың зәрі мен нәжісінің ағуы үшін міндетті тесігі, сондай-ақ бесікті тербетуге арналған доғалданып келген аяқтары болды. Дәстүрлі түркі бесігінің дизайнындағы мұндай элемент, оның түбіндегі тесігі барлық түркі халықтары үшін нәрестелердің гигиеналық әдеттері мен тыныш күйінің маңыздылығын көрсетеді, бұл ғасырлар бойы әртүрлі ғылымдар – психология, педагогика, когнитивті антропология және т. б. тұрғысынан егжей-тегжейлі зерттелмеген белгілі бір типтегі кейбір белгілердің қалыптасуына ықпал етті.

Түркі этностарының мәдениеті бесіктің бір ғана түрімен сипатталатынын негізге ала отырып, қазақтың дәстүрлі бесігін бүкіл түркі әлемінің материалдық емес мәдени мұрасының бір бөлігі деп санай аламыз.

Бұл элемент қазіргі уақытта МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитет сарапшыларының зерделеу са-тысында.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Ағаштан жасалған қандай қазақ музыкалық аспаптарын білесіз?
2. Неліктен қазақтар домбыраны музыкалық аспаптардың патшайымы деп санайды?
3. Бесік туралы не білесіз? Қысқаша айтыңыз.
4. Қазақтар ағаш өңдеу шеберлерін қалай атаған?

5. Қазақтар ағаштан қандай бұйымдар жасаған? Оларды қысқаша сипаттаңыз.

Негізгі әдебиет

1. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенция. – Париж, 17 қазан 2003. – 17 б.
2. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 Қаулысымен бекітілген.
3. Мажитов С. Ф. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы. – Алматы, 2016. – 108 б.
4. Азия-Тынық мұхиты аймағындағы оқу процесінде тірі мұраны пайдалану. – Сеул, Оңтүстік Корея. – 2022. – 255 б.

Қосымша әдебиет

1. Тохтабаева Ш. Ж. Ұлы Дала жауһарлары. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 240 б.
2. Мұқанов М. С. Қазақтың тұрмыстық көркем қолөнері. – Алматы: Қазақстан, 1979. – 122 б.
3. Тохтабаева Ш. Ж. Қазақтардағы ағаш пен сүйекті көркемдік өңдеу. Жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы. – Алматы: ТОО «Palitra Press», 2020. – 122 б.
4. Тохтабаева Ш. Ж. Қазақтардың дәстүрлі тұрмыстық заттарының символикасы // ҚР БҒМ ҒК хабарлары. – 2014. – Б. 23–28.
5. Аманов Б., Мұхамбетова А. Қазақтың дәстүрлі музыкасы және XX ғасыр, Алматы: Дайк Пресс, 2002. – 544 б.

13 ТАҚЫРЫП

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МҰРАСЫ: БЫЛҒАРЫ ЖӘНЕ ТЕРІ ӨҢДЕУ

Адамзат ерте заманнан бері былғары және тері өңдеумен айналысады. Көптеген халықтар кейіннен киім-кешек, аяқ киім, ыдыс-аяқ және өмірге қажетті басқа заттарды жасау үшін жануарлардың терісі мен ұлпанын өңдеудің әртүрлі әдістерін меңгерді.

Қазақтар ежелден мал шаруашылығымен айналысқандықтан, былғары қолөнерін дамытуға арналған шикізат қоры әрқашан мол болған. Тері өңдеу деп аталатын теріге өрнек салу, ою-өрнек тігу техникасын меңгеру, теріні түрлі түске бояй білу – қазақтың дәстүрлі қолөнерінің көне түрлерінің бірі десек қателеспейміз.

Басқаша айтқанда, қазақтар ұзақ уақыт бойы жануарлардың терісі мен былғарысын өңдеуге дағдыланған, бұл суық өңірлердегі тірлік пен жылы киімге деген қажеттіліктен туындаған. Терілер негізінен киім тігуге, былғарыдан аяқ киім, әртүрлі мақсаттағы ыдыстар жасауға, ат әбзелдерін, сандықтарды және т. б. бұйымдарды жасауда қолданылған.

Жүні ішіне қараған тондардың екі түрі – қаптама және камзол болған. Сондай-ақ түрлі аң терісінен – басқыр, түлкі, күзен және басқалардан бас киімдер – тымақ немесе берік тігілген.

Былғарыдан аяқ киім, ыдыс-аяқ, ат әбзелдері, белдіктер жасалды. Әдетте түйенің жылқының немесе өгіздің өңделген терісі пайдаланылды, олар ашытылған дәннің арнайы ерітіндісінде ұстау

арқылы жүнінен тазартылды. Жұмсақтық беру үшін теріге айран жағып, илеген.

Қазақтар ежелден теріге бедерлеу өнерін жетік меңгерген, кейін ол сандық немесе қабырға панноларын жасауда қолданылды. Ыдыстарды жасау үшін көбінесе жылқы терісі пайдаланылды, бұл өнер арнайы шебер-ыстаушыларға тән болды.

Қазақтар арасында арнайы былғары *көннен* аяқ киім тігетін *етікшілер* көп болған. Үйдің ішінде жұмсақ етік *мәсі* киіп, тысқа шыққанда сыртынан *кебіс* киген. Етіктер түрлі-түсті боялған былғары аппликациямен және кестемен безендірілді.

Қазіргі таңда бұл саланың даму болашағы жақсы болғанымен, қолөнердің бұл түрінен шеберлер аз екені анықталды.

Бұл элементті МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитеттің сарапшылары әзірлеу үстінде.

Ерекше шеберлікпен қазақтар теріден ыдыс жасаған. Ыдыс-аяқ пен үй бұйымдарын жасау үшін үй жануарларының – жылқы, ірі қара және ұсақ мал, түйе терісі пайдаланылды. Үй жануарларының терісі жүннен тазарту мақсатында ашытылған айран *іркіт* пен ұннан жасалған *малма*, *уі* арнайы ерітіндісіне малынған.

Терімен жұмыс істейтін қолөнершілер түрлі пішіндегі ыдыстар жасап, ою-өрнектермен безендірді, онда қазақ халқының түсінігіндегі құнарлылықты, ырыс пен берекені білдіретін қошқар мүйіз нақышы басты орынды иеленді. Қазақтардың шаруашылығындағы ең басты ыдыстардың бірі, көшпенділердің ең көне дәстүрлі ыдысы – бие саууға ыңғайлы, цилиндр пішінді сауыт *көнек* болды.

Көнектен шыққан иіс жануарды тыныштандырады және сауыттың жұмсақ

терісі сауу кезінде көп шу шығармауға мүмкіндік береді деп саналды. Әдетте *көнек* жылқы, түйе терісінен немесе ірі қара мал терісінен, көбінесе жылқының мойын бөлігінен жасалған.

Қымыз, шұбат немесе су құюға арналған *торсық* деп аталатын қазақтардың шаруашылығындағы тағы бір маңызды ыдысты жасауда шеберлер терінің ең жақсысын алған. Кесілген өрнегі бар екі ағаш тақтайшаның арасына былғары дайындамаларды басу арқылы шеберлер бұйымға ұлттық ою-өрнекті нақыштады, ал ішін дымқыл құммен толтыру арқылы ыдыстың дөңестігіне қол жеткізген.

Кейде сыйымдылығы 100 литрге дейін жететін қымыз дайындауға арналған ыдыс – *сабаны* арнайы өңделген жылқы терісінен жасаған, құбаталдың қабығынан алынған бояумен бояған, түйе жүнінен иірілген жіптермен тіккен. Мұндай шанаштың мойнына ағаш *піскек* – сұйықтықты шайқауға арналған ұшында айқышы бар арнайы таяқша салынды. Бұл бұлғауыштың сабы әдетте күміспен немесе сүйекпен көмкерілген күрделі оюлармен безендірілді. Ыдыстың терісі ылғалданбауы немесе қызып кетуіне жол бермеу үшін сабаны арнайы *саба-яқ* тұғырына қойған. Саба түбіне қарай кеңейтілген, ал мойны тар болды. Оны керегеге іліп қою үшін мойнына арнайы баулар тігілген. Терінің иісін кетіру үшін сабаға бірнеше күн айран құйып, сосын созып, пештің дымқыл күйесін, сары май жағып, тобылғы немесе қайың түтінінің үстіне ыстаған. Ыстаудан кейін тері ерекше берік бола түсті, ал түтіннің иісі кейін қымызға ерекше дәм беріп, сусынның сапасын арттырды. Түтінмен мұндай ыстау әдетте әр 5 күн сайын жасалды.

Сыйымдылығы 4–5 литрге дейінгі былғары ыдыс *торсық* жолда құты ретінде пайдаланылды. Мұндай ыдыстар қазақтарда әр түрлі пішінде – дөңгелек, мүйіз түрінде немесе трапеция тәрізді болды. Әдетте торсықты ер-тоқымға

немесе арбаның көлеңкелі жеріне байлап қоятын, осылайша қозғалыс кезінде ыдыс ішіндегі сусын шайқалып, одан да қанық дәмге ие болады. Шеберлер торсықты көбіне бедерлі зооморфты өрнектермен безендірген.

Сондай-ақ, жылқының терісінен кейде торсықтан сәл үлкенірек келетін сыйымдылығы 5–6 литрлік торсық – *сүйретпе* де жасалған.

Шанаш түріндегі ыдыстың тағы бір түрі *мес* ешкінің тұтас терісінен жасалған, ол сұйық тағамдарды – қымыз, шұбат, айранды сақтау үшін де, тасымалдау үшін де қолданылған. *Месті* жасау кезінде ешкі терісі алдымен жүннен тазартылады, содан кейін құбаталдың қабығынан алынған бояумен боялады, содан кейін ысталған.

Ер-тұрман – ат әбзелдерін жасау.

Терімен жұмыс істей білген қолөнершілер арасында ат әбзелдерін жасаумен айналысатын мамандар да болды. Олардың қатарына *өрімші* мамандар қайыстан белдік, бау тоқыған. Аса шеберлікті қажет етпейтін қалған ат әбзелдерін, яғни ер-тұрман, белбеулерді, өмілдірік, құйысқандарды барлық дерлік ер-азаматтар жасай алатын.

Қазіргі уақытта жылқы өсіретін ерлер саны азайды, сонымен бірге теріден ат әбзелдерін жасау қолөнерімен байланысты шеберлер саны да азайды.

Бұл элемент қазіргі уақытта МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитеті жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитет сарапшыларының зерттеу сатысында.

Далалық зерттеулер көрсеткендей, қазіргі уақытта Қазақстандағы былғары өнеркәсібі өміршеңдігін жоғалту қаупі жоғары, өйткені зерттелген өңірлерде ол тек фрагментті түрде кездеседі. Негізінен шеберлер дайын өңделген теріні

пайдаланып, одан түрлі бұйымдар – ыдыс-аяқ, қамшы, кәдесыйлар жасайды. Халықтың былғары бұйымдарға деген қажеттілігінің төмендеуі өмір салтының өзгеруімен және оларды өнеркәсіп өнімдерімен күнделікті пайдаланудан ығыстырумен байланысты табиғи себептермен қатар, былғары шикізатын өңдеудің ежелгі технологияларын меңгерген шеберлердің жетіспеушілігімен де байланысты. Қазіргі уақытта үй жануарларының терісі түгелдей дерлік қоқысқа лақтырылады немесе бекерге беріледі.

Далалық зерттеулер көрсеткендей, қазақтың ескі технологиясы бойынша үй жануарларының терісінен дәстүрлі былғары өңдеу жеке шеберлерде (негізінен қандастар арасынан) тіркелген. Біз қолөнердің осы түріне бұл жағдайда шикі теріні өңдеудің ескі технологияларының толық жойылып кетуіне қауіп төніп деп санаймыз.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Теріден жасалған дәстүрлі ыдыстардың қандай түрлерін білесіз? Оларды сипаттаңыз.
2. Тері ыдыстарды әшекейлеу үшін қандай ою-өрнек түрлері қолданылған және неліктен?
3. Ер-тұрман туралы не білесіз? Қысқаша айтып беріңіз.
4. Теріден жасалған киімдердің қандай дәстүрлі түрлерін білесіз? Қысқаша сипаттаңыз.
5. Саба дегеніміз не? Осы зат туралы айтып беріңіз.

Негізгі әдебиет

1. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенция. – Париж, 17 қазан 2003. – 17 б.

14 ТАҚЫРЫП

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МҰРАСЫ: ТАС ӨҢДЕУ ӨНЕРІ

2. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 Қаулысымен бекітілген.
3. Мажитов С. Ф. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы. – Алматы, 2016. – 108 б.
4. Азия-Тынық мұхиты аймағындағы оқу процесінде тірі мұраны пайдалану. – Сеул, Оңтүстік Корея. – 2022. – 255 б.

Қосымша әдебиет

1. Тохтабаева Ш. Ж. Ұлы Дала жауһарлары. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 240 б.
2. Мұқанов М. С. Қазақтың тұрмыстық көркем қолөнері. – Алматы: Қазақстан, 1979. – 122 б.
3. Тохтабаева Ш. Ж. Қазақтардың дәстүрлі тұрмыстық заттарының символикасы // ҚР БҒМ ҒК хабарлары. – 2014. – Б. 23–28.
4. Жәнібеков Д. У. Қазақ қолөнерінің мәдениеті. – Алматы: Өнер, 1982. – 144 б.
5. Шаханова Н. Қазақтардың дәстүрлі мәдениетінің әлемі (этнографиялық очерктер). – Алматы: Қазақстан, 1998. – 184 б.

Қазақтардың тас кесу өнері ерте ортағасырлық түркілерден қазіргі заманға дейінгі әртүрлі тарихи дәуірлердің элементтері мен ықпалын біріктірудің ежелгі дәстүрлеріне негізделген. Исламға дейінгі дәстүрлер мен исламның канондарының синтезі тас кесу шеберлігінің ескерткіштерінде көрініс тауып, жаңа пластикалық тілдің жасалуына әкелді. Бұл әсіресе Батыс Қазақстан ескерткіштерінде айқын көрініс тапты.

Қазақтардың тас кесу ісі негізінен құлпытас жасаумен байланысты болды. Бұл қолөнермен ежелгі дәуірден бері өз өнерін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп келе жатқан шеберлер айналысқан. Сонымен қатар, тас кесуші шеберлер ежелден қазақ дүниетанымының синкретизмін біріктіретін құдықтар, қол диірмендері және басқа да бұйымдар жасаумен айналысқан.

Қазақтар құлпытастарды әр елді мекенде кең таралған түрде жасаған. Құлпытастардың кішігірім архитектуралық пішіндерінің ою-өрнектері ХІІІ–ХV ғасырлардан бастап тіркелген, негізінен бұл түрікмендік *қойтас* түріне сәйкес келетін құлпытастар. ХІХ ғасырдан бастап қазақтар арасында қашалған құлпытастардың жаппай таралуы байқалады, олардың ішінде әр түрлі пішіндегі тік бұрышты стелалар құлпы тас және күмбез – кесене түріндегі құрылыс жиі кездеседі. *Қой тас* немесе *қошқар тас* – еркек қошқардың стильденген бейнесі түріндегі бейіт құрылысы, сағантам немесе *сағанатам* – төбесі ашық шарбақ түріндегі құрылыс, *сандық тас* – қабір

үстіндегі сандық пішінді бейіт құрылысы сирек кездеседі. Жалпы Қазақстанның мемориалдық сәулет өнерінің ерекшелігі, тұтастай алғанда, полихромды кескіндемемен және ою-өрнектермен бай безендірілген тегіс жазық тақталар түріндегі кесенелердің қабырғаларымен ұсынылады.

Тас кесушілер өз жұмыстарында пайдаланатын құрал-саймандар: аралау үшін *ара* мен *шапша шот балтасы*, ою-өрнектің сұлбасын сызу үшін *біз* және *қырғы* кескіш, өрнек бедерлеуге арналған *қашау* жинағы мен тегістеуге арналған қысқа жүзді *пышақ*.

Қазіргі уақытта құлпытас жасайтын тас кесушілер ескі техникамен жұмыс істеді жалғастыруда, дегенмен құралдар жинағы нарықта сатып алынғандар есебінен едәуір айтарлықтай кеңейтілді. Қазіргі кездегі қабір үстіндегі құрылыстың ең көп тараған түрін *құлпы тас* деп санауға болады. Күмбез – кесене құрылысы күмбезді және шатырлы құрылыстар санатына жатады, олар әдетте белгілі тұлғалар жерленген жерге орнатылады.

Бұл элемент қазіргі уақытта МеММ қорғау жөніндегі Ұлттық комитет жанындағы МеММ жөніндегі Техникалық комитет сарапшыларының зерттеу сатысында.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Тастан жасалған ғұрыптық архитектураның қандай түрлерін білесіз? Оларды сипаттаңыз.
2. Тастан жасалған бұйымдарды безендіру үшін қандай ою-өрнек түрлері қолданылған және неліктен?
3. Тастан жасалған тұрмыстық ыдыстар туралы не білесіз? Қысқаша айтыңыз.
4. Тас өңдеу кезінде қазақ шеберлері қандай құралдарды пайдаланды?

5. Арал-Каспий аймағы тас өңдеу жағынан несімен ерекшеленеді және неліктен?

Негізгі әдебиет

1. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенция. – Париж, 17 қазан 2003. – 17 б.
2. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 Қаулысымен бекітілген.
3. Мажитов С. Ф. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы. – Алматы, 2016. – 108 б.
4. Азия-Тынық мұхиты аймағындағы оқу процесінде тірі мұраны пайдалану. – Сеул, Оңтүстік Корея. – 2022. – 255 б.

Қосымша әдебиет

1. Тохтабаева Ш. Ж. Ұлы Дала жауһарлары. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 240 б.
2. Мұқанов М. С. Қазақтың тұрмыстық көркем қолөнері. – Алматы: Қазақстан, 1979. – 122 б.
3. Тохтабаева Ш. Ж. Қазақтардың дәстүрлі тұрмыстық заттарының символикасы // ҚР БҒМ ҒК хабарлары. – 2014. – Б. 23–28.
4. Жәнібеков Д. У. Қазақ қолөнерінің мәдениеті. – Алматы: Өнер, 1982. – 144 б.
5. Шаханова Н. Қазақтардың дәстүрлі мәдениетінің әлемі (этнографиялық очерктер). – Алматы: Қазақстан, 1998. – 184 б.
6. Әжіғали С. Е. Манқыстау мен Үстірт ескерткіштері: Кітап-альбом. Алматы: Өнер, 2014. – 504 б.

15 ТАҚЫРЫП

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МЕКТЕП БІЛІМІНДЕГІ МАТЕРИАЛДЫҚ ЕМЕС МӘДЕНИ МҰРА

Материалдық емес мәдени мұра және білім беру дәл шығармашылық әлеуетке – уақытша, мәдени, ұлттық, әлеуметтік, жастық және жыныстық саралаусыз құбылысқа негізделген. Сонымен қатар, біздің ойымызша, адамдардың қоғамда өз орнын таба біліп, шығармашылық ресурстарын ойдағыдай жүзеге асыруында мектептен алған білімдері көптеген мәселелерді шеше алады.

Графикалық түрде әрбір білім беру саласы бойынша пәндер тізімі 3-ші суретте көрсетілген.

4-ші суретте MeMM және мектептің білім беру салаларын интеграциялау мүмкіндіктері көрсетілген.

• Тіл және әдебиет

Тіл саясаты. Бұл тұрғыда әртүрлі тілдерде: өзбек, ұйғыр, тәжік, неміс, ағылшын және т.б. оқытатын ұлттық жалпы білім беретін мектептердің қазақстандық көпжылдық тәжірибесі қызықты. Сонымен қатар, республиканың ұлттық мектептерінде дүнген, түрік, поляк, күрд, әзірбайжан, корей, татар және басқа да ұлттық тілдер оқытылады. Қазақстан халқы тілдерінің алуан түрлілігін сақтауға, дамытуға және таратуға бағытталған осындай мақсатты тіл саясаты Конвенцияның рухына сәйкес келеді.

Тіл және ауызша дәстүрлер. Қазақ мәдениеті бай ауызша-поэтикалық дәстүрмен ұсынылған.

«Тіл және әдебиет» білім беру саласы аясында мектеп оқушылары тіл туралы білімді игеріп білім алып қана қоймай, кең әлеуметтік-мәдени компонентті де меңгереді. Мысалы, жоғары орта мектептің «Қазақ тілі мен әдебиеті» оқу пәні қазақ әдебиеті классиктері Б. Майлиннің «Айт күндері», С. Мұратбековтің «Жусанның иісі», Қ. Сариннің «Мұңлы домбыра» және т. б. шығармаларын оқытуды қарастырады; ал бастауыш және орта мектеп тұрғысынан – халықтық ертегілер, мифтер, аңыздар мен эпостар халықтың болмысын анықтаушы фактор

№	Білім беру саласы	Оқу пәндері
1	Тіл және әдебиет	«Қазақ тілі», «Қазақ әдебиеті», «Орыс тілі», «Орыс әдебиеті», «Ана тілі», «Ұйғыр/Өзбек/Тәжік әдебиеті», «Шетел тілі», «Абайтану» курсы
2	Адам және қоғам	«Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы», «Адам. Қоғам. Құқық»
3	Математика және информатика	«Алгебра және анализдің бастаулары», «Геометрия», «Информатика»
4	Жаратылыстану	«География», «Физика», «Химия», «Биология»
5	Өнер	«Бейнелеу өнері», «Музыка»
6	Технология	«Технология»
7	Дене шынықтыру	«Дене шынықтыру», «Алғашқы әскери дайындық»

3 сурет. Мектеп пәндерінің білім беру салалары

ретінде тіл мен ауызша дәстүрді сақтауға және насихаттауға ықпал ететіні сөзсіз.

2013 жылдан бастап енгізілген және ақынның шығармашылық мұрасын насихаттауға және оқушыларды рухани байытуға бағытталған «Абайтану» курсы (9-сынып) МеММ сақтау мен насихаттауға өз үлесін қосуда.

МеММ контекстінде мектептегі білім берудің осы саласын одан әрі дамыту келесідей көрінеді:

- 3. Ержан және 3. Наурызбаеваның бастамасымен қолға алынған «Қобланды – жатқа» ауқымды жобасының материалдарын мектеп және факультативтік әдебиет курсына бейімдеу. Жоба аясында авторлар эпос мәтінінің поэтикалық (көркем мәтін ретінде) және түпнұсқалық-орындаушылық (дәстүрлі жыр ретінде) жазбалары бар дискілер жинағы бар әдістемелік құрал әзірледі;
- А. С. Пушкин атындағы кітапхана базасында құрылған жалпы білім

беретін мектеп оқушыларына арналған «Тастүлек» жас ақындар мектебінің тәжірибесін насихаттау (Алматы, жетекшісі Гүлнұр Зұлқаршын).

• Адам және қоғам

«Адам және қоғам» білім беру саласы мектеп оқушыларының бойында бүгінгі қоғам мен өткенді байланыстыратын тарихи сана мен ойлауды қалыптастыруға бағытталған. МеММ контекстінде қазақтың ауызша-поэтикалық дәстүрінің даму тарихы (10-сынып), атақты ақындар мен жыраулардың өмірбаяны және басқа да көптеген аспектілер зерттеледі.

Осы білім беру саласында МеММ сақтауға және танымал етуге жаңа мемлекеттік бастамалар ықпал етуі мүмкін. Мәселен, 2017–2018 оқу жылында Қазақстан тарихы», «География» және «Қазақ әдебиеті» пәндері бойынша білім беру ұйымдарында «Туған жер» бағдарламасын іске асыру мақсатында жылына 5 сағат музейлер, мәдениет саласы ұйымдары және тарихи объектілер (мектептен тыс)

№	МеММ салалары	Білім беру саласы
1	Материалдық емес мәдени мұраны тасымалдаушы ретіндегі тілді қоса алғанда, ауызша дәстүрлер мен сөйлеу формалары	Тіл және әдебиет
2	Әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер, мерекелер; Ауызша дәстүрлер мен сөйлеу формалары, оның ішінде тіл материалдық емес мәдени мұраны тасымалдаушы ретінде және т.б.	Адам және қоғам
3	Табиғат пен ғаламға қатысты білімдер мен әдет-ғұрыптар; Әдет-ғұрыптар, рәсімдер, мерекелер	Математика және информатика
4	Табиғат пен ғаламға қатысты білімдер мен әдет-ғұрыптар	Жаратылыстану
5	Орындаушылық өнер; Дәстүрлі қолөнермен байланысты білімдер мен дағдылар	Өнер
6	Дәстүрлі қолөнермен байланысты білімдер мен дағдылар	Технология
7	Әдет-ғұрыптар, рәсімдер, мерекелер	Дене шынықтыру

4 сурет. МеММ және мектептің білім беру салалары

базасында сабақтар өткізуге бөлінеді. Бұл тұрғыда 2017 жылдан бастап енгізілген «Өлкетану» (7-сынып) таңдау курсы ерекше қызығушылық тудырады. Курс туған өлкенің (кіші Отанның) тарихы мен мәдениетін зерделеуге және зерттеуге бағытталған, мұнда құрылымдық жағынан мектеп оқушылары үшін қол жетімді МеММ элементтерін анықтауды, құжаттауды және зерттеуді қамтамасыз етуге болады.

• Математика және информатика

Білім беру саласы оқушылардың математикалық сауаттылығын, алгоритмдік, операциялық және сыни ойлауын, логикалық, зияткерлік және шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған.

МеММ контекстінде мектептегі білім берудің осы саласын дамыту келесідей көрінеді:

- оқу пәндерінің мазмұнына көшпенділердегі ұзақ қашықтық пен уақыттың дәстүрлі өлшемдерінің элементтерін; адам және жануарлар денесінің элементтерін пайдалана отырып, өлшемдер мен ұзындық бірліктерін енгізу;
- қазақ мәдениетіндегі қасиетті сандар туралы ұғым мен түсінік;
- көшпенділердің геометриялық білімінің элементтері (әлемді үш құрамдас бөлікке бөлу: жоғарғы, орта, төменгі; ежелгі қорғандардың, сәулеттік құрылыстардың симметриясы, кеңістіктегі бағдар және т. б.);
- логика мен тапқырлықты дамытуға бағытталған қазақтың дәстүрлі зияткерлік ойыны «Тоғыз құмалақ» – қойшылар алгебрасын кеңінен қолдану.

• Жаратылыстану

Білім беру саласы білім алушыларда табиғат құбылыстары мен заңдылықтары туралы түсініктерін қалыптастырады, табиғатты танудың ғылыми әдістерін

ашады, қоршаған табиғат әлемін ғана емес, өздерінің ондағы орнын да сезінуге мүмкіндік береді. «Биология» оқу пәні бойынша ұсынылатын тақырыптар, мысалы «Бәрі біздің тамырымызда (генетика негіздері бойынша)», «Ғаламның інжу-маржаны (7–9 сынып қыздарына арналған курс)» және т. б. аясында «Жеті ата» және «Шежіре» бойынша дәстүрлі білімдерді, Тәңірлік күнтізбедегі мүшел бойынша өмір кезеңдерінің градациясы және т. б. бойынша дәстүрлі білімді өзектендіруге мүмкіндік туады.

«География» оқу пәні бойынша «География, тарих, өнер: тоғысу және өзара әрекеттесу» тақырыбы аясында дәстүрлі экологиялық білім саласындағы білімді, көшпелі қоғамның табиғи ресурстарды пайдалану ережелері мен қағидаттарын өзектендіруге болады.

• Өнер және Технология

Білім беру саласы дәстүрлі түрде оқушылардың бойында эмоционалдық-адамгершілік және сенсорлық мәдениетті қалыптастыратын және дамытатын, өнер туындыларын көруге, бағалауға және жасауға ынталандыратын, қиял мен шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған көркемдік білім беру секторына жатады. Соңғы жылдардағы көркемдік білім берудің ең маңызды құралы үлкен философиялық, эстетикалық және этикалық әлеуетке ие ежелгі көшпенділердің дәстүрлі өнері (музыкалық, хикаялық орындау, сәндік-қолданбалы өнер) болды.

«Технология» оқу пәні аясында сәндік-қолданбалы өнер элементтерімен әртүрлі материалдарды (ағаш және металл) көркем өңдеу технологиясы саласындағы жұмыстар жақсы жолға қойылған.

МеММ контекстінде мектептегі білім берудің осы саласын одан әрі дамыту келесідей көрінеді:

- дәстүрлі сәндік-қолданбалы өнер саласында, оның ішінде жойылып бара жатқан элементтер бойынша шеберлік сабақтарын өткізу;

- дәстүрлі музыка және ауызша-поэтикалық дәстүр саласындағы мамандардың шеберлік сабақтарын өткізу.

• Дене шынықтыру

Бұл білім беру саласы жалпыадамзаттық мәдениет саласында белсенді шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыруға дайын тұлғаны қалыптастыруға ықпал етеді. МеММ контекстінде мектептегі білім берудің осы саласын одан әрі дамыту асық ату, арқан тарту және басқа да көптеген дәстүрлі спорттық ойындарды кеңінен қолдануда көрінеді.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Мектептің қандай білім беру салаларын білесіз? Оларды сипаттаңыз.
2. Мектептің білім беру салаларына МеММ енгізу мүмкін бе және қалай? Бір оқу пәнінің негізінде мысал келтіріңіз.
3. Қазақтың ауызша-поэтикалық дәстүрі туралы не білесіз? Қысқаша айтыңыз.
4. МеММ элементтерін «Математика» оқу пәніне қалай енгізуге болады?
5. «Өнер және технология» білім беру саласына МеММ қандай элементтері енгізілген?

Негізгі әдебиет

1. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі халықаралық конвенция. – Париж, 17 қазан 2003. – 17 б.
2. Қазақстан Республикасында материалдық емес мәдени мұраны қорғау және дамыту тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 сәуірдегі № 408 Қаулысымен бекітілген.
3. Мажитов С. Ф. Қазақстан Республикасының материалдық емес мәдени мұрасы. – Алматы, 2016. – 108 б.

4. Азия-Тынық мұхиты аймағындағы оқу процесінде тірі мұраны пайдалану. – Сеул, Оңтүстік Корея. – 2022. – 255 б.

Қосымша әдебиет

1. Тохтабаева Ш. Ж. Ұлы Дала жауһарлары. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 240 б.
2. Тохтабаева Ш. Ж. Қазақтардың дәстүрлі тұрмыстық заттарының символикасы // ҚР БҒМ ҒК хабарлары. – 2014. – Б. 23–28.
3. Шаханова Н. Қазақтардың дәстүрлі мәдениетінің әлемі (этнографиялық очерктер). – Алматы: Қазақстан, 1998. – 184 б.
4. Мұқанов М. С. Қазақтың тұрмыстық көркем қолөнері. – Алматы: Қазақстан, 1979. – 122 б.
5. Жәнібеков Д. У. Қазақ қолөнерінің мәдениеті. – Алматы: Өнер, 1982. – 144 б.

ҚОРЫТЫНДЫ

2003 жылғы Конвенция тұрғысынан МеММ-ді қорғау оның өміршеңдігін сақтауды, оның жойылып кету қаупін болдырмауды және қатерлерді жеңе отырып өмір сүруін қамтамасыз етуді білдіреді. Қазақстан Республикасы Материалдық емес мәдени мұраны қорғау туралы халықаралық конвенцияны ратификациялаған сәттен бастап оның элементтерінің жай-күйін зерттеу жұмыстары жүргізілуде.

МеММ-нің өміршеңдігін сақтау үшін оны қорғау бойынша жүйелі түрде жұмыс жүргізу қажет екені белгілі. Мұндай әрекеттерді МеММ-нің белгілі бір элементіне төнген қатерлер мен қауіптерді анықтау үшін егжей-тегжейлі ғылыми талдау жүргізгеннен кейін ғана бастауға болады.

Далалық жылжымалы зерттеу сессияларны өткізу барысында шебер-қолөнершілердің алдында тұрған нақты қиындықтар анықталды. Атап айтқанда, киіз басу және кілем тоқумен айналысатындар жүн алуға байланысты қиындықтарға тап болады. Қазақтың көнеден келе жатқан тері илеу дәстүрінің қолөнері жойылып кетудің аз-ақ алдында тұр. Киіз үй жасайтын шеберлердің арасында өте алаңдатарлық жағдай қалыптасты. Қолөнердің бұл түріне қатысты жағдайдың бір себебі, мысалы, Қытай мен Қырғызстаннан әкелінген киіз үйлердің жергілікті өнімдерді ығыстыруы.

Қазіргі уақытта қазақстандық МеММ-нің кейбір элементтері Ұлттық тізімге енгізілген, олардың кейбіреулері ЮНЕСКО-ның Адамзаттық МеММ репрезентативті тізіміне енгізу үшін елдік немесе көпұлтты өтінім ретінде жіберілген. Бірақ сонымен бірге, 2003 жылғы Конвенцияға сәйкес елдің өз мойнына алған міндеттемелері бойынша негізгі жұмыс біздің МеММ-ді сақтау жөніндегі күш-жігерге бағытталуы тиіс екенін есте ұстауымыз керек, біздің барлық материалдық емес мәдени мұрамызды, соның

ішінде қолөнерді үнемі бақылауды үнемі жалғастырып отыру қажет. Ең бастысы, Қазақстанның қолөнері мен материалдық емес мәдени мұрасы мектептерде, колледждерде және жоғары оқу орындарында зерделенуге тиіс. Бұл нұсқаулық осы жағдайды жақсартуға көмектеседі деп үміттенеміз.

Далалық және кабинеттік зерттеулер, сондай-ақ қолөнершілер қоғамдастығының өкілдері мен өңірлік мәдениет басқармаларының қызметкерлері, облыстық мұражайлардың, қолөнерді ілгерілету саласындағы қоғамдық ұйымдардың қызметкерлері арасындағы байланыс мәселесін зерделеу қазақстандық қолөнердің өміршеңдігі мен таралуына кедергі келтіретін бірқатар проблемаларды анықтауға мүмкіндік ашты. Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің AP09259862 «Қазіргі Қазақстанның дәстүрлі қолөнерін зерттеу: жағдайы және сақтау жолдарын іздестіру» жобасы аясындағы зерттеу қазақтың дәстүрлі қолөнерінің өміршеңдігіне төнетін қауіп-қатерлерді талдауға және тіркеуге мүмкіндік берді.

Қазіргі уақытта МеММ-нің осы саласы элементтерінің одан әрі өміршеңдігіне кедергі келтіретін факторлардың бірі қазіргі әлемде материалдық емес мәдени мұраның маңызды элементі ретінде, адами ресурстар мен туризмді дамыту үшін әлеует ретінде, сондай-ақ ұлттық экономика мен креативті индустриялардың табысты секторы ретінде қарастырылатын қолөнерді дамыту саласындағы нормативтік-құқықтық базаның жоқтығын қарастырамыз. Дәстүрлі қолөнер кез келген халықтың этникалық болмысының негізгі «мәдени кодтарының» бірі екенін есте ұстауымыз керек.

Кейбір элементтер МеММ ұлттық тізіміне енгізілген, олардың бірқатары ел немесе көпұлтты ұсыныс түрінде Адамзаттық МеММ репрезентативті тізіміне енгізу үшін ЮНЕСКО-ға жіберілген. Алайда, еліміздің өзіне қабылдаған міндеттемелері бойынша негізгі жұмыс осы

қадамдармен шектелмейтінін, негізгі қызмет біздің МеММ-ді сақтау жөніндегі жан-жақты күш-жігерге бағытталуы, сондай-ақ білім беру жүйесіндегі МеММ-ді зерделеуге бағытталуы тиіс екенін атап өткен жөн.

Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан
Казахский научно-исследовательский институт культуры

Ж.Н. Шайгозова, С.П. Кульсариева

**ЖИВОЕ НАСЛЕДИЕ
КАЗАХСТАНА
В ОБРАЗОВАНИИ**

УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ

Алматы, 2023

СОДЕРЖАНИЕ

Введение	70
Тема 1. Живое наследие: понятия, термины и концепции.	72
Тема 2. Основные аспекты деятельности по охране живого наследия	75
Тема 3. Угрозы и риски для живого наследия. Общие и специальные меры по охране и их разработка.	78
Тема 4. О перечнях (списках) нематериального культурного наследия. Список областей живого наследия Казахстана (устные традиции и формы выражения)	81
Тема 5. Живое наследие Казахстана: исполнительские искусства	86
Тема 6. Живое наследие Казахстана: обычаи, обряды, празднества	90
Тема 7. Живое наследие Казахстана: знания и обычаи, относящиеся к природе и вселенной (охота и игры)	95
Тема 8. Живое наследие Казахстана: знания и обычаи, относящиеся к природе и вселенной (на примере национальной кухни)	100
Тема 9. Живое наследие Казахстана: знания и навыки, связанные с традиционными ремеслами	103
Тема 10. Живое наследие Казахстана: ювелирное искусство	106
Тема 11. Живое наследие Казахстана: войлоковаляние и ковроткачество	109
Тема 12. Живое наследие Казахстана: художественная обработка дерева	113
Тема 13. Наследие Казахстана: обработка кожи и меха	116
Тема 14. Наследие Казахстана: камнерезное искусство	119
Тема 15. Нематериальное культурное наследие в школьном образовании Казахстана	121
Заключение	125

ВВЕДЕНИЕ

Быстро меняющийся мир требует от современных людей умений самостоятельно добывать, анализировать и эффективно использовать знания. Ядром этого процесса является не только критическое мышление, но, главным образом, творческий потенциал. Творческий импульс представляет собой ядро любой культуры мира. Именно он «ответственен» за духовную эволюцию общества и резистентность культурного разнообразия. Последнее препятствует растворению и унификации, способствует взаимообогащению, где каждая культура по-своему уникальна. Вместе с тем любое культурное развитие предполагает, прежде всего, диалог. Современные информационные технологии решили проблему логистики, и теперь практически каждый имеет доступ к мировому культурному наследию. Историю человечества по сути можно рассматривать как историю творческих устремлений. Именно это всегда двигало образование, науку и культуру – трех «китов», формирующих сущность ЮНЕСКО. И нематериальное культурное наследие, и образование базируются именно на творческом потенциале – феномене, не имеющем временных, культурных, национальных, социальных, возрастных или гендерных дифференциаций. К тому же, на наш взгляд, именно образование способно решить многие проблемы со способностью людей найти свое место в социуме, успешно реализовывая свои творческие ресурсы.

Уважаемые учащиеся и студенты, настоящее пособие адресовано вам для того, чтобы расширить ваши знания о казахской традиционной культуре, а именно в той части, которая относится к нематериальному культурному наследию (иначе его называют живым наследием). Из этого пособия Вы узнаете, что с точки зрения Международной Конвенции ЮНЕСКО об охране нематериального культурного наследия (2003) относится к этой части нашей культуры и сможете понять, что эти знания очень важны

для каждого из нас, потому что, считая себя казахстанцами, мы обязаны знать, как можно больше о своем народе и о том, что сохранили для нас предыдущие поколения.

Для любой культуры абсолютно естественны изменения, потому что сама жизнь диктует нам новые взгляды, в этих изменениях заключается эволюция человечества в целом. Но, мы должны относиться с пониманием ко всем изменениям и уметь анализировать причины, которые привели нашу культуру к ним. Не углубляясь и не рассматривая детально все причины, мы все же должны остановиться на основных, повлиявших на эти перемены. Невозможно оспорить, что в жизни любого этноса происходят перемены естественного характера, такие, к примеру, как изменения технологического характера, таких, как развитие промышленности, или влияние культуры соседних народов, когда мы заимствуем какие-то элементы, понравившиеся нам, например, включаем в свой обряд действия из аналогичного обряда другого этноса, как часто сейчас казахи в обряд тусау кесу добавляют принятый у корейцев ритуал выбора предмета ребенком для прогнозирования его будущего. В результате долгого соседства народы учатся и перенимают друг у друга какие-либо техники ремесла, блюда традиционной кухни, способы ухода за детьми и другие элементы культуры.

Но, к сожалению, в последние 100 лет в истории казахского народа произошли помимо естественных и ряд трагических событий, которые также повлекли за собой изменения в традиционной культуре. Начались эти события еще в царское время, затем продолжились в советский период. Это были проявления колонизаторской политики российского империалистического центра, направленные на отнятие у казахов земель для удовлетворения нужд государства, а позднее, практически всего поголовья скота. Со стороны народа были предприняты неоднократные попытки сопротивления

против такой политики, которые были жестоко подавлены. Помимо физического насилия над казахским народом в 1920–1930-е гг., советы на протяжении всего 70-летнего правления применяли и идеологическое влияние, целью которого было стирание основ нашей культуры, что в итоге привело к утрате многих элементов казахской традиционной культуры – политика русификации привела к значительному сокращению числа казахов, владеющих родным языком, даже в научной литературе этнические традиции было принято осуждать, относиться к пережиткам патриархально-родового строя. Особенно сильно пострадала наша этническая культура после того, как у народа отняли 90 % скота, что привело к резкому изменению не только в хозяйственном укладе, но и повлияло в целом на всю культуру этноса.

В 1991 году произошло эпохальное событие – Казахстан обрел независимость и с этого момента началось возрождение нашей этнической культуры. В некоторой степени возвращению наших культурных традиций способствовало возвращение на родину репатриантов «кандасов», которые во время вынужденного проживания в других странах сохранили не только привычный хозяйственный уклад, но и многие обычаи. С началом независимости новый импульс получило возрождение казахской этнической культуры во многих сферах жизни. Существует целый ряд Международных Конвенций, то есть договоров между странами в различных областях жизни. 17 декабря 2003 года была принята Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия (далее НКН). Этому предшествовала программа ЮНЕСКО под названием «Провозглашение шедевров устного и нематериального наследия человечества», которая привела к разработке и вступлению в силу Конвенции о нематериальном наследии. Позже, в ноябре 2008 года девяносто элементов, ранее считавшиеся шедеврами, были включены в Репрезентативный список. Элементами НКН считаются легко опо-

знаваемые проявления НКН, которые соответствующие сообщества признают частью своего культурного наследия. В конце 2011 года Республика Казахстан ратифицировала Международную Конвенцию об охране нематериального культурного наследия, а уже 28 марта 2012 года Республика Казахстан присоединилась к ней, то есть, стала государством-участником данной Конвенции. Этим шагом Республика Казахстан заявила мировому сообществу свои обязательства о том, что будет заниматься сохранением нематериального культурного наследия, имеющегося на его территории, а также способствовать сообществам охранять отдельные элементы своего нематериального культурного наследия, оказывать им поддержку и помощь в этом деле.

В настоящем учебном пособии использованы материалы (описание элементов нематериального культурного наследия), разработанные членами и экспертами Национального комитета по охране НКН РК в процессе подготовки номинаций.

1 ТЕМА

ЖИВОЕ НАСЛЕДИЕ: ПОНЯТИЯ, ТЕРМИНЫ И КОНЦЕПЦИИ

Согласно определению, которое дается в Конвенции 2003, нематериальное культурное наследие включает в себя: «обычаи, формы представления и выражения, знания и навыки, а также связанные с ними инструменты, предметы, артефакты и культурные пространства, признанные сообществами, группами и, в некоторых случаях, отдельными лицами в качестве их культурного наследия».

Мы подошли к очень важному моменту – необходимо понять, почему мы называем это наследие живым. Несомненно, наследие может иметь различные формы, виды и содержание, но Конвенция 2003 сосредоточена лишь на том нематериальном культурном наследии, которое передается от поколения к поколению, которое постоянно воссоздается сообществами и группами в зависимости от окружающей их среды, их взаимодействия с природой и их истории и формирует у них чувство самобытности и преемственности. Говоря о живом наследии, мы подразумеваем, что это те элементы традиционной культуры народов, которые продолжают свое существование и которые передаются от поколения к поколению.

Важно обратить внимание и на то, что Конвенцией принимается во внимание только то нематериальное культурное наследие, которое не вступает в противоречие с существующими международно-правовыми актами по правам человека и требованиями взаимного уважения между сообществами, группами и отдельными лицами, а также способствующие устойчивому развитию.

Поскольку Конвенция не поддерживает элементы, которые содержат жестокое отношение к животным, поэтому при подготовке номинационного файла для включения в Репрезентативный список НКН ЮНЕСКО этот момент обязательно учитывается, к примеру, из видеоролика о соколиной охоте вырезают моменты, где птица ловит животных.

Таким образом, обычаи, формы представления и выражения, знания и навыки, воспроизводимые, развиваемые и передаваемые людьми, это то, что принято называть элементами НКН. Связанные с ними инструменты, предметы, артефакты и культурные пространства являются также частью определения НКН, так как они связаны с проявлениями НКН, даже не являясь элементами НКН. Например, казахское традиционное жилище юрта имеет свое материальное воплощение, которое можно потрогать, а Конвенция 2003 направлена на охрану нематериального культурного наследия, но, тем не менее, элемент «юрта» включен в Репрезентативный список нематериального культурного наследия человечества ЮНЕСКО от Республики Казахстан и Кыргызской Республики. Здесь мы должны пояснить, что элемент в Репрезентативном списке носит название: «Традиционные знания и навыки изготовления кыргызских и казахских юрт (жилищ тюркских кочевников)», то есть, для данной Конвенции важными являются не предметы, а их нематериальная сторона – искусство изготовления деревянных частей юрты, текстильной составляющей, обрядов и обычаев, связанных с юртой и т.д. Таким образом, это яркий пример, когда элементы материального и нематериального наследия тесно связаны друг с другом.

Утверждение, что НКН – это живое наследие, практикуемое в настоящее время и передаваемое людьми внутри сообществ, которое можно увидеть в настоящий момент истории, для данной Конвенции является основным. В то же время Конвенция признает, что НКН постоянно изменяется, обладая важными

функциями для соответствующих сообществ, групп и отдельных лиц, а также для понимания и поощрения культурного разнообразия и человеческого творчества в целом.

Одним из основных терминов в области живого наследия является такой термин как «носитель». В самом обобщенном виде так можно назвать человека, который является продолжателем определенной традиции. Например, это может быть ремесленник. Однако, носителями живого наследия могут считаться и все люди, которые участвуют в тех или иных традиционных мероприятиях – свадьбах, празднование Наурыза и т.д.

Охрана НКН. В Конвенции охраной называют меры, которые должны обеспечить жизнеспособность НКН для того, чтобы его практика и передача от поколения к поколению не прерывались, а также поддержание его ценности и функций, которыми оно обладает для данного сообщества. Другими словами, меры по охране – это целенаправленная деятельность по обеспечению непрерывной жизнеспособности элементов НКН, находящихся под какой-либо угрозой. Эти угрозы выявляются в процессе работы экспертов Технического комитета. Но важно понимать, что любая работа по охране должна быть начинаться с инициативы членов заинтересованных сообществ – тех людей, которые практикуют тот или иной элемент НКН, к примеру, ремесленниками. При этом указывается, что проявлять инициативу могут также и государственные органы, местные власти, НПО, учреждения по исследованию, документированию и другие организации. При этом обязательное условие – такие меры по охране не должны разрабатываться или реализовываться без самого широкого участия соответствующих сообществ, групп или отдельных лиц. Вся работа по подготовке мер или планов по охране начинается с анализа тех факторов, которые угрожают воспроизведению или передаче соответствующего элемента, то есть, его существованию.

В статье 2.3 Конвенции говорится, что меры по охране включают идентификацию, документирование, исследование, сохранение, защиту, популяризацию, повышение роли, передачу, главным образом с помощью формального и неформального образования, а также возрождение НКН.

Как понимает Конвенция 2003 передачу НКН. Прежде всего, передача НКН осуществляется при условии, когда практикующие традицию, и прочие ее носители передают относящиеся к НКН практики, навыки, знания и идеи другим членам сообщества для их воспроизведения в будущем. Эти традиционные формы передачи могут быть более или менее формальными и иногда включают длительные процессы включения и обучения у наставника. Если традиционные формы передачи разрушены или нарушены, жизнеспособность элемента находится под угрозой и тогда необходимо разработать охранные меры для укрепления или возрождения передачи. Эти меры могут включать улучшение существующего процесса или разработку новых способов передачи, например, введение более формальных или профессиональных методов передачи, в частности, через обучение в школах или других учебных заведениях, как это делается через обучение на народных музыкальных инструментах.

Что означает повышение осведомленности. Повышение осведомленности не ограничивается только осведомленностью о Конвенции, но и предполагает поощрение людей в признании ценности НКН, уважении его и принятии при необходимости мер по обеспечению его жизнеспособности. Нематериальное культурное наследие играет важную роль во взаимоотношениях между членами сообщества и лежит в основе их жизни и, кроме того, оно может оказывать воздействие на окружающую среду. В Конвенции 2003 принимается во внимание только то НКН, которое не находится в противоречии с правами человека и устойчивым развитием, а со-

действует взаимному уважению между сообществами, группами и отдельными лицами.

Вопросы для самоконтроля:

1. Что такое нематериальное культурное наследие?
2. Как можно охарактеризовать носителя живого наследия?
3. Расскажите вкратце о Конвенции нематериального культурного наследия (2003).
4. Что означает «передача НКН»?
5. Что такое «повышение осведомленности»?

Основная литература

1. Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия. – Париж, 17 октября 2003. – 17 с.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 апреля 2013 года, № 408.
3. Мажитов С. Ф. Нематериальное культурное наследие Республики Казахстан. – Алматы, 2016. – 108 с.
4. Об особенностях организации образовательного процесса в обще-образовательных школах Республики Казахстан в 2017–2018 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2017. – 370 с.
5. Использование живого наследия в учебном процессе в Азиатско-тихоокеанском регионе. – Сеул, Южная Корея. – 2022. – 255 с.

Дополнительная литература

1. Sultanova M., Shaygozova Zh. Conceptual approaches of UNESCO in Kazakhstan//IL NODO di Gordio (Italy). № 9, 2015. – P.171–180.
2. Купцова И. А., Сазонова В. А. Нематериальное культурное наследие: концептуальные подходы к определению феномена. Обсерватория культуры. 2022;19(1):56-64. <https://doi.org/10.25281/2072-3156-2022-19-1-56-64>
3. Всемирный доклад по культуре 2000+: культурное многообразие, конфликт и плюрализм / ЮНЕСКО. [Париж]: Изд-во ЮНЕСКО; [Москва]: Магистр-пресс, [2000]. 413 с.
4. Harrison R. Heritage: Critical approaches. Abingdon: New York: Routledge, 2013. 268 p.
5. Кабицкий М. Е. Нематериальное наследие как элемент конструирования смыслов культурного дискурса и некоторые вопросы его изучения и использования в России и странах Европы // Новые российские гуманитарные исследования. 2012. URL: <http://www.nrgumis.ru/articles/2012> (дата обращения: 11.01.2022).

2 ТЕМА

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ОХРАНЕ ЖИВОГО НАСЛЕДИЯ

Работа по охране НКН начинается с идентификации, определению и инвентаризации элементов НКН при участии сообществ, групп и соответствующих НПО с целью охраны и повышения осведомленности.

Под идентификацией подразумевается понимается процесс описания одного или более элементов НКН, а также выявление его (их) специфики и отличий от других элементов. Идентификация НКН должна привести к его инвентаризации, под которой понимается систематизация элементов НКН в зависимости от принятой классификации и создание списков либо банков данных. Под инвентаризацией принято понимать систематизацию элементов НКН в зависимости от принятой классификации и создание Национального перечня.

Приведем пример инвентаризации элемента из опыта в Болгарии, где для реализации этого процесса был разработан вопросник для рассылки в местные общинные и культурные центры, в дальнейшем по результатам опроса эксперты провели анализ. Проведенный анализ позволил выявить репрезентативность, художественную ценность, жизнеспособность и укорененность в традиции в качестве главных критериев при включении элементов в перечень. Эти данные были опубликованы онлайн для публичного обсуждения, где были показаны национальный и региональные списки НКН, включавшие традиционные обряды и праздники, исполнение песен и музыки, танцы и детские игры,

устные повествования, ремесла и медицину.

Для того, чтобы на национальном уровне осуществлять основные направления деятельности, такие как принятие необходимых общих мер по охране НКН, сразу после ратификации Конвенции 2003 в Республике Казахстан из числа известных ученых в разных областях знания, писателей, специалистов-практиков и других при Нацкомиссии РК по делам ЮНЕСКО и ИСЕСКО был создан Национальный комитет по охране НКН. Этой деятельностью должны заниматься профессионально подготовленные люди, поэтому члены этого комитета прошли в течение первых двух лет ряд тренингов, где ведущие тренеры ЮНЕСКО в области охраны НКН обучали всем нюансам работы в этой сфере.

По результатам обучения наиболее подготовленные члены Нацкомитета получили сертификаты, подтверждающие их компетентность в области охраны НКН. Из этих сертифицированных специалистов был организован Технический экспертный комитет по НКН. В задачи Технического комитета входит как работа по составлению Национального перечня НКН, так и подготовка номинаций для включения элементов НКН РК в Репрезентативный список НКН ЮНЕСКО. Именно члены Технического комитета на протяжении 10 лет проводили работу по сбору материалов, идентификации элементов нашего нематериального наследия, готовили файлы для Национального перечня, а также для отправки в Париж для включения в Репрезентативный список нематериального культурного наследия человечества.

В период работы по идентификации элементов эксперты должны изучать риски, которые могут привести к их исчезновению или сокращению жизнеспособности. Затем, опираясь на эту информацию, определяются меры по устранению или преодолению рисков и угроз жизнеспособности элементов.

Не менее важным является повышение осведомленности для того, чтобы

сделать НКН более известным в целом, чтобы содействовать общему уважению к нему и его пониманию, а также чтобы информировать общественность о роли НКН в обществе и важности его охраны. Одновременно с этой работой проводится осведомленность о Конвенции и ее роли в деле охраны НКН. Важную роль в этой работе отводится СМИ и другим информационным каналам для того, чтобы стала доступна населению. Это могут быть регулярные передачи на каналах ТВ, размещение роликов о разных элементах НКН на цифровых платформах, оповещение через сайты популярных газет и др.

Для осуществления такой деятельности необходимо создать правовые и административные условия для поддержки охраны НКН, иными словами, внести изменения в Закон РК «О культуре» и проводить работу по организации планов на уровне местных органов власти.

В перечни следует включать важные детали о жизнеспособности элемента и угрозах для возможного принятия мер по их устранению, а, значит, по его охране. Работе по сбору информации и документированию элементов НКН предшествуют информационные собрания с соответствующими сообществами, где им дается полная информация о цели, процессе и выгодах от инвентаризации их НКН.

Участие сообществ, практикующих элемент НКН. Когда начинается работа по идентификации элемента, при проведении сбора информации необходимо получить согласие соответствующих сообществ, групп или отдельных лиц – тех, кто является носителем данного элемента. При этом, важно донести до них, что главным условием охраны НКН является обеспечение постоянной практики элемента и обязательная передача знаний и навыков, поэтому она должна осуществляться при их несомненном участии. Таким образом, соответствующие сообщества, группы или отдельные лица, практикующие элемент, принимают участие в:

1. Идентификации и определении своего НКН, то есть, в работе по изучению и сбору материала по какому-либо конкретному элементу.
2. Инвентаризации своего НКН, что означает согласие на включение в Национальный перечень тех или иных элементов.
3. Повышению осведомленности о своем НКН – широком освещении информации об элементах конкретного элемента.
4. Охране своего НКН и управлении им – предоставляют полную информацию об угрозах, препятствующих сохранению элементов, и всемерно содействуют их устранению.
5. Коммерческой деятельности, связанной с НКН.
6. Дают свое согласие на номинацию элемента НКН в региональный, национальный перечень или в Репрезентативный список НКН ЮНЕСКО.
7. Разработке и реализации мер по охране и управлению НКН.
8. Просьбах о международной помощи.
9. Номинации передовых практик по охране.

Практика определенных элементов НКН может способствовать устойчивому социальному и экономическому развитию, так же, как устойчивое развитие сообщества может повышать жизнеспособность местных элементов НКН. Соответствующие сообщества практикуют и передают НКН по целому ряду причин: для поддержания собственного чувства идентичности и преемственности, роста социального благосостояния, осуществления контроля над природной и социальной средой, получения дохода. Проекты по развитию с целью содействия общественному единству, экономическому развитию, образованию или здравоохранению лучше воспринимаются местными сообществами и более

результативны, если они соответствуют их культуре и содержат традиционные знания. Знания и обычаи, касающиеся природы и Вселенной, также могут помочь обеспечить устойчивый доступ к отдельным природным ресурсам, необходимым для практики элемента НКН.

Практики НКН обычно воспринимаются и поддерживаются, поскольку они выражают общие ценности, связывающие людей друг с другом и наделяют их чувством самобытности и преемственности. Некоторые элементы НКН могут помочь сохранять единство сообщества, укрепляя идентичность и чувство исторической преемственности, он может также способствовать взаимовыгодным отношениям в сообществе, таким, как обмен товарами и услугами.

О коммерческой стороне живого наследия. В некоторых случаях практика НКН связана с коммерческой деятельностью, особенно это характерно для ремесел. В различных ремеслах ученики платят мастеру-учителю за передачу навыков, которым их обучают. Сюда же относится продажа традиционных ремесленных изделий, музыкальных инструментов, мебели, посуды или традиционных жилищ типа юрта. Несмотря на то, что НКН состоит из знаний, навыков и практик, а не из изделий, приобретение их конечного продукта является поддержкой их непрерывной практики и передачи.

Коммерциализация деятельности мастеров-ремесленников, к примеру, не является причиной для исключения этих ремесел из элементов НКН или из перечня, поскольку это способствует их жизнеспособности. Напротив, получение сообществом экономической или иной прибыли от продажи ремесленной продукции может служить мотивом для продолжения и дальнейшего развития практики своего НКН.

Вопросы для самоконтроля:

1. Что в Конвенции говорится об инвентаризации?
2. Вкратце расскажите о целях и возможных результатах инвентаризации.
3. Какова роль сообществ, практикующих элементы НКН в процессе реализации деятельности по охране?
4. Кратко опишите коммерческую сторону живого наследия с примерами о которых знаете.

Основная литература

1. Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия. – Париж, 17 октября 2003. – 17 с.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 апреля 2013 года, № 408.
3. Мажитов С. Ф. Нематериальное культурное наследие Республики Казахстан. – Алматы, 2016. – 108 с.
4. Об особенностях организации образовательного процесса в обще-образовательных школах Республики Казахстан в 2017-2018 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2017. – 370 с.
5. Использование живого наследия в учебном процессе в Азиатско-тихоокеанском регионе. – Сеул, Южная Корея. – 2022. – 255 с.

Дополнительная литература

1. Купцова И. А., Сазонова В. А. Нематериальное культурное наследие: концептуальные подходы к определению феномена. Обсерватория культуры. 2022;19(1):56-64. <https://>

doi.org/10.25281/2072-3156-2022-19-1-56-64

2. Всемирный доклад по культуре 2000+: культурное многообразие, конфликт и плюрализм / ЮНЕСКО. [Париж]: Изд-во ЮНЕСКО; [Москва]: Магистр-пресс, [2000]. 413 с.
3. Harrison R. Heritage: Critical approaches. Abingdon: New York: Routledge, 2013. 268 p.
4. Кабицкий М. Е. Нематериальное наследие как элемент конструирования смыслов культурного дискурса и некоторые вопросы его изучения и использования в России и странах Европы // Новые российские гуманитарные исследования. 2012. URL: <http://www.nrgumis.ru/articles/2012> (дата обращения: 11.01.2022).
5. Сташкевич, А. Б. (2022). Охрана нематериального культурного наследия: конвенциональные и практические аспекты. Человек в социокультурном измерении, 2, 55–62. Доступно по <https://journals.bsu.by/index.php/pitscd/article/view/4936>.

3 ТЕМА

УГРОЗЫ И РИСКИ ДЛЯ ЖИВОГО НАСЛЕДИЯ. ОБЩИЕ И СПЕЦИАЛЬНЫЕ МЕРЫ ПО ОХРАНЕ И ИХ РАЗРАБОТКА

Текущие проблемы, препятствующие воспроизведению и передаче элемента, являются угрозой его жизнеспособности. Возможные будущие угрозы воспроизведению и передаче элемента характеризуются как риски. Угрозы и риски жизнеспособности элемента должны быть установлены для разработки мер по охране, а также для определения эффективности деятельности по охране. Установление угроз и рисков необходимо проводить при участии соответствующих исполнителей и других традиционных носителей.

Несомненно, должны быть созданы максимально благоприятные условия для процветания НКН, что и является мерами по охране наследия. Эти меры могут иметь разные формы и проявления – законодательные, административные, финансовые, популяризационные. Специальные меры также разрабатываются по отдельным элементам, которые находятся под угрозой или риском исчезновения.

В контексте Конвенции сохранение НКН может означать усилия сообществ и носителей традиции по поддержанию непрерывности практики этого наследия во времени.

Защита может относиться к сознательным мерам, часто предпринимаемым официальными органами, по ограждению нематериального наследия от опасностей, угрожающих его непрерывной практике или воспроизведению.

Разработка мер по охране начинается с определения и анализа угроз и рисков. Если угрозы жизнеспособности НКН не смягчить или не устранить, то НКН может перестать практиковаться как живое наследие, даже когда продукция или представления способны и дальше создаваться для туристов из коммерческого интереса.

Меры по охране могут быть самыми разнообразными, такими, к примеру, как посадка деревьев, необходимых для изготовления музыкальных инструментов.

Некоторые меры по охране могут применяться в отношении отдельных элементов: идентификация, документирование, исследование, сохранение, защита, популяризация, передача с помощью формального и неформального образования. Нужно учитывать, что любые меры по охране, чтобы противостоять рискам, угрожающим элементу НКН, нуждаются в приспособлении к конкретным обстоятельствам ситуации.

Работа, которую должны проводить на местах:

- повышение осведомленности внутри сообщества о ценности конкретного элемента НКН;
- поддерживать создание общинных сообществ, которые будут пропагандировать охрану своего НКН;
- поддерживать опытных носителей в деле передачи знаний, умений и навыков, необходимых для практики и признания элементов НКН;
- организацию образования и обучения для молодых членов сообщества для продолжения практики элементов НКН;
- организовывать традиционные соревнования и состязания между носителями тех или иных знаний, умений и навыков;
- содействовать созданию материальных условий для непрерывной практики и передачи, таких, напри-

мер, как доступ к сырью или инструментам;

- обеспечивать финансирование проектов по охране;
- проводить мониторинг эффективности мер по охране и разработку мероприятий по жизнеспособности элементов.

При этом необходимо учитывать то обстоятельство, что планы по охране должны оцениваться на выполнимость. Определение, подготовка и реализация успешных мер по охране элементов НКН должны включать следующие действия:

1. Установить, кто будет составлять первоначальный рабочий план. В составлении рабочего плана в обязательном порядке должны принять участие сообщества.
2. Выяснить жизнеспособность элемента на текущий момент.
3. Определить все существующие угрозы жизнеспособности элемента.
4. Предусмотреть будущие риски жизнеспособности элемента.
5. Выявить и оценить прошлые и текущие меры по охране.
6. Информировать соответствующие сообщества о проводимой работе по охране их элемента.
7. Установить обязательства по охране внутри самого сообщества.
8. Установить приоритетные меры по охране и определить их стоимость.
9. Изыскать ресурсы для реализации мер по охране.
10. Реализовать меры по охране.
11. Отслеживать и оценивать влияние мер по охране.
12. При необходимости вносить коррективы в меры по охране.

Еще один пример из практических мер, реализованным в области охраны НКН – В Индонезии, где одним из важных видов традиционного ремесла является батик, в 2008 году был осно-

ван Форум Индонезийского общества батика. Целью данного сообщества является содействие и сотрудничеству между членами общества с целью его охраны батика. В древней индонезийской практике ремесла изготовления батика мастера рисуют на ткани эскизы в виде точек и линий горячим воском, устойчивым к растительным и другим красителям и поэтому позволяющим избирательно наносить окраску.

Были предложены различные меры по охране жизнеспособности данного элемента, среди которых предлагалось сделать доступными специальные перья *кансинг тулис* и штампы *кансинг кэл* для изготовления ткани, поскольку знания о них стали утрачиваться в значительной мере. Была реализована специальная тренировочная программа по обучению созданию этих инструментов, организованная Институтом батика.

Вопросы для самоконтроля:

1. Что в Конвенции говорится об угрозах и рисках?
2. Вкратце расскажите о мерах охраны, которые Вы знаете.
3. Подумайте какие элементы НКН Казахстана нуждаются в специальной охране и почему?
4. Опишите общие меры охраны НКН.

Основная литература

1. Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия. – Париж, 17 октября 2003. – 17 с.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 апреля 2013 года, № 408.
3. Мажитов С. Ф. Нематериальное культурное наследие Республики Казахстан. – Алматы, 2016. – 108 с.

4. Об особенностях организации образовательного процесса в обще-образовательных школах Республики Казахстан в 2017–2018 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2017. – 370 с.
5. Использование живого наследия в учебном процессе в Азиатско-тихоокеанском регионе. – Сеул, Южная Корея. – 2022. – 255 с.

Дополнительная литература

1. Купцова И. А., Сазонова В. А. Нематериальное культурное наследие: концептуальные подходы к определению феномена. *Обсерватория культуры*. 2022;19(1):56-64. <https://doi.org/10.25281/2072-3156-2022-19-1-56-64>.
2. Всемирный доклад по культуре 2000+: культурное многообразие, конфликт и плюрализм / ЮНЕСКО. [Париж]: Изд-во ЮНЕСКО; [Москва]: Магистр-пресс, [2000]. 413 с.
3. Harrison R. *Heritage: Critical approaches*. Abingdon: New York: Routledge, 2013. 268 p.
4. Кабицкий М. Е. Нематериальное наследие как элемент конструирования смыслов культурного дискурса и некоторые вопросы его изучения и использования в России и странах Европы // Новые российские гуманитарные исследования. 2012. URL: <http://www.nrgumis.ru/articles/2012> (дата обращения: 11.01.2022).
5. Шашкевич, А. Б. (2022). Охрана нематериального культурного наследия: конвенциональные и практические аспекты. *Человек в социокультурном измерении*, 2, 55–62. Доступно по <https://journals.bs.u.by/index.php/pitscd/article/view/4936>.

4 ТЕМА

О ПЕРЕЧНЯХ (СПИСКАХ) НЕМАТЕРИАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ. СПИСОК ОБЛАСТЕЙ ЖИВОГО НАСЛЕДИЯ КАЗАХСТАНА (УСТНЫЕ ТРАДИЦИИ И ФОРМЫ ВЫРАЖЕНИЯ)

Одной из важнейших целей Конвенции является привлечение внимания на местном, национальном и международном уровнях к важности нематериального культурного наследия и обеспечению его взаимного признания.

При этом, государства-участники должны идентифицировать и инвентаризировать НКН, имеющееся на их территории, при участии сообществ, групп и соответствующих неправительственных организаций. Для обеспечения идентификации с целью охраны каждое государство-участник должно составить, с учетом сложившейся ситуации, один или несколько перечней НКН, имеющегося на его территории. Такие перечни должны быть полными и подлежат регулярному обновлению.

Соответствующие сообщества, заинтересованные организации и широкая общественность приобретают ряд выгод:

- улучшение воспроизведения и передачи НКН;
- увеличение благосостояния сообществ;
- повышение уважения и взаимопонимания между сообществами;
- увеличение культурного разнообразия как на национальном, так и на международном уровнях;

- достижение устойчивого развития соответствующими сообществами и их социальным и природным окружением.

Конвенция требует, чтобы составление перечней вносило вклад в охрану; это предполагает, что должна быть оценена и обозначена жизнеспособность включенных в перечень элементов. Перечни также должны служить повышению осведомленности, что является одной из главных целей Конвенции.

Рассмотрим подробнее области нематериального культурного наследия в соответствии с критериями ЮНЕСКО на примере элементов, включенных в Национальный перечень НКН и Репрезентативный список НКН человечества ЮНЕСКО, а также находящихся в стадии изучения состояния в текущее время.

От Республики Казахстан в Репрезентативный список нематериального культурного наследия человечества ЮНЕСКО включены 13 элементов НКН:

- «Искусство домбрового кюя» (2014);
- «Традиционные знания и навыки в изготовлении юрты» (2014);
- «Айтыш/айтыс искусство импровизации» (2015);
- «Наурыз» (2016);
- «Культура приготовления лепешек и разделение хлеба: катырма» (2016);
- «Казахская борьба» (2016);
- «Традиционная казахская игры в асыки» (2017);
- «Традиционные весенние обряды казахских коневодов» (2018);
- «Наследие Коркыт ата (Коркут): эпическая культура, народные сказки и музыка» (2018);
- «Традиционная интеллектуальная и стратегическая игра Тогыз кумалак» (2020);
- «Соколиная охота – живое наследие человечества» (2021);
- «Ортеке – традиционное исполнительское искусство казахов» (2022);

- «Традиционные рассказы и анекдоты о Кожанасыре (Ходже Насреддине)» (2022).

Некоторые из включенных элементов являются общим наследием как для тюркских народов, так и для многих других, имеющих схожие культурные традиции.

Устные традиции и формы выражения, включая язык, в качестве носителя нематериального культурного наследия. К устным традициям и формам выражения относятся следующие объекты национального нематериального культурного наследия: устный фольклор, включая дастаны, эпосы, легенды, сказки, ритуальная и неритуальная поэтическая лирика, поздравления, заговоры, загадки, пословицы, поговорки, другие объекты, соответствующие данной области проявления национального нематериального культурного наследия.

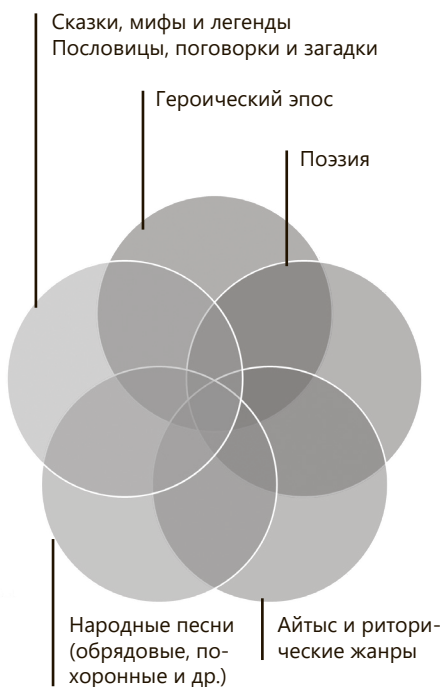

Рисунок 1. Жанры устно-поэтического творчества казахского народа

Қыз Жібек – казахская лирико-эпическая поэма.

Поэма «Кыз Жибек» выделяется высокими поэтическими достоинствами и совершенством формы. Она – одна из самых выразительных лирических бытовых поэм. Романтический эпос «Кыз Жибек», разворачивающийся в начале XVI века, когда впервые из многих степных родов и племен образовывалось Казахское ханство, записан в XIX веке. Впервые поэма была издана в 1894 году в Казани в варианте, подготовленном казахским этнографом и поэтом Жусипбеком Шайхисламулы. Сегодня известно шестнадцать оригинальных версий эпоса.

Данный элемент находится в стадии разработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Айтыс – песенно-поэтическое состязание акынов.

Многоязычная, подготовлена совместно с Кыргызстаном.

Айтыш/Айтыс – это конкурс импровизированных устных стихотворений, произнесенных или спетых под аккомпанемент традиционных музыкальных инструментов – казахской домбры или кыргызского комуза. Два исполнителя (акыны) соревнуются друг с другом в импровизации стихов на актуальные и важные темы, чередующейся юмористическими ответами и проницательными философскими размышлениями. Во время конкурса артисты сидят друг напротив друга, импровизируя диалог на темы, выбранные публикой. Победителем признается исполнитель, продемонстрировавший лучшее музыкальное мастерство, ритмичность, оригинальность, находчивость, мудрость и остроумие. Самые осмысленные и остроумные выражения часто становятся народными поговорками. Этот элемент практикуется в самых разных случаях, от местных праздников до общенациональных мероприятий, где практикующие часто используют конкурс для поднятия важных

социальных проблем. Хотя традиционно его исполняли только мужчины, сейчас в Айтыше/Айтысе участвуют многие женщины, которые используют конкурс для выражения женских устремлений и точек зрения. Сегодня, Айтыш/Айтыс является очень популярным культурным компонентом многоэтнических обществ Кыргызстана и Казахстана и составляет жизненно важную часть идентичности сообществ носителей. Старшие исполнители учат и передают свои знания и навыки молодому поколению.

Внесена в Репрезентативный Список НКН человечества на 8-й сессии Межправительственного Комитета по охране НКН в 2015 г.

Козы Корпеш – Баян сулу – казахская лирико-эпическая поэма.

«Козы Корпеш – Баян Сулу» – казахская лиро-эпическая поэма XIII–XIV веков, записанная в середине XIX века. Поэма была известна в устных вариантах в исполнении акынов Сыбанбая, Бекбау, Жанака, Шоже. Из около 20 вариантов наиболее известен вариант Жанака. В письменном варианте наиболее распространены версии, записанные собирателями фольклора Саблукковым (1831 год), Г. Дербисалиным (1834 год), А. Фроловым (1841 год), Ч. Валихановым (1856 год). На русском языке поэма была издана М. Путинцевым в 1865 году, затем была включена в третий том сборника В. Радлова «Образцы народной литературы тюркских племён» 1870 года.

«Козы Корпеш и Баян Сулу» – это трогательная история любви и преданности, которая является образцом казахского эпического творчества. Сюжетная канва эпоса отражает космогонические представления древних кочевников. Старинная легенда о трагической любви Козы Корпеша и Баян Сулу гласит: некие друзья с детства Сарыбай и Карабай поклялись поженить своих детей, которых ещё до появления на свет обручили. Не дождавись рождения сына, умирает во время охоты Сарыбай.

Подрастающие Козы и Баян, ещё не видевшие друг друга, но связанные узами брачного договора, наконец, встретившись полюбили друг друга. Проходит время и Карабай меняет жизненные планы. Он обещает отдать свою дочь за местного палуана Кодара, спасшего однажды его отары от джута. Кодар становится преградой между влюбленными. В этом треугольнике первым сложил буйную голову Козы. Опечаленная Баян, чтобы отомстить убийце, прибегает к хитрости. Она обещает выйти замуж за Кодара, если тот выроет для неё колодец с ключевой водой. Кодар принимается за работу, все углубляясь, держась за длинные косы Баян. Девушка неожиданно отрезает косы: Кодар, оставленный в колодце, умирает. Тем самым Козы отомщена. На его могиле героиня легенды закалывает себя кинжалом.

Данный элемент находится в стадии доработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Қара өлең – традиционная казахская поэзия.

Лирические бытовые песни имеют народное название кара олен (букв. простая песня). Это песни, звучащие в повседневном быту, исполняемые обычными людьми, не профессионалами. Они очень близки к обрядовым и даже могут иметь одинаковые с ними мелодии, но в отличие от обрядовых, кара олен не связаны с конкретными обстоятельствами, они исполняются в любое время. По форме кара олен очень простые и, чаще всего они имеют стихотворный размер в куплетом в 2–4 строчки, иногда к куплету прибавляется припевное дополнение.

Данный элемент находится в стадии доработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Бақсы сарыны – ритуальная церемониальная песня казахских шаманов, сопровождаемая танцами.

Баксы сарыны – древний жанр казахской обрядовой поэзии, импровизированная песня, имеющая магическую силу. Баксы сарыны исполнялись во время камлания (ритуал, которым шаман приводил себя в экстатическое состояние), которое включало в себя пляску, удары в бубен, гипнотическое воздействие на окружающих. Шаманство основывалось на вере в общение служителя культа с потусторонними духами. От молитвы баксы сарыны отличаются активным воздействием на потусторонние силы, принуждением их к желательным действиям. В основном шаманы занимались излечением больных и прорицанием, воздействуя сверхъестественным путем на людей, животных, явления природы, а также на духов и богов. Начало научному изучению шаманства у казахов было положено Чоканом Валихановым в статьях «Следы шаманства у киргизов», «Тенгри» («Бог») и других.

Данный элемент находится в стадии разработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

«Традиции пересказа анекдотов о Ходже Насреддине/ Молле Насреддине/ Молле Эпенди/ Афенди Кожанасыре»

Анекдоты передаются через устные традиции и письменные источники, иногда превращаясь в местные идиомы и пословицы. Притчи/анекдоты отличаются мудростью, остроумными репликами, абсурдностью и элементом неожиданности. Они часто нарушают принятые нормы, рассказчик находит неожиданные выходы из сложных ситуаций и всегда выходит победителем, благодаря силе слова. Анекдоты выполняют поучительную и развлекательную функцию, и сообщества используют их для обогащения бесед, подкрепления аргументов, убеждения других или объяснения ситуации. Учебные и неправительственные организации играют жизненно важную роль в передаче анекдотов, организуя различные мероприятия и фестивали на

местном, национальном и международном уровнях. Сообщества используют их, чтобы обогатить беседу, усилить аргументы, убедить других или объяснить ситуацию.

Внесена в Репрезентативный Список НКН человечества на 17-й сессии Межправительственного комитета ЮНЕСКО по охране НКН (г. Рабат, Марокко), 2022.

Терме – песенно-речитативный жанр казахского фольклора.

Традиционно терме (буквально – собирать) относится к области эпических сказаний, часто имеет назидательный характер. Это одна из распространенных форм песен казахского народа с легко запоминающимся мотивом. Обычно акын исполнял терме, сопровождая пение игрой на кобызе или домбре, импровизируя на ходу, или используя терме известных поэтов, сохранившихся в памяти народа.

Как импровизационный вокальный жанр казахской народной песни, терме представляло собой речитативную скороговорку в быстром темпе и одноплановом ритме. Мелодически простая попевка многократно повторялась, варьируясь во все более ускоряющемся темпе, и в конце исполнения обычно темп несколько замедлялся. В целом, для напева терме свойственна четко выраженная речитация, а стиль терме составлял основу эпических произведений и сочинений общественно-публицистического характера. Данный элемент находится в стадии разработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Вопросы для самоконтроля:

1. Что в Конвенции говорится о списках и их классификации?
2. Вкратце расскажите об элементах НКН Казахстана, которые внесены в Репрезентативный список ЮНЕСКО.

3. Расскажите об основных жанрах устно-поэтического жанра казахского народа.
4. Опишите один из элементов, характерных всем тюркским народам.
3. Казахский фольклор в собрании Г. Н. Потанина (Архивные материалы и публикации). Составление и комментарии С. А. Каскабасова, Н. С. Смирновой, Е. Д. Турсунова. – Алма-Ата: Наука, 1972. – 382 с.

Основная литература

1. Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия. – Париж, 17 октября 2003. – 17 с.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 апреля 2013 года, № 408.
3. Мажитов С. Ф. Нематериальное культурное наследие Республики Казахстан. – Алматы, 2016. –108 с.
4. Об особенностях организации образовательного процесса в обще-образовательных школах Республики Казахстан в 2017–2018 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2017. – 370 с.
5. Использование живого наследия в учебном процессе в Азиатско-тихоокеанском регионе. – Сеул, Южная Корея. – 2022. – 255 с.
4. Смирнова Н. С. Исследования по казахскому фольклору. – А.: Жибек жолы, 2008. – 526 с.

Дополнительная литература

1. Сташкевич, А. Б. (2022). Охрана нематериального культурного наследия: конвенциональные и практические аспекты. Человек в социокультурном измерении, 2, 55-62. Доступно по <https://journals.bsu.by/index.php/pitscd/article/view/4936>
2. Ракыш Ж. Ш. Ремесленно-обрядовый фольклор // Материалы XV международной научно-практической конференции. Отв. редактор В. Г. Бабин. 2020. Издательство: Горно-Алтайский государственный университет (Горно-Алтайск), 2020. – С. 185–190.

5 ТЕМА

ЖИВОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСТАНА: ИСПОЛНИТЕЛЬСКИЕ ИСКУССТВА

К исполнительским искусствам относятся: традиции и проявления музыкального искусства, творчество, представленное в синкретической вербально-музыкальной форме (колыбельные, плачи, ритуальные свадебные песни), традиции и проявления хореографического искусства или хореографической практики, национальные детские игры, национальные спортивные игры, другие объекты, соответствующие данной области нематериального культурного наследия.

Кюй является жизненно важным социальным и культурным явлением, способствующем укреплению самосознания людей и взаимопониманию в обществе.

Обучение строится от учителя к ученику. Обычно начинающие музыканты проходят обучение у опытных мастеров. В процессе обучения ученик получает основные навыки, которые усложняются с опытом.

Рассмотрим подробнее элементы, внесенные в Репрезентативный список от Казахстана.

Қазақтың дәстүрлі домбыра күй өнері – казахский традиционный домбровый кюй.

Искусство домбрового кюя относится к сольной композиции, исполняемой на традиционном двухструнном, щипковом музыкальном инструменте, известном как домбра. Музыка направлена на то, чтобы связать людей с их историческими корнями и традициями с помощью классических и импровизированных произведений, которые вовлекают

публику на духовном и эмоциональном уровне. Публичное участие служит одним из важнейших средств социального общения между людьми и способствует передаче знаний и умений, связанных с казахской культурой. Музыка обычно сопровождается рассказываемыми историями и легендами. Его традиционно исполняют на светских мероприятиях, праздниках и праздничных торжествах, среди богатого разнообразия блюд и музыкальных развлечений. Он служит жизненно важным социальным и культурным опытом, укрепление самосознания людей и содействие солидарности и взаимопониманию в обществе. Начинающие и талантливые музыканты поступают в ученики к мастерам с того момента, как ребенок проявляет интерес к философии и виртуозности традиционной музыки и исполнения. Затем музыканты-любители переходят в ученики к другим, более опытным и талантливым исполнителям из своего региона, чтобы улучшить свои навыки и репертуар.

Внесена в Репрезентативный Список НКН человечества на 9-й сессии Межправительственного Комитета по охране НКН, г. Париж (Франция), 2014.

Қобыз – смычковый музыкальный инструмент и искусство игры на нем. Кобыз – казахский двухструнный смычковый инструмент. Корпус, шейку и головку кобыза изготавливают из цельного куска дерева, а струны – из конского волоса. При игре инструмент ставят вертикально, сжимая коленями. Звучит кобыз громко и имеет своеобразный воркующий тембр. Легенда гласит, что кобыз создал прославленный тюркский поэт IX века, покровитель поэтов и музыкантов Коркыт-ата. Он не мог примириться со скоротечностью человеческой жизни и покинул родину в поисках бессмертия. Но в своих скитаниях по свету везде он видел смерть: в лесу – сгнившее и свалившееся дерево, в степи выгоревший под солнцем ковыль, а мощные горы напоминали ему об ожидаемом разрушении. Возвратившись в родные места, Коркыт сделал кобыз, выдолбив его из прочного хвойного дерева арчи. В ин-

струмент он вложил всю свою душу и чувства. С тех пор мелодии Коркыта и созданный им кобыз странствуют по земле и хранят память о нем.

В 2013–2017 годах подготовлены инвентаризационные материалы к составлению заявки и подаче в Межправительственный комитет ЮНЕСКО по охране НКН. В связи с изменением критериев и процедур требуется составить новую номинационную заявку.

Данный элемент находится в стадии сбора полевых материалов для идентификации экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Қазақтың дәстүрлі ән өнері – казахское традиционное песенное искусство. Казахская песня – неисчерпаемая сокровищница народной мудрости. В ней нашли отражение различные стороны трудовой деятельности, исторические события, душевные тончайшие переживания. С большой полнотой и красочностью песня описывает обрядовые действия и людские пороки. Особенно заметный вклад в традиционную песенную культуру внесли такие композиторы-певцы, как Абай Кунанбаев, Биржан Кожажулов, Жаяу Мусса, Кенен Азербайев, Ахан-серз и многие другие. Как правило, знаменитые народные певцы обладали красивым сильным голосом и владели музыкальным инструментом.

В казахском народном творчестве особое место занимают лирические песни. Они посвящены любви к Родине, природе, человеку. Они всегда напевны, мелодичны, просты и доступны для исполнения.

В отличие от европейской школы обучения искусству казахская народная музыкальная педагогика была направлена на развитие различных творческих способностей ученика-последователя – поэтических, ораторских, музыкальных, а также исполнительских, т.е. за учителем-наставником следовали от природы ярко одаренные таланты, обладающие феноменальной памятью, отличным музыкальным слухом, способные свободно

импровизировать, варьировать, а также умеющие услышанное тут же повторять и искусно исполнять.

Благодаря творчеству талантливых народных композиторов казахская народная профессиональная музыка с середины XIX – начала XX веков достигла своего высшего развития. Они создавали произведения высокого художественного совершенства и индивидуального стиля.

В народно-певческой музыке существуют две великие исполнительские традиции, которые можно считать двумя разновидностями жанров домбровых песен. Это западноказахстанский и восточноказахстанский стили.

Специфическими различиями между этими видами были музыкальные формы, характер музыкальных образов, манера звукоизречения, форма пения. Несмотря на то, что этот вид дожил до нашего времени, все же основные музыкальные закономерности были сформированы в средние века.

В 2013–2017 годах подготовлены инвентаризационные материалы к составлению заявки и подаче в Межправительственный комитет ЮНЕСКО по охране НКН. В связи с изменением критериев и процедур требуется составить новую номинационную заявку.

Данный элемент находится в стадии разработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Наследие Қорқыт Ата: эпическая культура и музыка.

Эпическая культура, народные сказки и музыка Деде Коркуд/Коркыт Ата/Деде Коркут основаны на двенадцати героических легендах, рассказах и сказках и тринадцати традиционных музыкальных композициях, передаваемых из поколения в поколение через устные выражения, исполнительское искусство, культурные коды и музыкальные композиции. Деде Коркуд появляется в каждой истории как легендарная фигура и мудрец, чьи слова, музыка и философские высказывания и размышления с темами

рождения и смерти. В музыкальных произведениях основные интонации: звуки природы, волчий вой или лебединый клик воспроизводятся с помощью кобыза вполне достоверно. Все музыкальные композиции связаны между собой эпическими историями, которые их сопровождают. Элемент охватывает социальные, культурные и нравственные ценности, такие как героизм, диалог, физическое и духовное благополучие и единство, а также уважение к природе, и содержит глубокие знания об истории и культуре тюркоязычных общин. Он практикуется и поддерживается заинтересованным сообществом в самых разных случаях – от семейных мероприятий до национальных и международных фестивалей. Поэтому он прочно укоренился в обществе, представляясь как связующее звено между поколениями.

Многонациональная заявка, подготовлена совместно с Азербайджаном и Турцией.

Внесена в Репрезентативный Список НКН человечества на 13-й сессии Межправительственного Комитета по охране НКН, в г. Порт-Луи (Маврикий), 2018.

Жетыген – искусство изготовления и игры на нем.

В 2013–2017 годах подготовлены инвентаризационные материалы к составлению заявки и подаче в Межправительственный комитет ЮНЕСКО по охране НКН.

Жетыген – казахский и тюркский древний струнный щипковый музыкальный инструмент, напоминающий по форме гусли или лежащую арфу. Классический жетыген имеет семь струн, современный реконструированный.

Наиболее древний тип жетыгена представлял собой продолговатый ящик, выдолбленный из куска древесины. На таком жетыгене не было ни верхней деки, ни колков. Струны натягивались рукой с наружной стороны инструмента. Позднее верхняя часть жетыгена была накрыта деревянной декой. Под каждую

струну подставляли с двух сторон асыки, выполнявшие роль колков. Передвигая их, можно было подстраивать струну. Если асыки сближались, строй повышался, раздвигали – понижался. Данный элемент находится в стадии разработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Сыбызгы – духовой музыкальный инструмент и искусство игры на нем.

Один из самых распространенных музыкальных инструментов на территории Казахстана до XVIII века, ввиду простоты его изготовления. С этим инструментом у казахов связано множество легенд и преданий. У казахов владение сыбызгы считалось обязательным. На территории Казахстана существует две разновидности сыбызгы, связанные с разными исполнительскими традициями.

Так восточный сыбызгы имеет конусообразную, более короткую по длине и малую по диаметру форму, западная разновидность крупнее и длиннее. Сыбызгы под различными названиями существует у многих евразийских народов – кавал у венгров, молдаван и болгар, хыбызгы – у башкир, гаргы тюйдук – у туркмен, цоор – у монголов, шоор – у алтайцев, чоор – у кыргызов и многих других. В настоящее время сыбызгы входит в состав всех казахских музыкально-этнографических коллективов.

Данный элемент находится в стадии разработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Шаңқобыз – язычковый музыкальный инструмент и искусство игры на нем.

Шанқобыз – древний казахский музыкальный язычковый инструмент. Раньше на нем играли шаманы-знахари, которые с помощью инструмента имитировали звуки природы: шум ветра, дождя, журчание воды и т.д. Шанқобыз очень маленький инструмент, состоящий из ободка с вытянутыми концами и тонкого стержня (язычка). Делают шанқобыз

из железа или серебра. Для игры шанкобыз зажимают в губах, затем кончиком пальца оттягивают стержень, вызывая вибрации. Извлекаемые звуки усиливаются за счет полости рта, которая служила резонатором.

Данный элемент находится в стадии разработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Ортеке – казахское традиционное кукольно-музыкальное искусство.

Ортеке – это исконное казахское исполнительское искусство, сочетающее в себе театр, музыку и куклы. Это народное искусство включает в себя музыкальное представление с домброй, традиционным двухструнным инструментом, и танец в исполнении деревянной куклы. Прикрепленная к поверхности традиционного барабана металлическим стержнем деревянная кукла в виде горного козла соединяется с пальцами музыканта одной или несколькими струнами. Когда музыкант ударяет пальцами, играя на домбре, марионетка оживает, прыгая в такт музыке ритмично, отбивая ритм на барабане. Некоторые музыканты могут играть с тремя и более марионетками одновременно. Некоторые эксперты могут играть с тремя и более марионетками одновременно. Этот спектакль, завораживающий своей простотой, нравится и детям, и взрослым. Он в основном передается внутри общин и через ученичество. В Казахстане проводятся международные фестивали «Ортеке» и региональные конкурсы кукольного искусства, которые являются платформой для обучения и обмена навыками и опытом между музыкантами-кукольниками из Казахстана и соседних стран. Ортеке является важной частью культурного наследия и самобытности региона, а также служит средством общения между взрослыми и детьми.

Внесена в Репрезентативный Список НКН человечества на 17-й сессии Межправительственного комитета ЮНЕСКО по охране НКН (г. Рабат, Марокко), 2022.

Вопросы для самоконтроля:

1. Что такое исполнительские искусства?
2. Какие элементы в области исполнительских искусств внесены в Репрезентативный список?
3. Расскажите вкратце об исполнительском искусстве Казахстана.
4. Охарактеризуйте вкратце казахскую народную музыкальную педагогику как части НКН.
5. Расскажите вкратце о музыкальных инструментах казахов, какие из них Вы знаете?

Основная литература

1. Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия. – Париж, 17 октября 2003. – 17 с.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 апреля 2013 года, № 408.
3. Мажитов С. Ф. Нематериальное культурное наследие Республики Казахстан. – Алматы, 2016. – 108 с.
4. Использование живого наследия в учебном процессе в Азиатско-тихоокеанском регионе. – Сеул, Южная Корея. – 2022. – 255 с.

Дополнительная литература

1. Аманов Б. Ж., Мухамбетова А. И. Казахская традиционная музыка и XX век. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – 544 с.
2. Кочевники. Эстетика: Познание мира традиционным казахским искусством. – Алматы: Гылым, 1993 – 264 с.
3. Елеманова С. А. Наследие тюркской культуры (исторический обзор казахской традиционной музыки). – Алматы: Кантана-пресс, 2012. – 408 с.

4. Утегалиева С. И. Проблемы изучения музыкального инструментария тюркоязычных народов // Традиционная музыка Азии: исследования и материалы. – Алматы: ТОО «Дайк-Пресс», 1996. – 192 с.
5. Утегалиева С.И. Звуковой мир музыки тюркоязычных народов // «Роль тюркского мира в диалоге цивилизаций»: Материалы международного научного симпозиума (28–29.04.2009, г. Алматы). – Алматы: МСӨИ, 2009. – 344 с.

6 ТЕМА

ЖИВОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСТАНА: ОБЫЧАИ, ОБРЯДЫ, ПРАЗДНЕСТВА

К данной области НКН относятся все традиционные элементы, связанные с повторяющимися событиями и с общепринятым поведением в определенном обществе, с символическими действиями, регулирующими поведение людей в социуме. Часто эти традиционные действия носят радостный характер, особенно те, которые происходят в дни праздничных событий, но к их числу относятся также обряды похоронно-поминального цикла.

В представлениях людей с древних времен обрядовая культура связывает их с высшими силами природы. Огромный пласт таких верований сопровождает веками существование человека с исполнением специальных ритуалов как во время хозяйственной деятельности, так и важных моментов жизни.

Обычно обрядовые действия строго регламентируют поведение людей во время проведения тех или иных мероприятий, связанных с разными аспектами жизни – с хозяйственной деятельностью (например, вызыванием дождя в засушливое время), промыслами (разными видами охоты, к примеру), с возрастными этапами (такие как сороковины ребенка, обряды инициации, первые шаги или начало учебы). Во многом соционормативная культура диктует не только поведение человека во время проведения тех или иных обрядов, но и форму его одежды, вид музыки или наличие ритуальной пищи.

Как правило, поводом для исполнения обряда является какое-либо значимое событие в жизни социума, таких как се-

зонные праздники (к примеру, Наурыз), праздники сбора урожая), охоты, семейные обряды (к примеру, свадьба, рождение ребенка, похоронно-поминальный обряд) и др.

Наурыз.

Многонациональная заявка, подготовлена совместно с Азербайджаном, Афганистаном, Индией, Ираном, Ираком, Кыргызстаном, Пакистаном, Таджикистаном, Туркменистаном, Турцией и Узбекистаном.

Новый год часто является временем, когда люди желают процветания и новых начинаний. 21 марта отмечается начало года в Афганистане, Азербайджане, Индии, Иране (Исламской Республике), Ираке, Казахстане, Кыргызстане, Пакистане, Таджикистане, Турции, Туркменистане и Узбекистане. Его называют Наурыз, Навруз, Навруз, Невруз, Нооруз, Новруз, Навруз или Навруз, что означает «новый день», когда в течение примерно двух недель проходят различные ритуалы, церемонии и другие культурные мероприятия. Важной традицией, практикуемой в это время, является застолье с сакральной пищей, которая символизирует чистоту, стремление к единству, изобилие. Праздник отмечается особой трапезой с близкими и гостями. У разных народов в этот день готовят различные ритуальные блюда. Принято надевать новую одежду и посещать родственников, особенно пожилых людей и соседей. Обмениваются подарками, особенно для детей, с предметами, сделанными ремесленниками. Есть также уличные представления с музыкой и танцами, общественные ритуалы с участием воды и огня, традиционные виды спорта и изготовление поделок. Эти практики поддерживают культурное разнообразие и терпимость и способствуют укреплению солидарности и мира в обществе. Они передаются от старшего к младшему через наблюдение и участие.

Внесен в Репрезентативный Список НКН человечества на 11-й сессии Межправительственного комитета ЮНЕСКО по охране НКН (г. Аддис-Абеба, Эфиопия),

2016.

Беташар – казахский свадебный ритуал.

Обряд «*беташар*» с казахского языка переводится как «открытие лица». Он проводится в самом начале свадьбы. До ритуала мать невесты одевает ей головной убор *саукеле*, закрывая лицо покрывалом-желек. В зал, где ждут гости невесту выводят под руки две *женге* – уже имеющие детей жены старших братьев-жениха. Во время ритуала невеста обязательно становится на белый ковер с изображением тенгрианского календаря, олицетворяющего вселенную или баранью шкуру – символ плодородия.

Беташар проводит акын (поэт-импровизатор), который в песенной или речитативной форме под аккомпанемент домбры (музыкальный инструмент) исполняет песню *беташар жыр*. Песня в подчеркнуто хвалебной форме знакомит невесту поочередно с предками семьи, родителями и группами родственников жениха.

Невеста вместе с *женге* кланяется (*салем беру*) перечисленным родственникам жениха после каждого такого куплета-посвящения. Каждая группа родственников, которым поклонилась невеста, в свою очередь благодарят акына за представление, одаривая, как правило, денежной суммой. Заканчивается текст *беташар жыр* благопожеланиями.

После представления всех родственников наступает кульминация ритуала: акын грифом своей домбры приподнимает покров-*желек*, открывая лицо невесты. Снимает желек невесты свекровь: целует ее, желая счастья. Жених берет за руку невесту и ведет ее по кругу, показывая ее собравшимся гостям. В этот момент старшие родственницы жениха совершают обряд «*шашу*» – осыпание новобрачных сладостями и монетками, желая молодым счастья, плодovitости и изобилия.

Беташар символизирует включение невесты в родовой коллектив жениха, который возводит ее на новый уровень не только как жену и будущую мать, но и как нового члена семьи.

В разных регионах Казахстана обряд может несколько различаться в деталях, но не смысловым наполнением. В некоторых регионах перед началом беташар невеста проходит через имитированные костры огня, после чего свекровь (*ене*) окуривает ее дымом тлеющей гармалы (*адыраспан*), что символизирует ритуальное очищение. Огонь и дым гармалы по поверьям обладают магической силой. Затем невеста под руководством свекрови наливает масло в огонь (задабривание духа огня) и начинается сам ритуал беташар.

Подана в Межправительственный комитет ЮНЕСКО по охране НКН для рассмотрения в 2020 году, находится в листе ожидания для рассмотрения Межправительственным комитетом ЮНЕСКО в 2023 году.

Традиционные весенние праздничные обряды казахских коневодов: бие байлау, айғыр қосу, қымыз мұрындық.

Традиционные весенние праздничные обряды казахских коневодов, проходящие в селе Терисаккан Улытауской области, знаменуют завершение старого и начало нового годового коневодческого цикла. Основанные на традиционных знаниях о природе и вековых отношениях между человеком и лошадью, обряды включают в себя навыки, унаследованные от предков-кочевников, адаптированные к современной действительности. Основными составляющими практики, которым предшествуют годичные приготовления, являются: «Бийе байлау» (буквально «привязывание кобыл»), древний обряд «первой дойки», включающий отделение кобыл и жеребят от стада, доение кобыл, и празднования с песнями, танцами и играми; «Айғыр қосу» (образно – «женитьба жеребца»), недавний обряд сближения жеребцов в табуне; и «Қымыз мұрындық»

(метафорически «инициация кумыса»), обряд «первой раздачи кумыса», открывающий сезон его производства и раздачи. Обряды длятся в общей сложности около трех недель, пока не закончатся церемонии раздачи кумыса, которые проходят в каждом доме. Обряды открывают новый годовой цикл воспроизводства и проявляют традиционное казахское гостеприимство. Столкнувшись с вынужденным переходом в XX веке от кочевого образа жизни к оседлому, носители адаптировали традиционную форму коневодства к современным условиям, чтобы обеспечить ее дальнейшую жизнеспособность. Обряды открывают новый годовой цикл воспроизводства и проявляют традиционное казахское гостеприимство. Столкнувшись с вынужденным переходом в XX веке от кочевого образа жизни к оседлому, носители адаптировали традиционную форму коневодства к современным условиям, чтобы обеспечить ее дальнейшую жизнеспособность. Обряды открывают новый годовой цикл воспроизводства и проявляют традиционное казахское гостеприимство. Столкнувшись с вынужденным переходом в XX веке от кочевого образа жизни к оседлому, носители адаптировали традиционную форму коневодства к современным условиям, чтобы обеспечить ее дальнейшую жизнеспособность.

Внесена в Репрезентативный Список НКН человечества на 13-й сессии Межправительственного комитета ЮНЕСКО по охране НКН в г. Порт-Луи (Маврикий), 2018.

Шілдеhana – казахские обряды, связанные с рождением ребенка:

- бесік тойы
- қырқынан шығару
- тұсау кесу
- ашамайға мінгізу

В традиционную колыбель «бесік» ребенка укладывали после отпадения пуповины – обычно, на пятый-седьмой день. Колыбель «бесік» и постельные принадлежности для колыбели («төсек»)

должна была по обычаю привезти мать роженицы (бабушка ребенка со стороны матери), что характерно для многих этносов – узбеков, грузин, туркмен. По поводу положения ребенка в колыбель исполняли обряд «бесікке салу» (другое название этого обряда – «бесік той»).

При исполнении обряда обычно присутствовали только женщины пожилого возраста, одна из них и должна была положить малыша в колыбель. Гости должны были принести с собой сладости для осыпания «шашу».

Перед тем, как положить ребенка, колыбель окуривали для очищения от всякой нечисти. Сказав предварительно: «Бисмилля!», взяв ребенка и подойдя с правой стороны к колыбели, укладывали в «бесік», после чего на один из штативов колыбели вешали подпругу («айыл»). Исполнительница обряда становилась над колыбелью («бесік») «верхом», брала в руки камчу и изображала скачки, исполняя при этом песню «бесік жыры».

Обряд положения в колыбель по обычаю заканчивался традиционным чаепитием, после которого исполнительнице дарили отрез («кейлек кигізу»), а остальных женщин одаривали серебряными кольцами, перстнями или браслетами.

По истечении 40-дневного цикла «шілде» устраивался обряд «қырқынан шығару».

Для исполнения обряда готовили сосуд с сорока ложками воды, куда опускали серебряные монеты, украшения, иногда клали сорок катышков бараньего «гороха». Этой водой со словами: «Пусть твои 30 позвонков и 40 ребер тут же станут крепкими» обмывали ребенка, после чего монеты раздавали присутствовавшим при обряде женщинам, а исполнительнице преподносили перстень.

После купания следовала стрижка ногтей и первородных волос, которую, по традиции, должен был сделать мужчина. Снятые волосы хранили среди семейных реликвий или, согласно другому взгляду,

заворачивали в тряпочку в виде амулета «тұмарша» и пришивали к шву на правом плече одежды ребенка; ногти, завернув в белую тряпицу, закапывали.

Для угощения принимавших участие в обряде «қырқынан шығару» пекли ритуальные лепешки «шелпек», «құдайы құлше», часть которых раздавали детям. После окончания всех действий, женщине, исполнявшей обряд, по обычаю «кейлек кигізу» дарили отрез ткани, одаривали и других присутствовавших женщин.

Когда ребенок делал первые робкие шаги, исполняли обряд «тұсау кесу» или «тұсау кесер». В казахском народе существовало поверье, что у ребенка, начинающего ходить, спутаны ножки (отсюда название обряда – разрезание пут), поэтому он часто падает и оступается, поэтому для предотвращения последующих падений и ускорения процесса обучения ходьбе считалось обязательным проведение обряда «тұсау кесу».

Для исполнения обряда выбирали женщину старшей возрастной группы, которая имела репутацию шустрой хозяйки, считалась легкой на подъем. При этом, как и при выборе исполнительницы других обрядов, учитывались счастливая судьба и уважение окружающих – качества, по представлению казахов, передаваемые ребенку при обряде.

Для обряда «тұсау кесу» брали веревку, скрученную из разноцветных шерстяных нитей, чтобы отвратить неприятности в будущем, иногда к одному концу веревки привязывали старинные монеты.

В хозяйстве казахов, живущих в сельской местности, традиционно обязательно содержатся лошади, чем продиктовано сохранение древнейшей традиции – обучения верховой езде мальчиков. С умением сидеть в седле казахи связывали производственные навыки, считали, что только тот, кто является хорошим всадником, способен защищать свой народ от врагов. С этим связан ритуал первого сажания на коня «ашамайға мінгізу». Следуя этой традиции, уже в 3–5-летнем возрасте мальчиков впервые сажают верхом на лошадь.

По поводу первой посадки ребенка на лошадь его осыпают «шашу», старшие говорят пожелания «бата», в которых подчеркивают, что мальчик должен стать джигитом, батыром и не должен быть трусом. Родители в этот день устраивают празднество с угощением, для чего забивают барана. В старину такому мальчику дарили жеребенка, в наши дни такой подарок могут позволить себе только состоятельные люди.

Данный элемент находится в стадии подготовки к инвентаризации экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Вопросы для самоконтроля:

1. Кратко охарактеризуйте сущность обычаев, обрядов и празднеств как элементов НКН.
2. Какие элементы в этой области внесены в Репрезентативный список от Казахстана и почему?
3. Охарактеризуйте вкратце Наурыз и его смысл.
4. Расскажите вкратце о традиционных весенних обрядах.
5. Что Вы знаете о детских обрядах?

Основная литература

1. Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия. – Париж, 17 октября 2003. – 17 с.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 апреля 2013 года, № 408.
3. Мажитов С. Ф. Нематериальное культурное наследие Республики Казахстан. – Алматы, 2016. – 108 с.
4. Использование живого наследия в учебном процессе в Азиатско-тихоокеанском регионе. – Сеул, Южная Корея. – 2022. – 255 с.

5. Кульсариева С. П. Этнография детства казахов в 1950–1980 гг. (на материалах Алматинско и Кызылординской областей). – Алматы: КазНУ им. Аль-Фараби, 2017. – 152 с.

Дополнительная литература

1. Каирбеков Б. Национальные обычаи и традиции. Казахский этикет. – Алматы: Empire, 2020. – 172 с.
2. Кенжеахметұлы С. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. Традиции и обряды казахского народа. Kazakh traditions and customs. – Алматы: Алматыкітап, 2017. – 312 с.
3. Султанова М. Э., Шайгозова Ж. Н. Живое наследие казахов Терсаккана: первый кумыс и священное гостеприимство в праздничной весенней обрядности // Известия НАН РК. Серия общественных и гуманитарных наук. – 2017. – № 5 (315). – С. 203–213.
4. Шайгозова Ж. Н., Момбек А. А. «Living heritage» as an element of the construction of educational material (using the example of traditional toponyms) // Научно-методический журнал «Педагогика и психология» КазНПУ им. Абая. – 2021. – № 3(48): DOI: 10.51889/2021-3.2077-6861.30 [Электронный ресурс]: URL: <https://journal-pedpsy.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/259> (дата обращения: 7.04.2022).
5. Наурзбаева А. Б., Шайгозова Ж. Н., Кульсариева С. П. Финно-угорский и тюркский ритуал инициации невесты: общее и специфичное в традиционных сакральных знаниях (на примере обских угров и казахов) // Вестник угроведения. Т. 11, № 2. 2021. С. 388–397.

7

ТЕМА

ЖИВОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСТАНА: ЗНАНИЯ И ОБЫЧАИ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ПРИРОДЕ И ВСЕЛЕННОЙ (ОХОТА И ИГРЫ)

Знания и обычаи, относящиеся к природе и вселенной (охота и игры).

К области знаний и обычаев, связанных с природой и вселенной, относятся действия, основанные на связи предыдущих поколений с природой – это и народные промыслы охоты и рыбалки, и способы разведения и ухода за скотом, и древние знания о карте звездного неба, а также многое другое.

Одной из важных областей казахских традиционных промыслов являются различные виды охоты или рыбной ловли. Остановимся на некоторых из них подробнее.

Құсбегілік (бүркіт, сұңқар т.б.) – соколиная охота.

Многонациональная, подготовлена совместно с Объединенными Арабскими Эмиратами, Австрией, Бельгией, Чехией, Францией, Германией, Венгрией, Италией, Республикой Корея, Монголией, Марокко, Пакистаном, Португалией, Катар, Саудовской Аравией, Испанией, Сирийской Арабской Республикой.

Соколиная охота – это традиционное искусство и практика дрессировки и полета соколов (а иногда и орлов, ястребов, канюков и других хищных птиц). Практикуется уже более 4000 лет. Практика соколиной охоты в ранний и средневековый периоды истории задокументирована во многих частях мира. Соколиная охота, изначально являвшаяся средством добычи пищи, со временем

приобрела другие ценности и была интегрирована в сообщества как социальная и развлекательная практика, а также как способ связи с природой. Сегодня соколиной охотой занимаются люди всех возрастов во многих странах. Будучи важным культурным символом во многих из этих стран, он передается из поколения в поколение различными способами, в том числе через наставничество, в семьях или в учебных клубах. Современная практика соколиной охоты направлена на охрану соколов, карьеров и мест их обитания, как и сама практика. И хотя у сокольников разное происхождение, у них общие ценности, традиции и практика, включая методы разведения, дрессировки и ухода за птицами, используемое оборудование и связи между сокольников и птицей. Сообщество, поддерживающее соколиную охоту включает в себя такие поддерживающие организации как: центры разведения, природоохранные агентства и производители традиционного оборудования для охоты.

Внесена в Репрезентативный Список НКН человечества на 11-й сессии Межправительственного комитета ЮНЕСКО по охране НКН (г. Аддис-Абеба, Эфиопия), 2016.

Также подготовлена и внесена для рассмотрения Межправительственным Комитетом по охране НКН в 2015 году страновая заявка по охоте с беркутом (золотые орлы).

Салбурын – традиция праздника конной охоты с беркутом и собаками тазы.

Салбурын – древняя традиция проведения праздника конной охоты с ловчими птицами и казахской борзой собакой тазы распространена на всей территории Казахстана. Преимущественно территориями, пригодным для ведения охотничьего промысла с ловчими птицами и казахской борзой тазы являются равнинные и степные зоны, иногда лесостепные места с преобладанием больших открытых участков. Горы и предгорья считаются менее пригодными для

проведения праздника салбурын, но и в такой местности они иногда проводятся. Праздник салбурын проводится обязательно за пределами городских зон в тех местах, где водится много промыслового зверя. Салбурын является одним из кульминационных моментов охотничьего сезона, праздником, к организации и участию, в котором привлекаются все указанные организации.

В 2021 году подготовлена и внесена для рассмотрения Межправительственным Комитетом по охране НКН страновая заявка по казахскому национальному празднику конной охоты для включения в Репрезентативный список НКН человечества.

Көкпар – казахская национальная конноспортивная игра.

Кокпар – национальная конная игра кочевников Центральной Азии. Ее название происходит от слова «қоқбори», что в переводе означает «синий/сизый волк». Специалисты считают, что истоки игры произошли от хозяйственной деятельности. Охота на волков была насущной потребностью населения в древние времена, так как волк наносил сильный ущерб скотоводству. Поэтому его убийство считалось большой удачей и радостью. Как правило, голову этого хищника преподносили главе рода, а тушу отдавали людям. Впоследствии такое ритуальное действие превратилось в игру.

Сама игра представляет собой борьбу на конях за тушу, сейчас уже козленка. Считается, что эта игра входила в состав подготовки будущих воинов и представляла собой специфическую тренировку.

Будущие воины таким образом нарабатывали навыки борьбы на конях для успешного настоящего боя.

В самой игре команда, которая завладевает тушей должна ее не только удерживать, но и успеть забросить в казан, т.е. в своеобразные ворота противника. При этом, в процессе борьбы за тушу участникам игры разрешается поднимать тушу козленка с любого места внутри очерченного поля, отбирать у сопер-

ника, передавать другим членам своей команды и т.д. Сегодня игра является очень популярной забавой и как правило практикуется при больших народных праздниках. Однако, есть и профессиональные соревнования по кокпару.

Данный элемент находится в стадии подготовки к инвентаризации экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Қазақ күресі – казахская национальная борьба.

Курес в Казахстане – это вид борьбы, в котором игроки должны опустить плечами противника на землю. Это традиционная практика, когда старшие тренируют мальчиков, которые затем принимают участие в местных соревнованиях. В наши дни курес в Казахстане является национальным видом спорта, которым занимаются мужчины и женщины, вплоть до профессионального уровня. Также проводятся международные соревнования, такие как ежегодный турнир «Казахстан барысы», транслируемый более чем в 100 странах мира. Передача курес в Казахстане происходит в спортивных клубах, которые могут быть при школах, а также через мастер-классы, которые проводят опытные борцы. Минимальный возраст учащегося может составлять 10 лет. Курес отражен в традиционном фольклоре Казахстана. Борцы, известные как палуаны, считались сильными и мужественными и изображались в эпосах, поэзии и литературе. Практика курес учит молодое поколение Казахстана уважать свою историю и культуру и стремиться быть похожим на героических народных борцов. Это также помогает укрепить терпимость, добрую волю и солидарность среди разных сообществ.

Внесена в Репрезентативный Список НКН человечества на 11-й сессии Межправительственного комитета ЮНЕСКО об охране нематериального культурного наследия (г. Аддис-Абеба, Эфиопия), 2016.

Тоғызқұмалақ – казахская традиционная настольная игра.

Многонациональная заявка. Подготовлена совместно с Кыргызстаном и Турцией.

Традиционная интеллектуальная и стратегическая игра: Тогызкумалак, Тогуз Коргоол, Мангала/Гёчюрме – это традиционная игра, в которую можно играть на специальных досках или импровизированных досках, таких как ямы на земле. В игру можно играть шариками из камня, дерева, металла и кости, орехами или семенами, которые распределяются по ямкам; игрок, который соберет больше всего шариков, побеждает в игре. Есть несколько вариаций игры. Например, на доске может быть две, три, четыре, шесть или девять ям, расположенных по порядку в соответствии с количеством игроков, а продолжительность зависит от количества игроков. В подавших заявку государствах этот элемент связан с другими традиционными ремеслами, такими как резьба по дереву и камню и изготовление ювелирных изделий. Мастера резьбы по дереву и ювелиры изготавливают искусно украшенные доски и окатыши, а также используются простые и практичные варианты игровых инструментов. Игра улучшает когнитивные, двигательные и социальные навыки игроков, а также стратегическое и творческое мышление и учит их быть терпеливыми и внимательными. Элемент передается как неформально, так и через формальное образование. В последнее время заинтересованные сообщества также разработали приложения для мобильных устройств для обучения и/или игры, которые обеспечивают новый способ передачи соответствующих навыков и повышения наглядности практики среди молодого поколения.

Внесена в Репрезентативный Список НКН человечества на 15-й сессии Межправительственного комитета ЮНЕСКО об охране нематериального культурного наследия (г. Париж, Франция).

Асык – национальная игра в асыки. Казахские традиционные игры Асык – древняя традиция в Казахстане. У каждого игрока есть свой набор «асыков», традиционно сделанных из таранной

кости овцы, и «сака», окрашенных в яркие цвета. Игроки используют свой Асык, чтобы выбить с поля других Асыков, и основное внимание уделяется положению кости. Заинтересованное сообщество включает большую часть населения Казахстана, в том числе членов Федерации игры «Асык Ату», а также более широкое сообщество практикующих, в основном детей в возрасте от четырех до восемнадцати лет. Элемент представляет собой занятие на свежем воздухе, которое помогает развивать у детей аналитическое мышление и физическое состояние, способствует дружбе и социальной включенности. Это также хорошая модель позитивного сотрудничества, объединяющая людей независимо от их возраста, этнического происхождения или религиозной принадлежности. Он широко практикуется на праздничных торжествах и собраниях, и община играет ключевую роль в сохранении этой практики, а также в ее популяризации среди других этносов Казахстана, превращая ее в национальный символ детства. Она передается от старших мальчиков к младшим через наблюдение, а также через радио- и телепередачи, направленные на побуждение детей к игре в асык и ознакомление людей с их культурным наследием.

Внесена в Репрезентативный Список НКН человечества на 12-й сессии Межправительственного комитета ЮНЕСКО по охране НКН (г. Чиджу, Корея), 2017.

Сайыс – национальные конноспортивные игры.

Традиционные игры во все времена имели огромное значение, которое варьируется от простого развлечения до спортивных и боевых тренировок.

Практически все традиционные игры возникли еще в глубокой древности и прошли ряд этапов, то есть эволюционировали. Многие из них практикуются до сих пор и очень популярны в молодежной среде. Особенно популярны такие конноспортивные игры как сайыс, аударыспак, жамбы ату, алтын кабак и др.

В ряду первых скачек стоит **кулан байга**. Это состязание на трехлетних лошадях. Обычно это скачки на короткие дистанции и практикуют их подростки (ездоки с малым весом).

Следующий вид – **донен байга**. В ней участвуют только четырехлетние лошади и она более длинная. Такая последовательность участия лошадей разных возрастов в соревнованиях (видах скачки) является подготовкой к тому, чтобы они показывали хорошие результаты в самой значимой скачке, которая называется аламан байга.

Аламан байга – это скачка на длинные и сверхдлинные дистанции. Здесь огромное значение имеет тактическое мастерство ездока.

Таким образом, разные виды байги – один из самых популярных и распространенных казахских конных видов спорта. Они представляют собой скачки на короткие и средние дистанции. Как правило, классификационные дистанции: 7, 12 и 16 км.

Другим видом конноспортивных игр является стрельба из лука в четкую цель – **жамбы ату**. Мишенью для стрельбы в старину служил жамбы – серебряный диск. Он подвешивался на веревке к перекладине высокого столба. Один из современных вариантов жамбы ату – это скачка на конях и метание копья в определенную цель.

Одним из интереснейших видов конных состязаний является соревнование на иноходцах – **жорга жарыс**. Этот вид скачек предназначен для иноходцев с особой поступью, мягкостью, ритмичностью в своей ходьбе и беге. Как правило, чаще всего жорга жарыс практиковался среди наездниц – девушек или молодых женщин, которые для этого обязательно наряжались в праздничные национальные костюмы. Однако, классификация дистанции в 2–3 км отличалась: для женщин и 4–6 км для мужчин.

Кокпар – это борьба всадников за овладение тушей козла. Эта игра и в наши дни остаётся самой популярной игрой,

без которой не проходит ни одно массовое торжество и народные развлечения.

Она имеет два варианта исполнения: наиболее распространенным является **жалпы-тартыс**. Этот вид, когда игроки борются за тушу каждый самостоятельно.

Следующий вариант называется **дода-тартыс**. При нем борьба за тушу идёт в командной форме, то есть между двумя группами всадников.

Другой интересный вид спорта – это **кумис алу**. Он относится к типу джигитовки. Суть состоит в том, чтобы всадник на полном ходу лошади, наклоняясь поднимает с земли монеты, завязанные в узелок. При этом, узелки могут располагаться и с одной и, с другой стороны. Наездник, собравший наибольшее количество узелков считается победителем. За неудачную попутку засчитывается штрафное время.

Другой древнейшей традиционной игрой является состязание с участием девушки и джигита, которая называется **кыз-куу**. Сегодня соревнование начинается следующим образом – девушка на лошади стартует первой, а джигит следом за ней. Цель игры – джигит должен догнать девушку и сорвать с ее рукава повязку, которая является доказательством его победы. При этом, девушка стремится первой добраться до финиша. В старину джигит, догнавший девушку мог ее поцеловать на ходу. А если он ее не догнал, девушка могла стегануть его камчой.

Единоборство всадников на пиках называют **сайыс**. Этот вид представляет собой разновидность древнейших военизированных игр, устраиваемых на особо крупных торжествах. Ее участники имели необходимую экипировку и обязательно вооружались длинными деревянными копьями. Эти копыя имели тупой кончик. Главной целью такого поединка было – выбить соперника из седла.

Другой вид традиционных конноспортивных игр – это **аударыспак**. Она представляет собой борьбу на лошадях с целью сбросить противника с седла.

ла. В этой игре чаще всего участвовали зрелые мужчины, которые обладают большой физической силой, ловкостью и выносливостью. Наездник при этом должен великолепно держаться в седле. Как правило, мужчина – наездник в этой игре представлял собой род или целый аул.

Данный элемент находится в стадии разработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Вопросы для самоконтроля:

1. Кратко охарактеризуйте сущность традиционных видов охоты как элементов НКН.
2. Какие элементы в этой области внесены в Репрезентативный список от Казахстана и почему?
3. Расскажите вкратце о традиционных видах охоты и их современном состоянии.
4. Какие народные игры Вы знаете? Расскажите о них.

Основная литература

1. Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия. – Париж, 17 октября 2003. – 17 с.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 апреля 2013 года, № 408.
3. Мажитов С. Ф. Нематериальное культурное наследие Республики Казахстан. – Алматы, 2016. – 108 с.
4. Использование живого наследия в учебном процессе в Азиатско-тихоокеанском регионе. – Сеул, Южная Корея. – 2022. – 255 с.
5. Нематериальное наследие в системе обучения в интересах устойчивого будущего. – Бангкок, 2015. – 53 с.

Дополнительная литература

1. Симаков Г. Н. Культ хищных птиц у народов Средней Азии и Казахстана: На примере соколиной охоты: диссертация ... доктора исторических наук: 07.00.07. – Санкт-Петербург, 2000. – 333 с.
2. Токтабай А. Казахская борзая тазы. Алматы: «Атамұра», 2013. 160 с.
3. Ишкалова Г. Отражение традиционной охоты казахов в фольклоре // Отан тарихы. – № 2 (98), 2022. – С. 244–254.
4. Egizbaeva M. Некоторые проблемы, связанные с развитием традиционной охоты у казахов. Вестник КазНУ. Серия историческая, в. 4, п. 79, dec. 2019. ISSN 2617-8893. Доступно на: <<https://bulletin-history.kaznu.kz/index.php/1-history/article/view/608>>. Дата доступа: 04 mar. 2023.
5. Ислямов Е., Кузнецова З. Наиболее популярные национальные виды спорта и игр Республики Казахстан // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. 2019. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/naibolee-populyarnye-natsionalnye-vidy-sporta-i-igr-respubliki-kazahstan> (дата обращения: 04.03.2023).
6. Собянин Ф. И., Пересветов Н. Н. и др. Некоторые особенности развития национальных казахских видов спорта на примере Западно-Казахстанской области // Вестник ТГУ. 2018. №3 (173). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-osobennosti-razvitiya-natsionalnyh-kazahskih-vidov-sporta-na-primere-zapadno-kazahstanskoj-oblasti> (дата обращения: 04.03.2023).

8 ТЕМА

ЖИВОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСТАНА: ЗНАНИЯ И ОБЫЧАИ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ПРИРОДЕ И ВСЕЛЕННОЙ (НА ПРИМЕРЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУХНИ)

У каждого народа существуют своя система жизнеобеспечения, к которой относится и традиционная пища. В свою очередь, пища и все, относящееся к ней, – блюда, способы их приготовления, застольный этикет в будни и во время праздников, является частью нематериального культурного наследия. С точки зрения Конвенции об охране НКН национальная кухня интересует не только технологиями приготовления блюд, их состава и питательной ценности, но как культурное наследие в целом, в том числе и в качестве способа культурного взаимодействия людей как во время подготовки, так и в процессе приема пищи – их поведение и взаимоотношения.

На элемент «национальная кухня» оказывают влияние множественные факторы, например, религиозные ограничения (к примеру, в иудаизме и исламе запрещено не только есть свинину, но даже просто прикасаться к этому мясу), правила подачи и приема ритуальных блюд (например, порядок и правила подачи определенных частей туши барана гостям в зависимости от их статуса). У каждого народа есть свой список ритуальных блюд, которые нужно обязательно готовить и принимать в определенных моменты (блины у русских, шелпек у казахов в поминальной практике).

Народы мира издревле приспособились к условиям, которые продиктованы локальными особенностями местности, что оказало свое влияние на всю систему питания каждого этноса. К числу таких условий мы относим и природно-климатическое влияние, и тип хозяйственно-культурной деятельности. Возьмем для примера добавление острых специй к блюдам у целого ряда этносов, что продиктовано желанием оградить людей от заражения паразитозом, так как многие специи обладают антипаразитарными свойствами. Казахи, к примеру, никогда не употребляют сырое молоко, подвергая его долгому кипячению или сквашиванию, что также связано с желанием оградить организм людей от заражения болезнетворными бактериями. Эта древняя традиция пришла к народам других регионов мира намного позднее, когда появились исследования микромира, но наши предки знали об этом не одно тысячелетие.

На настоящий момент многие страны подали заявки по традиционной кухне народов своего региона в Репрезентативный список НКН человечества. Ниже рассмотрим эти элементы НКН от Республики Казахстан.

Изготовление тонкого хлеба и культура его раздачи: лаваш, катырма, жупка, юфка.

Многонациональная номинация, подготовлена совместно с Азербайджаном, Ираном, Кыргызстаном и Турцией.

Культура изготовления и раздачи лепешек в общинах Азербайджана, Ирана, Казахстана, Кыргызстана и Турции несет в себе социальные функции, которые позволили ей сохраниться как широко распространенная традиция. В приготовлении хлеба (лаваша, катырмы, жупки или юфки) участвуют как минимум три человека, часто члены семьи, каждый из которых участвует в его приготовлении и выпечке. В сельской местности соседи участвуют в процессе вместе.

Традиционные пекарни также пекут хлеб. Его выпекают в тандыре/тануре (земляная или каменная печь в земле), садже (металлическая пластина) или казане (котел). Помимо обычных блюд, лепешки раздают на свадьбах, рождениях, похоронах, различных праздниках и во время молитв. В Азербайджане и Иране его кладут на плечи невесты или рассыпают ей над головой, чтобы пожелать паре процветания, а в Турции его дарят соседям пары. На похоронах в Казахстане считается, что хлеб должен быть приготовлен для защиты усопшего, пока решение принимается от Бога, а в Кыргызстане разделение хлеба обеспечивает лучшую загробную жизнь умершего. Практика, передаваемая через участие в семьях и от мастера к ученику, выражает гостеприимство, солидарность и определенные убеждения, которые символизируют общие культурные корни, укрепляющие принадлежность к сообществу. Внесена в Репрезентативный Список НКН человечества на 11-й сессии Межправительственного комитета ЮНЕСКО по охране НКН (г. Аддис-Абеба, Эфиопия), 2016.

Кумыз – кумыс, казахский кисломолочный продукт из кобыльего молока и способы его изготовления.

Кумыс представляет собой кисломолочный напиток из кобыльего молока, который получается в результате брожения. Его употребляют только тогда, когда он находится в бродящем состоянии, поэтому его называют «живым напитком».

На вкус кумыс приятный и освежающий. Первыми «изобретателями» кумыса считаются насельники казахских и монгольских степей.

Его технологию приготовления кочевники хранили в тайне веками. Первое историческое упоминание о кумысе встречается в трудах древнегреческого историка Геродота (484–424 гг. до н. э.). Он, описывая быт скифов подчеркнул, что кумыс является любимым напитком

кочевников и приготавливается путем сбивания кобыльего молока в специальных глубоких кадках.

Более подробное описание этого напитка мы встречаем у французского монаха и миссионера XIII века Вильгельма Рубрикиуса. В своей книге «Путешествие в Татарию» в 1253 году, он довольно подробно описал технологию приготовления, вкус и полезные свойства кумыса.

Данный элемент находится в стадии разработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Шубат – национальный кисломолочный продукт из верблюжьего молока и способы его изготовления.

В казахской народной медицине шубат применяют при легочных и желудочных заболеваниях как общеукрепляющее средство, при хронических болезнях, а также отравлениях и рахите. В частности, заслуженной славой пользуется шубат при лечении больных различными формами туберкулеза легких.

Как отмечают специалисты Казахской академии медицинских наук, по крепости различают однодневный (молодой), двухдневный (средней крепости) и трехдневный (крепкий) шубат. После приема двух-трех стаканов через полчаса появляется дремота и может наступить освежающий сон. Кроме того, как превосходный питательный продукт, называемый «живым напитком», он оказывает на организм человека живительное действие, так как употребляется, когда находится в процессе брожения.

Данный элемент находится в стадии разработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Вопросы для самоконтроля:

1. Кратко охарактеризуйте суть национальной кухни казахов как части НКН.
2. Какие элементы в этой области внесены в Репрезентативный список от Казахстана, приведите аргументацию?
3. Расскажите, как вы понимаете, каким образом природно-климатические условия местности оказывают влияние на традиционную кухню народов?
4. Какие блюда казахской кухни вы хотели бы видеть в Репрезентативном списке НКН человечества? Приведите аргументы.

Основная литература

1. Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия. – Париж, 17 октября 2003. – 17 с.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 апреля 2013 года, № 408.
3. Мажитов С. Ф. Нематериальное культурное наследие Республики Казахстан. – Алматы, 2016. – 108 с.
4. Использование живого наследия в учебном процессе в Азиатско-тихоокеанском регионе. – Сеул, Южная Корея. – 2022. – 255 с.
5. Нематериальное наследие в системе обучения в интересах устойчивого будущего. – Бангкок, 2015. – 53–с.

Дополнительная литература

1. Традиционная пища как выражение этнического самосознания. – М.: Наука, 2001. – 293 с.
2. Материалы V Международного научно-практического симпозиума «История еды и традиции питания народов мира» [сборник статей]. – М.: Новое время, 2021. – 526 с.
3. Алимova Б. М. Пища и культура питания тюркоязычных народов Дагестана в XIX – начале XX в.: Общее и особенное в свете генетических истоков и этнокультурных взаимодействий. – Махачкала: Изд. дом «Народы Дагестана», 2003 – 124 с.
4. Мусагажинова А. А., Кабиденова Ж. Д. Ритуальные и обрядовые функции пищи казахов Сарыарки (XX–XXI вв.) // ВААЭ. 2021. №2 (53). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ritualnye-i-obryadovye-funktsii-pischi-kazahov-saryarki-xx-xxi-vv> (дата обращения: 04.03.2023).
5. Кенжеахметұлы С. Қазақтың дарқан дастарқаны = Национальная кухня казахов = The Kazakh national cuisine. – Алматы: «Алматыкітап баспасы», 2015. – 240 б.

9 ТЕМА

ЖИВОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСТАНА: ЗНАНИЯ И НАВЫКИ, СВЯЗАННЫЕ С ТРАДИЦИОННЫМИ РЕМЕСЛАМИ

Ремесла являются неотъемлемой частью казахского традиционного наследия. Ремесленное производство и всевозможные домашние промыслы были неотъемлемой частью повседневных забот жителей казахских степей. Природные богатства Казахстана создавали реальные предпосылки для развития различных видов ремесел. Развиваясь и совершенствуясь на протяжении всего исторического времени, они не теряют свою уникальность и самобытность даже сегодня. В них сконцентрированы опыт и ум наших предков, своеобразие и неповторимость народного творчества. В ремеслах отражается быт и материальное производство, уровень развития и ценностные ориентиры народа.

До процесса насильственного оседания казахов главным условием сохранения ремесел на протяжении длительного исторического периода являются, неизменное ведение одного типа хозяйственной деятельности, которому был подчинен весь образ жизни казахов – использование как переносного, так и стационарных жилищ, и целый ряд других причин.

До проникновения товарно-денежных отношений в жизнь и быт казахов, ремесла обеспечивали только натуральный обмен продукцией, позднее мастера стали изготавливать свой товар также на заказ и для продажи.

Анализ исторического развития и географического распространения традиционных казахских ремесел раскрывает как самобытные национальные черты, так и многие элементы сходства с ремеслами народов Центральной Азии.

Учитывая связь отдельных видов ремесел с культурно-исторической динамикой, следует указать на негативное влияние политических событий 1920-1930-х гг., когда у казахов был изъят скот (по некоторым данным до 90%), вследствие чего исчезло сырье для целого ряда ремесел – ковроткачества, войлоковаления, обработки кожи для дальнейшего использования в кожевенном ремесле, стали недоступными драгоценные металлы для ювелирного мастерства и др. Эти события повлияли не только на жизнь и ведение хозяйства, но и, в купе с общей стратегией перевода казахского этноса на оседлое проживание, негативно отразились на дальнейшем развитии ремесел у казахов.

У казахов вплоть до середины XX века функционировали практически все виды традиционных ремесел: кузнечное, скорняжное и кожевенное, красильное дело, плотничье (деревообработка), обработка войлока, ковроткачество и вышивка, ювелирное искусство, косторезное и камнерезное дело.

Виды традиционных казахских ремесел

Кузнечное дело
Скорняжное и кожевенное дело
Красильное дело
Плотничье дело (деревообработка)
Обработка войлока
Ковроткачество и вышивка
Ювелирное искусство
Косторезное искусство
Камнерезное дело

Рисунок 2. Исторические виды традиционных казахских ремесел

Известно, что в продуктах ремесел находит свое выражение содержание духовной культуры, со всеми эстетическими проявлениями в орнаменте, стилях, колористике. Духовная культура в свою очередь находится в тесной взаимосвязи с верованиями как доисламского периода, например, тенгрианства, так и с исламом. Все эти проявления можно отследить как в обрядовой жизни народа, так и в изделиях мастеров-ремесленников.

Рассмотрим эти проявления на примере отдельных ремесел.

Кузнечное ремесло. До развития промышленного производства, потребность населения в продукции мастеров-кузнецов была очень высокой. К числу такой продукции относится все, что изготавливалось из металла: посуда, ножницы, треножки для казанов и др., конское снаряжение, орудия труда, различное вооружение и многое другое. Чаще всего кузнецы работали в собственных кузницах по одиночке, привлекая помощь подмастерий-учеников.

Инструментарий кузнецов состоял из мехов *корік*, наковальни *тос*, *тиглей ерітетін ожау*, набора молотков с плоскими или выпуклыми концами *балга*, кочерги *косу*, буравы *бургы*, пробойников *тескіш*, долото *кашау*, рашпиля *турпі*, а также различных форм для отливки деталей, волочения проволоки и заготовки гвоздей.

Из кожи казахи традиционно изготавливали различную посуду, чаще всего для жидкостей больших объемов, такие как торсык или шелек, в которые наливали воду, молоко, кумыс и др.

Для окрашивания кожи и шерсти казахи использовали красители, которые изготавливали из растительного сырья. Наиболее часто делали красящие материалы из марены и ее корней. Окрашенные такими средствами кожа и шерсть длительно сохраняли свой цвет, не теряя его от воздействия света или влаги. Для усиления цвета казахи использовали не-

которые химические вещества, такие как селитра, нашатырь, купорос, охру, серу и другие, а в целях усиления белого цвета кошмы для покрытия юрты применяли белую глину и мел.

Заготовка красящих веществ обычно происходила осенью, когда из земли в определенном количестве выкапывали «*томар бояу*» и «*қызыл бояу шөп*» (марену) и затем очищали от верхнего слоя кожицы. Если изготовление краски начиналось сразу, то корни употребляли в свежем виде, тщательно промыв их предварительно водой. Если изготовление красок откладывали надолго, то корни обязательно высушивали на солнце, а затем перетирали в ступах в мелкий порошок, который можно было долго хранить до использования при окраске.

Войлочное производство, плетение циновок, ткачество, ковроделие, вышивка, лоскутное шитье относятся к женским видам ремесел.

Нужно отметить, что в старинные времена был еще один вид ремесла — обработка многолетнего растения кендырь, из которого казахские женщины умели получать волокна, к которым добавляли верблюжью шерсть или козий пух, получая мягкую пряжу. Из такой пряжи делали ткань для верхней одежды, конских попон, настенных ковров и др. В настоящее время этот вид ремесла считается утраченным.

До появления на казахских ярмарках российских фабричных тканей, таких, как ситец, набойка, бязь и др. казахские женщины умели ткать полотна в необходимом количестве, однако снижение покупательского спроса привело к постепенному сохранению этого ремесла лишь в отдаленных местах, а затем полностью было вытеснено привозными тканями.

Как и у многих народов, живущих на территории Центральной Азии, у казахов бытовала вышивка золотыми, серебряными и шелковыми нитями, пре-

данная практически полному забвению в советский период и возрожденная с началом эпохи независимости. О том, что из себя представляли изделия с такой вышивкой, можно найти в работах авторов, исследовавших национальную одежду знатных людей.

Средоточием всех казахских ремесел являются юрта, что обусловило включение данного элемента в Репрезентативный список НКН ЮНЕСКО в числе первых.

Киіз үй – юрта, оригинальное казахское жилище переносного типа. Традиция ее изготовления и внутреннего убранства.

Многонациональная, подготовлена совместно с Кыргызстаном.

Юрта – жилище кочевников, использовавшееся у казахов и кыргызов. Он имеет деревянный круглый каркас, обтянутый войлоком и оплетенный веревками, и легко собирается и разбирается за короткое время. Носителями знаний, умений и навыков о юрте являются ремесленники, как мужчины, так и женщины, которые изготавливают юрты и их внутреннее убранство. Юрты изготовлены из натурального и возобновляемого сырья. Мужчины и их ученики вручную изготавливают деревянные рамы, а также деревянные, кожаные, костяные и металлические детали. Женщины изготавливают внутренние украшения и наружные покрытия, орнаментируя их традиционными зооморфными, растительными или геометрическими узорами. Как правило, они работают в общинных группах под руководством опытных мастериц и занимаются ткачеством, прядением, плетением, валянием, вышивкой, шитьем и другими традиционными ремесленными техниками. В создании юрты участвует все сообщество ремесленников, воспитываются общечеловеческие ценности, конструктивное сотрудничество и творческое воображение. Традиционно знания и навыки передаются внутри семьи или от учителей к ученикам. Все празднества, обряды, рождения, свадьбы и похороны проходят в юрте. Таким образом, юрта

остаётся символом семьи и традиционного гостеприимства, лежащим в основе самобытности казахского и кыргызского народов.

Внесена в Репрезентативный Список НКН человечества на 9-й сессии Межправительственного Комитета по охране НКН.

Вопросы для самоконтроля:

1. Какие традиционные казахские ремесла Вы знаете?
2. Расскажите вкратце об одном из казахских ремесел.
3. Что Вы знаете о юрте? Расскажите вкратце.
4. Какие обряды и ритуалы казахов, связанные с юртой Вы знаете?
5. Как Вы считаете, почему юрта является одним из значимых элементов культуры кочевых народов?

Основная литература

1. Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия. – Париж, 17 октября 2003. – 17 с.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 апреля 2013 года, № 408.
3. Мажитов С. Ф. Нематериальное культурное наследие Республики Казахстан. – Алматы, 2016. – 108 с.
4. Использование живого наследия в учебном процессе в Азиатско-тихоокеанском регионе. – Сеул, Южная Корея. – 2022. – 255 с.

Дополнительная литература

1. Тохтабаева Ш. Ж. Шедевры Великой степи. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 240 с.
2. Муканов М. С. Казахские домашние художественные ремесла. – Алма-Ата: Казахстан, 1979. – 122 с.
3. Масанов Э.А. Из истории ремесла казахов (Вторая половина XIX – начале XX вв.) // Советская этнография, 1958. – №5. – С. 30–49.
4. Масанов Э. А. Домашние промыслы и ремесла казахского народа во второй половине XIX – начале XX веков // Ученые записки Казахского государственного университета. Т. XXXVIII, вып. 4. Алма-Ата, 1959.
5. Касенова К. Колдан кілем тоқу енерінің түрік тарихи тзжири-бесі негізінде жанғыру // «Білім саласында халықаралық қатынастар мен сыртқы байланысты нығайту» аты ғылыми практикалық конференцияның еңбектері. Шымкент, 2001. – 206–208 б.
6. Муканов М. С. Ковровое производство и его орнамента // Труды Института археологии и этнографии АН КазССР. Алма-Ата, 1959. – Т. 6. – С. 91–103.

10 ТЕМА

ЖИВОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСТАНА: ЮВЕЛИРНОЕ ИСКУССТВО

Казахское ювелирное искусство развивалось на основе древних традиций, взаимодействуя с культурами сопредельных народов. Ювелирное дело, в отличие от других видов казахского прикладного искусства, имевших характер домашних промыслов, носило профессиональный характер, что предопределялось спецификой производства. Казахские ремесленники по благородному металлу (зергер) создавали свои предметы в декоративно-прикладном исполнении. Металл, серебро и золото покупали на базарах Средней Азии, Восточного Туркестана.

Ювелирное искусство было распространено по всему Казахстану. Традиционно казахские зергеры работали как с драгоценными металлами – золотом и серебром, так и со сплавами – медью и оловом, применяя довольно сложные техники ювелирного искусства.

С древних времен казахи умели добывать полудрагоценные и поделочные камни, которые активно использовали при изготовлении ювелирных изделий. Особенно часто встречаются старинные перстни с нефритом, гагатом, сердоликом, агатом и горным хрусталем.

В ювелирном искусстве начиная с XIX в. отслеживается чисто казахский национальный стиль без влияния соседних народов, он становится более четким и лаконичным. Многие путешественники оставили описания ювелирных украшений казашек, которые не будучи яркими,

но обладали изяществом и вызывали восхищение.

Большой популярностью пользовались изделия из серебра, что объясняется с одной стороны с представлениями казахов о связи серебра с Луной, а с другой стороны – со знанием об антисептических свойствах серебра, что учитывали при исполнении ритуалов и обрядов, например, в сосуд с 40 ложками воды для омывания ребенка во время проведения обряда *қырқынан шығару* нужно было положить серебряные кольца.

Казахские ювелирные украшения сохранились во всех разновидностях, которые были известны с исторических времен, это, в основном, серьги, кольца и браслеты. По старинным украшениям можно отследить, какие различия существовали в специфике ювелирного ремесла в различных регионах – в Северном, Центральном, Западном, Восточном и Южном Казахстане. Отмечая, что такие региональные различия существуют, необходимо отметить, что художественная стилистика и комплектация в целом едины для всего Казахстана.

Женские украшения можно подразделить на пришиваемые к одежде и съемные – вплетаемые в косы, надеваемые на кисти рук, пальцы, на шею и грудь.

Обычно женщины украшали себя серьгами *сырга*, подвесками для волос *шолпы*, *шайбау*, заколки для тюрбанов *туйреуш*, височными подвесками *шекелек*, *суыртка*, которые крепились за головные уборы или волосы специальными маленькими крючками.

Кроме того, у казахских женщин был целый ряд украшений для одежды: круглые броши *тана*, нагрудные украшения *ониржиек*, *алка*, *бой-тумар*, бусы и ожерелья моншак. Нагрудное украшение *ониржиек*, представляло собой крупную, тяжелую подвеску с вертикальной ориентацией, низ которого дополнительно декорировался подвесками меньшего размера. Как правило, это

украшение изготавливали из матового серебра. Обычно *ониржиек* подвешивали на цепочке или прикалывали к плечам. Тяжесть этой подвески принуждала девушек держать осанку.

Другое нагрудное украшение *алка* было менее массивной серебряной горизонтальной подвеской из монет, полудрагоценных камней или цветных стекол, обрамленных в металл. Как и *ониржиек*, *алка* снизу украшали подвесками меньшего размера.

Еще один вид казахских нагрудных украшений – *бой-тумар*, представлял собой подвеску треугольной либо цилиндрической формы с конусовидными концами, внутрь которой прятали обереги – бумажку с молитвой, перья филина, пучки шерсти и т.д.

Украшения казахских женщин для рук можно условно разделить на кольца *жузік*, перстни *сақина* и браслеты *білезік*. В отличие от головных и нагрудных украшений, которые имели различия по возрастному признаку, то к ношению колец и перстней не было строгих ограничений. Единственное, чему придавали значение – очень юным девушкам не было принято украшать себя массивными ювелирными изделиями, которые обычно носили женщины в возрасте. Довольно существенная разница в старинных украшениях наблюдается по территориальному признаку.

У казахов есть несколько разновидностей колец: *отау жузик* – свадебное кольцо, *балдак сақина* – квадратная печатка, *кус мурын/кус тумсык жузик* – «птичий клюв», *кудаги жузик* – перстень свахи и т.д.

Казахские традиционные браслеты можно условно разделить на два основных типа: *жалпак блезик* – плоские тонкие браслеты разной ширины и длины и *жуыр блезик* – массивные, толстые украшения. Особый тип казахских браслетов *бес блезик/шынжырлы блезик* – массивные браслеты, соединенные цепочками с тремя/двумя перстнями, который не

встречается у других народов, живущих рядом с казахами.

Говоря о региональных отличиях казахских украшений, мы не можем не отметить, что они различались не только внешним видом, но и особенностями ювелирной техники, к примеру, в северном Казахстане наиболее распространенной была техника чернь, в центральном регионе — чеканка, на западе и юге Казахстана чернь совмещалась с зернью.

Считаем важным отметить, что для казахов украшения, помимо эстетической декоративной, то есть презентационной, а также защитной функции в качестве оберега, несли в себе и сакральный философский смысл, который казахские ювелиры-зергеры вкладывали в каждое свое изделие.

Кроме привозного серебра использовались серебряные монеты царской чеканки. Из них изготавливали различные подвески или же переплавляли в бруски для дальнейшей ювелирной обработки.

Зергер имел набор форм – калып для изготовления различных ювелирных изделий. Особым разнообразием отличались формы для изготовления серег и других женских украшений.

Зергеры пользовались следующими приемами создания ювелирных украшений: отливкой по формам, холодной ковкой, штампом и чеканом, насечкой серебра по железу. Они также знали скань (филигрань) и зернь.

Круг предметов, изготавливавшихся зергером, был широк: сюда входили женские украшения, детали для костюма, туалетные принадлежности, столовые приборы, бляшки для декорирования деревянного каркаса юрты, мебели, деревянной и кожаной посуды, музыкальных инструментов, оружия, конского снаряжения. Зергеры умели выявлять красоту металла. Серебро приобретало блеск послековки, благодаря шли-

фовке становилось сверкающим, мерцало после прочеканивания мелкими окружностями, воспринималось живым и вибрирующим в результате штриховки зигзагами. Благодородство металла подчеркивалось драгоценными и полудрагоценными камнями: рубинами, сапфирами, изумрудами, бриллиантами, бирюзой, агатами, хризопразами, сердоликом, жемчугом, кораллами, перламутром. В ход также шли смальта, паста и цветные стекла.

Главной продукцией зергеров были женские ювелирные украшения, пользовавшиеся большим спросом у всех слоев общества, что определялось не только их эстетической природой, но и рядом функциональных значений, связанных с обычаями, обрядами, со всем идейно-религиозным комплексом.

Данный элемент находится в стадии разработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Вопросы для самоконтроля:

1. Какие традиционные ювелирные изделия казахов Вы знаете?
2. Какие обряды и ритуалы казахов, связанные с казахскими ювелирными изделиями Вы знаете?
3. Как Вы считаете, почему серебро стало излюбленным материалом казахских зергеров? Расскажите о семантике этого металла.
4. Как Вы думаете, является ли ювелирное искусство казахов частью НКН и почему? Аргументируйте свой ответ.
5. Назовите традиционное название традиционного казахского ювелира? От какого слова происходит этот термин?

Основная литература

1. Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия. – Париж, 17 октября 2003. – 17 с.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 апреля 2013 года, № 408.
3. Мажитов С. Ф. Нематериальное культурное наследие Республики Казахстан. – Алматы, 2016. – 108 с.
4. Использование живого наследия в учебном процессе в Азиатско-тихоокеанском регионе. – Сеул, Южная Корея. – 2022. – 255 с.

Дополнительная литература

1. Тохтабаева Ш. Ж. Шедевры Великой степи. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 240 с.
2. Муканов М. С. Казахские домашние художественные ремесла. – Алма-Ата: Казахстан, 1979. – 122 с.
3. Масанов Э. А. Из истории ремесла казахов (Вторая половина XIX – начале XX вв.) // Советская этнография, 1958. – №5. – С. 30–49.
4. Тохтабаева Ш. Ж. Серебряный путь казахских мастеров. – Алматы: Дайк-пресс, 2005. – 198 с.
5. Тохтабаева Ш. Ж. Ювелирное искусство казахов. – Алматы: Алматыки-тап, 2011. – 384 с.

11

ТЕМА

ЖИВОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСТАНА: ВОЙЛОКОВАЛЯНИЕ И КОВРОТКАЧЕСТВО

Традиция изготовления войлочных изделий или изделий из войлока практикуется по всему Казахстану. Но, в современном формате, а изготовление традиционных изделий из войлока резко сократилось в объеме, который еще существовал в середине XX в. Также в южных регионах в значительной степени сохранилась традиция ковроткачества с использованием узоров, орнамента и основных цветов, которые присутствовали в изделиях более ранних времен. Одним из распространенных видов ткачества является производство ковровых лент бау и басқұр. На юге Казахстана сохранилась также традиция ткачества ворсовых ковров тукті кілем.

В настоящий период времени выявлены затруднения, с которыми сталкиваются мастерицы по валянию войлока и ковроткачеству. В первую очередь трудности связаны с приобретением шерсти – в работе обычно используется шерсть, привезенная из Кыргызстана, несмотря на то, что в Казахстане имеется такая же шерсть в достаточном объеме. Несмотря на то, что усилиями местных органов по культуре проводятся различные мастер-классы для населения по войлоковалянию и ковроткачеству в городах и менее крупных населенных пунктах, считаем, что вовлечение женщин в эти виды ремесел проводятся не на должном уровне.

Анализ ситуации с войлоковалением и ковроткачеством по казахским традиционным технологиям показывает серьезную угрозу для их жизнеспособности, поскольку ни в одном регионе не зафиксирована постоянная помощь и поддержка мастерицам от государства как в вопросах обеспечения шерстью, так и отсутствия у них условий для окрашивания шерсти натуральными растительными материалами по казахским традиционным технологиям.

Кииз басу – традиция изготовления войлока.

История войлока прочно связана с историей кочевничества. Он использовался повсеместно: в юртах, украшенных красочными войлочными коврами и предметами быта, кочевники спали на войлоке, одевали войлочную одежду, укрывали коней. Считалось, что войлок оберегал от злых духов и вражеских стрел.

Наиболее традиционными казахскими изделиями из войлока являются:

- *кииз* – войлок гладкий, по обыкновению из белой или серой шерсти, который шел в основном на покрытие юрты, хозяйственные нужды;
- *текемет* – кошма постилочная, получаемая путем вваливания рисунков из окрашенной непряженной шерсти на полуготовую основу, свертываемую вместе с цинковкой в рулон, который неоднократно поливался горячей водой и катался ногами и предплечьями рук; сырмак, сырдамал – полотнища постилочные, изготавливаемые по обыкновению путем нашивания на первооснову двух разноцветных, но одинаковых рисунков, вырезанных из тонкого войлока;

- *сырдак* – полотнище постилочное, вышитое по войлоку разноцветными шерстяными нитями; тускиз – ковры войлочные настенные. Аппликация делалась по войлоку бархатом, вырезанным в виде орнаментальных рисунков двух цветов. При этом фоном для первого рисунка служат остатки от второго, или наоборот.

Войлоком покрывали юрту, застилали им пол, утепляли стены. Из него делали абдиреқап – чехлы для сундуков, аяққап – настенные сумы для посуды, кебенек – войлочные плащи, байпақ – войлочные чулки, типа валенок, қалпақ – войлочные шляпы, жабу – попоны, терлік, тоқым – подстилки, тебіңгі – потники боковые для седла и другие изделия.

Искусство войлоковаления передавалось из поколения в поколение. В настоящее время идет возрождение этого ремесла в Казахстане. Во всем мире высоко оцениваются натуральность, экологичность, легкость и практичность войлока, полезные для здоровья свойства овечьей шерсти.

Данный элемент находится в стадии подготовки к инвентаризации экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Текемет – традиция изготовления войлочного ковра.

Самый распространенный вид войлочного ковра, которым обычно застилали пол. Этот традиционный вид ковра имеется и у многих других народов. Основным приемом создания текемета является раскладка полос шерсти в виде узоров на основу и вваливание их основу. Существует и другая техника изготовления текемета, когда на однотонную войлочную основу нашивают способом аппликации узоры из другого материала. Наиболее часто встречающиеся в те-

кеметах узоры – қос мүйіз. Обычно поле ковра разделяется на ромбовидные части, внутри которых располагается узор *қос мүйіз*.

Данный элемент находится в стадии изучения экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН состояния элемента в настоящее время.

Қазақтың дәстүрлі кілем тоқу өнері – традиционное казахское ковроткачество.

Казахские ковры, старинные и современные, – узорное богатство Казахстана. Ковроткачество в Казахстане также имеет глубокие корни. Им занимались в основном женщины. Секреты ткачества на *орнеке* – на горизонтальных станках изделий типа *алаши*, *басқуров* – ковровых полос, *танғыша*, *бау* – ковровых лент, *шекпена* – домотканого сукна из верблюжьей шерсти передавались из поколения в поколение. Немаловажную роль в развитии этого вида ремесла сыграли, очевидно, имевшие место в прошлом прямые контакты с районами развитого ковроделия, в частности с Ираном, Восточным Туркестаном.

Среди женских ремесел у казахов в прошлом значительное место занимало ковроткачество: ворсовое и безворсовое. Из пряденной овечьей или верблюжьей шерсти ткали берворсовые ковры – *тақыр кілем*, орнаментальные полосы – ленты различной ширины для украшения юрты – *басқұр*, *бау* и т.д.

Основными орнаментальными мотивами безворсовых изделий являются ромбы, крупные геометрические розетки и другие элементы. Безворсовое ковроткачество, имевшее в прошлом большое распространение в степях Сары-Арки, Западного Казахстана, связано с кочевым образом жизни. Наибольшим спросом у них всегда пользовались сшитые из

отдельных полос ковра – алаша, ковры паласного типа – *алты ауыл кілем*, *арабы*, *адай кілем* и другие. Для казахского ковроткачества характерны своя техника изготовления, манера исполнения, равновесие фона, отточенность рисунков, строгая симметрия их расположения. Но в то же время в ворсовом ковре *гул күмбезді* – граница между центральным полем, состоящим из трех-четырёх крупных розеток, известных в искуствоведческой литературе под названием *күмбез* (купол), *жұлдыз* (звезда), и каймой выглядит нередко весьма условной. Ворсовые ковры высоко ценились казахами, они были одними из главных предметов приданого невесты. Для орнаментации ворсовых ковров характерен ромб с отходящими от его углов ответвлениями в виде завитков разной формы. Для казахского ковроткачества характерны своя техника изготовления, манера исполнения, равновесие фона, отточенность рисунков, строгая симметрия их расположения.

Ворсовые ковры у казахов были представлены типом *қалыкылем* (от персидского названия «галы» – ковер), который встречается также у узбеков и туркмен. В рисунке такого ковра строгими рядами были размещены геометрические или растительные узоры, обрамленные в многоплановую кайму. Обычно по горизонтальной оси ковра были розетки определенного символического числа. Сложные композиционные рисунки ковра как правило состояли из геометрических узоров с симметрией и равновесием отдельных его элементов. Опытные мастерицы умели комбинировать эти элементы в линейной системе орнамента, чтобы найти множество вариантов решения коврового рисунка. Главным принципом коврового рисунка являлись повторяемость и многообразие комбинирования основных элементов для получения лаконичной композиции ковра.

Кесте – казахская вышивка на различных материалах.

Одним из распространенных видов казахского прикладного искусства, как в прошлом, так и в настоящем является вышивка. Она требует много времени и большого мастерства, особенно в процессе изготовления настенных ковров-тускиизов. В старину бытовала традиция вышивать парчовой нитью. Если в композициях войлочных тускиизов, выполненных в технике инкрустации и аппликации, преобладали зооморфные мотивы в виде рогов и соляные розетки, то в вышитых тускиизах применялся растительный орнамент, чаще в виде цветков и листьев.

Многонациональная заявка.

Подготовлена совместно с Узбекистаном и Таджикистаном.

Подана в Межправительственный комитет ЮНЕСКО по охране НКН в 2020 году для рассмотрения Межправительственным комитетом ЮНЕСКО.

Единственной мастерской по золотошвейному искусству является Авторский дом «Зерлеу» (руководитель А. Абдубаит). А. Абдубаит – признанный мастер золотого шитья, которое угасло в Казахстане в XIX в. На сегодняшний день мастерица воспитала более 20 учениц, а ее личные работы экспонируются во многих музеях страны и находятся в частных коллекциях.

Знаменитым мастером, возродившим некогда утраченное казахское традиционное ремесло – вышивку «біз кесте», является З. Мухамеджан. Творчество мастера очень популярно, изделия хранятся во многих коллекциях мира. Он обладатель «Знака качества ЮНЕСКО», звания «Хас шебер», автор многих книг и пособий по традиционной казахской вышивке. Является тренером по вышив-

ке «біз кесте», обучает учеников и активно возрождает этот вид ремесла.

Вопросы для самоконтроля:

1. Какие виды женских ремесел Вы знаете? Опишите их вкратце.
2. Какие виды войлочных ковров бытуют у казахов и как они называются?
3. Что Вы знаете о войлоковалении? Расскажите вкратце.
4. Какие обряды и ритуалы казахов, связанные с процессом изготовления войлочных изделий Вы знаете?
5. Какие орнаменты чаще всего применяются на ворсовых коврах?

Основная литература

1. Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия. – Париж, 17 октября 2003. – 17 с.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 апреля 2013 года, № 408.
3. Мажитов С. Ф. Нематериальное культурное наследие Республики Казахстан. – Алматы, 2016. –108 с.
4. Использование живого наследия в учебном процессе в Азиатско-тихоокеанском регионе. – Сеул, Южная Корея. – 2022. – 255 с.

Дополнительная литература

1. Тохтабаева Ш. Ж. Шедевры Великой степи. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 240 с.

2. Муканов М. С. Казахские домашние художественные ремесла. – Алма-Ата: Казахстан, 1979. – 122 с.
3. Муканов М. С. Ковровое производство и его орнаментика // Труды Института археологии и этнографии АН КазССР. Алма-Ата, 1959. – Т. 6. – С. 91–103.
4. Алимбай Н. Традиционные казахские ковры и ковровые изделия: виды, композиция, семантика (на материалах Центрального Государственного музея Республики Казахстан) // Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. Серия философии, культурологии и политологии. – № 4. – 2020. – С. 55–71.
5. Касенова К. Б. Функциональный анализ и знаковые аспекты в классификации казахских ковров // Многонациональное искусство ткачества: материалы Международного симпозиума, посвященный 100-летию Ф. Х. Валеева, г. Казань, 16–17 декабря 2021 г. – Казань: Артфакт, 2021. – С. 61–74.
6. Баженова Н. Коржын как художественное явление в народном прикладном искусстве казахов // Простор, 2010. – № 8. – С. 165–168.

12 ТЕМА

ЖИВОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСТАНА: ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ОБРАБОТКА ДЕРЕВА

Для многих народов древесина являлась одним из наиболее доступных материалов для изготовления предметов, необходимых в жизнеобеспечении. Казахи, как и другие народы, нередко наделяли деревья сакральными свойствами: на ветви одиноко стоящего дерева привязывали ленты из ткани, обращаясь с просьбой об исполнении заветных желаний.

Казахские мастера деревообработки, которые умели изготавливать детали каркаса юрты, мебель, посуду и другие предметы быта, назывались *ағаш ұста* или *ісмер*. Очевидно, что наиболее распространенным регионом развития ремесла деревообработки был северный Казахстан, где было много лесов.

Высокий уровень мастерства деревообработки был необходим для изготовления многих деталей для юрты: стенок-решеток *кереге*, жердей для крыши *уық*, и ободанавершия *шаңырақ*. Такое тонкое мастерство деревообработки обеспечивало прочность юрты. При этом наиболее сложной и важной деталью являлся *шаңырақ*, который украшали резным орнаментом и передавали по наследству.

Такое же высокое мастерство требовалось для изготовления дверей, с установки которых всегда начинается сборка юрты. Лучшими среди таких дверей считаются *сықырлауқ*, выполненные с

применением техники глубокой резьбы в сочетании с плоскорельефным фоном, где края постепенно принимали все более округлые края. Часто такие двери украшали художественной росписью.

Мастера деревообработки изготавливали практически все предметы мебели в казахской юрте: шкафы для хранения продуктов и посуды *асадал*, сундуки сандык, подставки для вещей *жук аяк*, шесты-вешалки для одежды *адалбакан*, бочонки из цельного куска дерева для хранения посуды *аяк кап*, плетенки для хранения пиал *кесе кап*, кровати с украшенным резным рельефным орнаментом подголовником *жастык-агаш*, ящики для хранения продуктов *кебеже*, разнообразные по форме кумысные наборы из круглых и ладьеобразных чаш *тостаган*, *сабты-аяк*, черпаки *ожау*, разнообразные блюда для подачи вареного мяса *табак*, миски *шара*. Кроме того, мастера деревообработки

Также *агаш ұста* помимо перечисленных различных шкафчиков, сундуков и других предметов интерьера, изготавливали некоторые детали для седел, рукоятки для рабочих инструментов и др. Изготовление музыкальных инструментов было также частью работы мастеров деревообработки.

В настоящее время сохранилась обработка дерева и изготовление деревянной посуды и музыкальных инструментов, а также изготовление юрты в некоторых регионах РК. Сокращение этого ремесла также имеет под собой причины как естественного (эволюционного) характера, такие, как изменение уклада жизни и использование в быту изделий промышленного производства (например, мебели).

Полевые исследования показали, что изготовлением изделий из дерева занимаются не только казахи, но и представители других этносов, проживающих в

Казахстане, особенно много таких мастеров в ВКО. В то же время, нужно отметить, что изготовлением музыкальных инструментов занимаются исключительно казахи. Обучение обработке дерева и изготовление изделий из него происходит как неформальным образом, так и посредством формального образования.

Искусство изготовления казахской домбры. Домбра – обязательный инструмент традиционных профессиональных певцов: исполнителей эпических песен жырау; мастеров песенно-поэтических состязаний акынов; салов и сере с лирическим репертуаром. Особенности строения инструмента прямо связаны с их функцией. Каждый инструмент изготавливается мастером для конкретного исполнителя, исходя из индивидуальных особенностей его телосложения, функций инструмента (домашний или концертный), репертуара.

Домбра самый распространенный инструмент и бытового любительского музицирования. На ней играют и дети, и взрослые. Легкая, компактная, сравнительно простая по конструкции, она не требует большого труда для игры на ней (играть на ней можно и сидя, и стоя, и на ходу, и передвигаясь верхом на лошади), но в то же время она представляет безграничные возможности для совершенствования техники правой и левой руки, обогащения звуковой палитры.

Искусство изготовления казахской домбры на сегодняшний день передается посредством официального и неофициального образования.

Народные мастера передают свои знания в области искусства изготовления домбры из поколения в поколение избранному кругу лиц, от отца к сыну, брату и т.д. (уровень неофициального образования).

Профессиональные художники-мастера декоративно-прикладного искусства, практикующиеся в искусстве изготовления казахской домбры, и народных музыкальных инструментов в целом обучают своему мастерству в специализированных учебных заведениях (официальное образование). Современному виду и способу изготовления домбры мы обязаны мастерам братьям Борису и Эммануилу Романенко, Камару Касымову, Гинуллу Исмагулову (1930), благодаря им домбра усовершенствовалась, появились альтовые, теноровые, басовые домбры. В республике известны мастера: Самигулла Андарбаев (домбрист-музыкант, мастер); Арыстанбек Молдашев (атырауский мастер, заслуженный деятель искусств РК); Турдыгулов Жолаушы (Алматы); Жаксылык Оспанов (Алматы) и многие другие. Данный элемент находится в стадии доработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Бесік – традиция изготовления и использования казахской колыбели.

Знания и навыки, связанные с традиционными ремеслами.

Казахская традиционная колыбель по устройству, функциональным свойствам и способу изготовления оставалась неизменной на протяжении XX в., основой ее являлось днище с бортами и обязательным отверстием для стока мочи и экскрементов ребенка, а также изогнутые полозья для раскачивания колыбели. Такой элемент в конструкции традиционной тюркской колыбели, как отверстие в ее днище, указывает на важность гигиенических привычек и спокойного состояния младенцев для всех тюркских народов, что веками способствовало формированию некоторых черт определенного типа, которые еще предстоит детально исследовать с точки зрения разных наук – психологии, педагогики, когнитивной антропологии

и др. Исходя из того, что для культуры тюркских этносов характерна колыбель единого типа, мы можем считать казахскую традиционную колыбель «бесік» частью нематериального культурного наследия всего тюркского мира.

Данный элемент находится в стадии доработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

Вопросы для самоконтроля:

1. Какие казахские музыкальные инструменты, изготовленные из дерева Вы знаете?
2. Почему домбру казахи считают королевой музыкальных инструментов?
3. Что Вы знаете о бесік? Расскажите вкратце.
4. Как казахи называли мастера по дереву?
5. Какие изделия из дерева производили казахи? Опишите их вкратце.

Основная литература

1. Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия. – Париж, 17 октября 2003. – 17 с.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 апреля 2013 года, № 408.

3. Мажитов С. Ф. Нематериальное культурное наследие Республики Казахстан. – Алматы, 2016. – 108 с.
4. Использование живого наследия в учебном процессе в Азиатско-тихоокеанском регионе. – Сеул, Южная Корея. – 2022. – 255 с.

13 ТЕМА

НАСЛЕДИЕ КАЗАХСТАНА: ОБРАБОТКА КОЖИ И МЕХА

Дополнительная литература

1. Тохтабаева Ш. Ж. Шедевры Великой степи. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 240 с.
2. Муканов М. С. Казахские домашние художественные ремесла. – Алма-Ата: Казахстан, 1979. – 122 с.
3. Тохтабаева Ш. Ж. Художественная обработка дерева и кости у казахов. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – Алматы: ТОО «Palitra Press», 2020. – 122 с.
4. Тохтабаева Ш. Ж. Символика предметов традиционного быта казахов // Известия КН МОН РК. – 2014. – С. 23–28.
5. Аманов Б., Мухамбетова А. Казахская традиционная музыка и XX век, Алматы: Дайк Пресс, 2002. – 544 с.

Обработкой кожи и меха человечество занимается с древнейших времен. Многие народы владеют различными техниками обработки кожи и шкур животных для последующего изготовления из них одежды, обуви, посуды и других необходимых для жизни предметов.

Поскольку казахи издревле занимались разведением скота, у них всегда имелось в большом количестве сырье для развития кожевенного ремесла. Можно с уверенностью утверждать, что умение выделывать кожу и окрашивать в разные цвета, владение техникой тиснения, узорного шитья по коже, называемое *тері өндеу* является одним из древнейших видов казахского традиционного ремесла.

Иными словами, казахи издавна умели выделывать шкуру и кожу животных, что было продиктовано жизнью в холодных регионах и потребностью в теплой одежде. Шкуры в основном шли на пошив одежды, из кожи изготавливали обувь, сосуды разного назначения, использовали при изготовлении конской сбруи, сундуков и т. п.

Было два вида тулупов, которые шили мехом внутрь, – каптама и камзолша. Шили также шубы из различных звериных шкур – волчьих, лисьих, хорьковых и др., шапки – *тымақ* или *борік*.

Из кожи изготавливали обувь, посуду, делали конскую сбрую, ремни. Обычно использовали обработанную верблюжьей, конскую или бычью кожу, которую

очищали от волоса, выдерживая шкуры в специальном растворе из перебродившего зерна. Для придания мягкости шкуры вымачивали в кислом молоке.

С давних времен казахи владели мастерством тиснения на коже, которую использовали в дальнейшем при изготовлении сундуков или настенных панно. Конская кожа чаще всего использовалась для производства сосудов, этим мастерством владели особые мастера-копильщики.

Среди казахов было много сапожников *етікші*, которые шили обувь из специальной кожи *көн*. Внутри помещения носили мягкие сапоги *мәсі*, выходя из помещения сверху надевали калоши *кебіс*. Сапоги украшали аппликацией из цветной окрашенной кожи и вышивкой.

В настоящее время выявлено, что мастеров данного вида ремесла осталось немного, хотя перспектива для развития данной отрасли хорошая.

Данный элемент находится в стадии разработки экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН.

С особым искусством казахи изготавливали посуду из кожи. Для изготовления предметов посуды и домашней утвари использовали кожу домашних животных – лошадей, крупного и мелкого рогатого скота, и верблюдов. Предварительно шкуры домашних животных с целью очищения от шерсти мастера замачивали в специальном растворе *малма*, *іи*, получаемого из перебродившего айрана *іркит* и муки. Ремесленники, работающие с кожей, изготавливали сосуды разной формы, украшали орнаментом, где главное место занимал мотив *қошқар мүйіз*, символизирующий в казахском народе плодородие, достаток и благополучие. Одним из главных в хозяйстве казахов был древнейший традиционный сосуд кочевников, имеющий цилиндрическую форму со сливом, удобный для доения кобылиц, ведро *кө-*

нек. Считается, что запах, исходящий от подойника *көнек*, успокаивает животное и что мягкая кожа сосуда позволяет не издавать сильный шум в процессе доения. Обычно *көнек* изготавливали из верблюжьей кожи или шкур крупного рогатого скота, нередко из шейной части лошади.

При изготовлении другого важного в хозяйстве казахов сосуда, называемого *торсык*, в который наливали кумыс, шубат или воду, мастера брали самую лучшую кожу. Путем прессования кожаных заготовок между двумя деревянными пластинами с вырезанным узором мастера получали ажурный национальный орнамент на изделии, а выпуклости самого сосуда добивались, набивая его влажным песком.

Из специально обработанных, окрашенных кожурой тальника лошадиных шкур, сшитых нитками из верблюжьей шерсти, изготавливали сосуд для изготовления кумыса *саба*, емкостью, достигающей порой до 100 литров. В горловину такого бурдюка вставляли деревянную мутовку – специальную палку с крестовиной на конце для взбалтывания жидкости. Рукоятка этой мутовки обычно была украшена искусной резьбой, инкрустировалась серебром или костью. Для того, чтобы кожа сосуда не отсырела или не перегревалась, *саба* ставилась на специальную подставку *сабаяк*. Бурдюк *саба* был расширен ко дну и имел узкое горло. Для того, что его можно было подвешивать к кереге, к горловине пришивали специальные шнуры. С целью устранения запаха шкуры, в *саба* наливали на несколько дней айран, затем растягивали и обмазывали влажной печной копотью, сливочным маслом и коптили над дымом таволги или березы. После копчения кожа приобретала особую прочность, а запах дыма придавал впоследствии кумысу особый вкус и повышал качество напитка.

Кожаный сосуд емкостью до 4–5 литров *торсык* использовали в качестве фляги

в пути. Такие сосуды имели у казахов разные формы – круглые, в виде рогов или трапецевидные. Обычно *торсык* привязывали к седлу или в теневой части арбы, чтобы в процессе движения напиток внутри сосуда взбивался, и он приобретал более насыщенный вкус. *Торсык* мастера чаще всего украшали вытисненными зооморфными узорами.

Иногда торсык емкостью 5–6 литров, а также *суйретпе* – посуду, чуть большую, чем торсык, делали из шкуры лошади.

Еще один вид сосуда в виде бурдюка *мес* делали из цельной козлиной шкуры, его использовали как для хранения, так и перевозки жидкой пищи – кумыса, шубата, айрана. При изготовлении *мес* козлиную шкуру предварительно очищают от шерсти, затем окрашивают красителем, полученным из коры тальника, после чего подвергают копчению.

Ер-тұрман – изготовление конной упряжи.

Среди ремесленников, умеющих работать с кожей, были специалисты, работающие по изготовлению конской упряжи. К их числу относились специалисты *өрімші*. Пояса для конской сбруи, ремни, нагрудники *өмілдірік*, подхвостники *құйысқан* могли делать практически все мужчины.

В настоящее время практика элемента значительно сократилась и, вместе с этим уменьшилось число мастеров, связанных с ремеслом изготовления конской упряжи из кожи.

Данный элемент находится в стадии изучения экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН состояния в настоящее время.

Как показали полевые исследования, в настоящее время кожевенное ремесло в Казахстане находится под высокой угрозой утраты жизнеспособности, так как обнаружено в обследованных регионах лишь фрагментарно. В основном мастера используют готовую выделанную

кожу, из которой изготавливают различные изделия – посуду, камшы и сувенирные изделия. Снижение потребности населения в изделиях из кожи имеет как естественные причины, связанные с изменением уклада жизни и вытеснением их из обихода продукцией промышленного производства, так и отсутствием мастеров, владеющих древними технологиями выделки сырой кожи. На настоящий момент практически все шкуры домашних животных выбрасываются или отдаются за бесценок.

Как показали полевые исследования, традиционная выделка кожи из шкур домашних животных по старинной казахской технологии зафиксирована у единичных мастеров (в основном из числа кандасов). Считаем ситуацию с этим видом ремесла угрожающей полному исчезновению старинных технологий обработки сырой кожи.

Вопросы для самоконтроля:

1. Какие виды традиционной посуды из кожи Вы знаете? Опишите их.
2. Какими видами орнаментов украшалась посуда из кожи и почему?
3. Что Вы знаете о ер-тұрман? Расскажите вкратце.
4. Какие традиционные виды одежды из меха Вы знаете? Опишите вкратце.
5. Что такое саба? Расскажите об этом предмете.

Основная литература

1. Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия. – Париж, 17 октября 2003. – 17 с.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: утв. постановлением Правительства

Республики Казахстан от 29 апреля 2013 года, № 408.

3. Мажитов С. Ф. Нематериальное культурное наследие Республики Казахстан. – Алматы, 2016. –108 с.
4. Использование живого наследия в учебном процессе в Азиатско-тихоокеанском регионе. – Сеул, Южная Корея. – 2022. – 255 с.

14 ТЕМА

НАСЛЕДИЕ КАЗАХСТАНА: КАМНЕРЕЗНОЕ ИСКУССТВО

Дополнительная литература

1. Тохтабаева Ш. Ж. Шедевры Великой степи. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 240 с.
2. Муканов М. С. Казахские домашние художественные ремесла. – Алма-Ата: Казахстан, 1979. – 122 с.
3. Тохтабаева Ш. Ж. Символика предметов традиционного быта казахов // Известия КН МОН РК. – 2014. – С. 23–28.
4. Джанибеков Д. У. Культура Казахского ремесла. – Алма-ата: Өнер, 1982. – 144 с.
5. Шаханова Н. Мир традиционной культуры казахов (этнографические очерки). – Алматы: Қазақстан, 1998. – 184 с.

Тас өңдеу өнері – камнерезное ремесло.

Камнерезное искусство казахов основано на старинных традициях сочетания элементов разных исторических эпох и влияний, начиная от раннесредневековых тюркских до современных. В памятниках камнерезного мастерства проявился синтез доисламских традиций и канонов ислама, который привел к созданию нового пластического языка. Особенно ярко это нашло свое проявление в памятниках Западного Казахстана.

Камнерезное дело казахов было связано, в основном, с изготовлением надгробных памятников. Этим ремеслом занимались издревле мастера, которые передавали свое искусство от поколения к поколению. Кроме того, мастера-камнерезы издревле работали по изготовлению колодцев, ручных мельниц и других предметов, которые сочетают в себе синкретизм казахского мировосприятия.

Казахи делали надгробные сооружения в том виде, который имел распространение в каждой местности. Орнаментами малых архитектурных форм надгробий зафиксирована начиная с XIII–XV веков, в основном это надгробия, совпадающие с туркменским типом *койтас* (бараний камень). С Уже начиная с XIX века наблюдается массовое распространение резных надгробий у казахов, среди которых наиболее распространены

стелы прямоугольной формы с навершием различных форм *куллы тас* и *күмбез* – сооружение в виде мавзолея. Реже встречаются *қой тас* или *қошқар тас* – надгробное сооружение в виде стилизованно изображенного барана-самца, *сағантам* или *сағанатам* – сооружение в виде ограды с открытым верхом, *сандық тас* – надмогильное сооружение в виде сундука. Специфика мемориального зодчества Казахстана в целом представлена стенами мавзолеев в виде гладких ровных плит, которые богато декорированы полихромной росписью и резьбой.

Инструменты, которые использовали в работе камнерезы – ножовка *ара* и *топорик шапша шот* для выпиливания, шило *без* и резец *қырғы* для нанесения контура орнамента, набор долот *қашау* для вырубания рисунка и нож с коротким лезвием *пышақ* для заравнивания.

В настоящее время камнерезы, изготавливающие надмогильные сооружения, продолжают работать в старинных техниках, хотя инструментарий в значительной степени расширен за счет приобретенных на рынке. Наиболее распространенным типом надмогильного сооружения в настоящее время можно считать *куллы тас*. Сооружение *күмбез* – мавзолей, относится к разряду купольных и шатровых, которые обычно ставят на месте захоронения известных личностей.

Данный элемент находится в стадии изучения экспертами Технического комитета по НКН при Нацкомитете по охране НКН состояния в настоящее время.

Вопросы для самоконтроля:

1. Какие виды ритуальной архитектуры из камня Вы знаете? Опишите их.
2. Какими видами орнаментов украшались изделия из камня и почему?
3. Что Вы знаете о хозяйственной утвари из камня? Расскажите вкратце.
4. Какие инструменты использовали казахские мастера при обработке камня?
5. Чем отличается аралокаспийский регион в отношении обработки камня и почему?

Основная литература

1. Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия. – Париж, 17 октября 2003. – 17 с.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 апреля 2013 года, № 408.
3. Мажитов С. Ф. Нематериальное культурное наследие Республики Казахстан. – Алматы, 2016. – 108 с.
4. Использование живого наследия в учебном процессе в Азиатско-тихоокеанском регионе. – Сеул, Южная Корея. – 2022. – 255 с.

Дополнительная литература

1. Тохтабаева Ш. Ж. Шедевры Великой степи. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 240 с.
2. Муканов М. С. Казахские домашние художественные ремесла. – Алма-Ата: Казахстан, 1979. – 122 с.

3. Тохтабаева Ш. Ж. Символика предметов традиционного быта казахов // Известия КН МОН РК. – 2014. – С. 23–28.
4. Джанибеков Д. У. Культура Казахского ремесла. – Алма-ата: Өнер, 1982. – 144 с.
5. Шаханова Н. Мир традиционной культуры казахов (этнографические очерки). – Алматы: Қазақстан, 1998. – 184 с.
6. Ажигали С. Е. Памятники Манкыстау и Устюрта: Книга-альбом. Алматы: Өнер, 2014. – 504 с.

15 ТЕМА

НЕМАТЕРИАЛЬНОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ В ШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ КАЗАХСТАНА

Нематериальное культурное наследие и образование базируются именно на творческом потенциале – феномене, не имеющем временных, культурных, национальных, социальных, возрастных или гендерных дифференциаций. К тому же, на наш взгляд, именно школьное образование способно решить многие проблемы со способностью людей найти свое место в социуме, успешно реализовывая свои творческие ресурсы.

Графически перечень учебных предметов каждой образовательной области представлен в Рисунке 3.

На Рисунке 4 представлены возможности интеграции НКН и школьных образовательных областей.

• Язык и литература

Языковая политика. В этом контексте интересен многолетний казахстанский опыт национальных общеобразовательных школ с различными языками обучения: узбекским, уйгурским, таджикским, немецким, английским и др. Кроме этого в национальных школах республики изучаются дунганский, турецкий, польский, курдский, азербайджанский, корейский, татарский и другие национальные языки. Подобная целенаправленная языковая политика, направленная на сохранение, развитие и передачу всего многообразия языков народа Казахстана соответствует духу Конвенции.

№	Образовательная область	Учебные предметы
1	Язык и литература	«Казахский язык», «Казахская литература», «Русский язык», «Русская литература», «Родной язык», «Уйгурская/Узбекская/Таджикская литература», «Иностранный язык», курс «Абаеведение»
2	Человек и общество	«История Казахстана», «Всемирная история», «Человек. Общество. Право»
3	Математика и Информатика	«Алгебра и начала анализа», «Геометрия», «Информатика»
4	Естествознание	«География», «Физика», «Химия», «Биология»
5	Искусство	«Изобразительное искусство», «Музыка»
6	Технология	«Технология»
7	Физическая культура	«Физическая культура», «Начальная военная подготовка»

Рисунок 3. Образовательные области школьных предметов

Язык и устные традиции. Казахская культура представлена богатой устно-поэтической традицией.

В контексте образовательной области «Язык и литература» школьники не только овладевают знаниями о языке, но и усваивают широкий социокультурный компонент. К примеру, учебный предмет «Казахский язык и литература» старшей школы предусматривает изучение классиков казахской литературы: Б. Майлина «Дни Айта», С. Муратбекова «Запах полыни», К. Сарина «Печальная домбра» и др.; а в ракурсе младшей и средней школы – народных сказок, мифов, легенд и эпосов, что вне сомнения способствует сохранению и популяризации языка и устной традиции как определяющих факторов самобытности народа.

Сохранению и популяризации НКН способствует курс «Абаеведение» (9 класс), который введен с 2013 года и направлен на пропаганду творческого наследия поэта и духовное обогащение учащихся.

Дальнейшее развитие данной области школьного образования в контексте НКН видится в следующем:

- адаптация материалов крупномасштабного проекта «Қобланды» – наизусть», инициированного З. Ерман и З. Наурызбаевой для школьного и факультативного курса литературы. В рамках проекта авторами разработано учебно-методическое пособие с комплектом дисков с записями текста эпоса в стихотворном (как художественный текст) и аутентично-исполнительском (как традиционный жыр) вариантах;
- пропагандировать опыт школы молодых акынов «Тастүлек» для учащихся общеобразовательных школ, созданной на базе библиотеки имени А. С. Пушкина (Алматы, руководитель акын Гүлнұр Зұлқаршын).

• Человек и общество

Образовательная область «Человек и общество» направлена на формирование у школьников исторического сознания и мышления, связывающего сегодняшнее общество и прошлое. В контексте НКН изучаются история развития казахской устно-поэтической традиции (10 класс), биография знаменитых акынов и жырау и многие другие аспекты.

№	Области НКН	Образовательная область
1	Устные традиции и формы выражения, включая язык в качестве носителя нематериального культурного наследия	Язык и литература
2	Обычаи, обряды, празднества; Устные традиции и формы выражения, включая язык в качестве носителя нематериального культурного наследия и др.	Человек и общество
3	Знания и обычаи, относящиеся к природе и вселенной; Обычаи, обряды, празднества	Математика и Информатика
4	Знания и обычаи, относящиеся к природе и вселенной	Естествознание
5	Исполнительские искусства; Знания и навыки, связанные с традиционными ремеслами	Искусство
6	Знания и навыки, связанные с традиционными ремеслами;	Технология
7	Обычаи, обряды, празднества	Физическая культура

Рисунок 4. НКН и школьные образовательные области

Сохранению и популяризации НКН в данной образовательной области могут способствовать новые государственные инициативы. К примеру, в целях реализации программы «Туған жер» в организациях образования в 2017–2018 учебном году по предметам «История Казахстана», «География» и «Казахская литература» 5 часов в год отводится на проведение уроков на базе музеев, организаций сферы культуры и исторических объектов (за пределами школы). В этом контексте особенный интерес представляет курс по выбору «Краеведение» (7 класс), который введен с 2017 года. Курс направлен на изучение и исследование истории и культуры родного края (Малой Родины), где структурно можно предусмотреть идентификацию, документирование и исследование элементов НКН доступных для школьников.

• Математика и информатика

Образовательная область направлена на развитие математической грамотности, алгоритмического, операционного

и критического мышления, логических, интеллектуальных и творческих способностей учащихся.

Развитие данной области школьного образования в контексте НКН видится в следующем:

- включение в содержание учебных предметов элементов традиционных мер больших расстояний и времени у кочевников; мер и единиц длины с использованием элементов тела человека и животных;
- понятие и представления о сакральных числах в казахской культуре;
- элементы геометрических знаний кочевников (деление мира на три составные части: верхний, средний, нижний; симметрия древних курганов, архитектурные постройки, ориентация в пространстве и т.д.);
- широкое использование традиционной казахской интеллектуальной игры «Тоғыз кумалақ» – алгебры чабанов, направленной на развитие логики и смекалки.

• Естествознание

Образовательная область формирует у обучающихся понятия о природных явлениях и закономерностях, раскрывает научные методы познания природы, осознавать не только окружающий мир природы, но и свое место в нем. По учебному предмету «Биология» в рамках, рекомендованных тем «Все в корнях наших (по основам генетики)», «Жемчужина Вселенной (курс для девочек 7-9-х классов)» и др. возможна актуализация традиционных знаний по «Жеты ата» (семь поколений предков) и «Шежіре», градации этапов жизни по тенгрианскому календарю мүшел и многое другое;

По учебному предмету «География» в рамках темы «География, история, искусство: перекрестки и взаимодействия» возможна актуализация знаний в области традиционного экологического знания, правил и принципов использования природных ресурсов кочевым обществом.

• Искусство и Технология

Образовательная область традиционно относится к сектору художественного образования, которая формирует и развивает у обучающихся эмоционально-нравственную и сенсорную культуру, побуждает способность видеть, ценить и создавать произведения искусства, и направлена на развитие воображения и творческих способностей. Важнейшим средством художественного образования в последние годы стало традиционное искусство древних народов (музыкальное, сказительское исполнительство, декоративно-прикладное искусство), которое несет в себе большой философский, эстетический и этический потенциал.

В рамках учебного предмета «Технология» хорошо поставлена работа в области технологии художественной обра-

ботки различных материалов (дерева и металла) с элементами декоративно-прикладного искусства.

Дальнейшее развитие данной области школьного образования в контексте НКН видится в следующем:

- проведение мастер-классов в области традиционного декоративно-прикладного искусства, в том числе и по исчезающим элементам;
- проведение мастер-классов специалистов в области традиционной музыки и устно-поэтической традиции.

• Физическая культура

Данная образовательная область способствует формированию личности, готовой к активной творческой самореализации в сфере общечеловеческой культуры. Дальнейшее развитие данной области школьного образования в контексте НКН видится в повсеместном использовании традиционных спортивных игр таких как: асык ату, аркан-тарту и многих других.

Вопросы для самоконтроля:

1. Какие образовательные области школы Вы знаете? Опишите их.
2. Возможно ли включение НКН в образовательные области школы и как? Расскажите на примере одного учебного предмета.
3. Что Вы знаете об устно-поэтической традиции казахов? Расскажите вкратце.
4. Как элементы НКН можно внести в учебный предмет «Математика»?
5. Какие элементы НКН внесены в образовательную область «Искусство и технология»?

Основная литература

1. Международная Конвенция об охране нематериального культурного наследия. – Париж, 17 октября 2003. – 17 с.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 апреля 2013 года, № 408.
3. Мажитов С. Ф. Нематериальное культурное наследие Республики Казахстан. – Алматы, 2016. –108 с.
4. Использование живого наследия в учебном процессе в Азиатско-тихоокеанском регионе. – Сеул, Южная Корея. – 2022. – 255 с.

Дополнительная литература

1. Тохтабаева Ш.Ж. Шедевры Великой степи. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 240 с.
2. Тохтабаева Ш. Ж. Символика предметов традиционного быта казахов // Известия КН МОН РК. – 2014. – С. 23–28.
3. Шаханова Н. Мир традиционной культуры казахов (этнографические очерки). – Алматы: Қазақстан, 1998. – 184 с.
4. Муқанов М. С. Казахские домашние художественные ремесла. – Алма-Ата: Казахстан, 1979. – 122 с.
5. Джанибеков Д. У. Культура Казахского ремесла. – Алма-ата: Өнер, 1982. – 144 с.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

С точки зрения Конвенции 2003, охрана НКН означает обеспечение его жизнеспособности, того, что оно продолжает существовать, избегая и преодолевая риски его исчезновения. С момента ратификации Республикой Казахстан Международной Конвенции об охране нематериального культурного наследия проводится работа по изучению состояния его элементов.

Известно, что для поддержания жизнеспособности НКН необходимо планомерно проводить работу по его охране. Такую деятельность возможно начать только после проведения подробного научного анализа по выявлению рисков и угроз тому или иному элементу НКН.

В ходе проведения полевых выездных сессий были установлены конкретные трудности, с которыми сталкиваются мастера-ремесленники. В частности, те, кто занимается войлоковалением и ковроткачеством, испытывают сложности, связанные с приобретением шерсти. Практически на грани исчезновения находится ремесло древней казахской традиции выделки сырой кожи. Очень тревожная ситуация сложилась у мастеров по изготовлению юрты. Одной из причин такого положения с этим видом ремесла, к примеру, является вытеснение местных изделий привозными юртами из Китая и Кыргызстана.

В настоящее время некоторые элементы казахстанского НКН включены в Национальный перечень, часть из которых была отправлена в виде страновой или многонациональной заявки в ЮНЕСКО для включения в Репрезентативный список НКН человечества. Но в то же время нам нужно помнить, что главная работа по принятым страной на себя обязательствам в рамках Конвенции 2003 должна быть сосредоточена на усилиях по сохранению нашего НКН, необходи-

мо постоянно продолжать деятельность по мониторингу всего нашего нематериального культурного наследия, включая ремесла. А также самое главное, ремесла и нематериальное культурное наследие Казахстана должно изучаться в школах, колледжах и вузах. Думается, что данное пособие будет способствовать улучшению этой ситуации.

Полевые и кабинетные исследования, а также изучение вопроса связи между представителями сообществ ремесленников и сотрудниками региональных управлений культуры, сотрудников областных музеев, общественных организаций в области продвижения ремесел, позволили выявить целый ряд проблем, которые препятствуют жизнеспособности и передаче казахстанских ремесел. Исследование в рамках проекта Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан AP09259862 «Исследование традиционных ремесел современного Казахстана: состояние и поиск путей сохранения» позволило провести анализ и зафиксировать угрозы и риски жизнеспособности казахских традиционных ремесел.

Одним из факторов, препятствующих дальнейшей жизнеспособности элементов данной области НКН в данный момент, считаем отсутствие нормативно-правовой базы в области развития ремесленничества, которое в современном мире рассматривается как важный элемент нематериального культурного наследия, в качестве потенциала для развития человеческих ресурсов и туризма, а также как успешный сектор национальной экономики и креативных индустрий.

Мы должны помнить, что традиционные ремесла – это один из главных «культурных кодов» этнической идентичности любого народа, включая казахов.

В ряду обозначенных моментов, неко-

торые элементы включены в Национальный перечень НКН, ряд из них был отправлен в ЮНЕСКО для включения в Репрезентативный список НКН человечества в виде страновой или многонациональной заявки. Однако, необходимо отметить, что основная работа по принятым страной на себя обязательствам не ограничивается этими шагами, главная деятельность должна быть сосредоточена на всемерных усилиях по сохранению нашего НКН, а также направлена на изучение НКН в системе образования.

Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan
Kazakh Research Institute of Culture

Zh.N. Shaygozova, S.P. Kulsariyeva

KAZAKHSTAN'S LIVING HERITAGE IN EDUCATION

STUDY GUIDE

Almaty, 2023

CONTENT

Introduction	130
Theme 1: Living heritage: definitions, terms and concepts	132
Theme 2: Key aspects of living heritage protection activities	135
Theme 3: Threats and risks to living heritage. General and special protection measures and their development	138
Theme 4: On the inventories (lists) of intangible cultural heritage. List of the domains of living heritage of Kazakhstan (oral traditions and expressions)	141
Theme 5. Living heritage of Kazakhstan: the performing arts	146
Theme 6. Living heritage of Kazakhstan: customs, rituals, celebrations	151
Theme 7. Living heritage of Kazakhstan: knowledge and customs related to nature and the universe (hunting and games)	155
Theme 8. Living heritage of Kazakhstan: knowledge and customs related to nature and the universe (national cuisine)	160
Theme 9. Living heritage of Kazakhstan: knowledge and skills related to traditional crafts	163
Theme10. The living heritage of Kazakhstan: jewellery art	167
Theme 11. Living heritage of Kazakhstan: felting and carpet weaving	170
Theme 12. Living heritage of Kazakhstan: artistic woodworking	173
Theme 13. Kazakh heritage: leather and fur processing	176
Theme 14. Наследие Казахстана: камнерезное искусство	179
Theme 15. The heritage of Kazakhstan: stone carving art	181
Conclusion	185

INTRODUCTION

A rapidly changing world requires modern people to be able to independently acquire, analyse and use knowledge effectively. The core of this process is not only critical thinking, but mainly creativity. The creative impulse represents the core of any culture of peace. It is «responsible» for the spiritual evolution of society and the resilience of cultural diversity. The latter prevents dissolution and uniformity and promotes mutual enrichment, where each culture is unique in its own way. At the same time, any cultural development implies, above all, dialogue. Modern information technology has solved the problem of logistics, and now almost everyone has access to the world's cultural heritage. The history of humanity can essentially be seen as a history of creative endeavour. This is what has always driven education, science and culture – the three “whales” that form UNESCO's essence.

Both intangible cultural heritage and education are based on creativity, a phenomenon that has no temporal, cultural, national, social, age or gender differentiation. In addition, in our view, it is education that can solve many problems with people's ability to find their place in society by successfully realising their creative resources.

Dear pupils and students, this guide is intended to enhance your knowledge of Kazakh traditional culture, namely the intangible cultural heritage (otherwise known as living heritage).

From this guide you will learn what, in terms of the UNESCO International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (2003), belongs to this part of our culture and you will realise that this knowledge is very important for all of us, because, as Kazakhs, we have a duty to know as much as possible about our people and what previous generations have preserved for us.

It is absolutely natural for any culture to change, because life itself dictates

new attitudes, in these changes lies the evolution of humanity as a whole. But, we must be sympathetic to all changes and be able to analyse the reasons that have led our culture to them. Without going too deep and looking at all the causes in detail, we should still dwell on the main ones that have influenced these changes. It cannot be disputed that natural changes occur in the life of any ethnos, such as changes of technological nature, such as the development of industry or the influence of neighbouring cultures, when we borrow some elements that we like, for example, include in our ritual actions from a similar rite of another ethnos, as Kazakhs often now add to tusau kesu the ritual adopted by Koreans to choose an object for the child to predict his future. As a result of long neighbourhood, peoples learn and adopt from each other some craft techniques, traditional cuisine, ways of childcare and other cultural elements.

But unfortunately, in the last 100 years in the history of the Kazakh people a number of tragic events, in addition to natural, have occurred which also entailed changes in traditional culture. These events began in tsarist times, and then continued in the Soviet period. These were manifestations of the colonisation policy of the Russian imperialist centre, aimed at expropriation of lands from the Kazakhs to meet the needs of the state, and, later, of almost all livestock. The people made repeated attempts of resistance against this policy, which were brutally suppressed. In addition to physical abuse of the Kazakh people in the 1920's and 1930's, the Soviets also used ideological pressure throughout the 70 years of their rule, which was aimed at erasing our culture, resulting in the loss of many elements of Kazakh traditional culture – the Russification policy led to significant decrease in the number of Kazakhs who spoke their native language, even in the scientific literature ethnic traditions were widely condemned as being remnants of the patriarchal clan system. Our ethnic culture suffered especially badly after 90% of livestock was taken away from the people, which led to drastic changes

not only in the economic way of life, but also affected the whole culture of the ethnoses.

In 1991 a significant event happened – Kazakhstan gained its independence and from that moment the revival of our ethnic culture began. To some extent the return of our cultural traditions was facilitated by the return to their homeland of returnees «Kandas», who during their forced residence in other countries retained not only their usual economic way of life, but also many of their customs. With the beginning of independence a new impulse was given to the revival of Kazakh ethnic culture in many spheres of life.

There are a number of International Conventions, i.e. treaties between countries in various fields of life. On 17 December 2003, the International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (hereafter ICH) was adopted. This was preceded by the UNESCO programme entitled “Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity”, which led to the elaboration and entry into force of the Intangible Heritage Convention. Later, in November 2008, ninety elements previously considered masterpieces were inscribed on the Representative List. ICH elements are considered to be easily identifiable manifestations of ICH that the communities concerned recognise as part of their cultural heritage.

At the end of 2011 the Republic of Kazakhstan ratified the International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, and already on March 28, 2012 the Republic of Kazakhstan joined it, that is, became a State Party to the Convention. With this step the Republic of Kazakhstan has declared to the world community its obligations that it will engage in the preservation of intangible cultural heritage present in its territory, as well as promote communities to protect individual elements of its intangible cultural heritage and provide them with support and assistance in this regard.

This study guide draws on materials (descriptions of elements of intangible cultural heritage) developed by members and experts of the National Committee for the Safeguarding of the ICH of the Republic of Kazakhstan in the preparation of the nominations.

1

THEME

LIVING HERITAGE: DEFINITIONS, TERMS AND CONCEPTS

As defined in the 2003 Convention, intangible cultural heritage includes: “the practices, representations, expressions, knowledge and skills, as well as the instruments, objects, artefacts and cultural spaces associated therewith, that communities, groups and, in some cases, individuals recognise as their cultural heritage”.

We have arrived at a very important point – we need to understand why we call this heritage living. Certainly, heritage can have various forms, types and contents, but the 2003 Convention focuses only on that intangible cultural heritage which is transmitted from generation to generation, which is constantly recreated by communities and groups according to their environment, their interaction with nature and their history, and which forms their sense of identity and continuity. When we speak of living heritage, we mean those elements of the traditional culture of peoples that continue to exist and that are transmitted from generation to generation.

It is also important to note that the Convention only takes into account intangible cultural heritage that does not conflict with existing international human rights instruments and the requirements of mutual respect between communities, groups and individuals, and that contributes to sustainable development. As the Convention does not support elements that contain cruelty to animals, this point is necessarily taken into account when

preparing the nomination file for inclusion in the UNESCO Representative List of ICH, for example, a falconry video is cut out of the bird’s animal catching moments.

Thus, customs, forms of representation and expression, knowledge and skills reproduced, developed and transmitted by people are what are commonly referred to as elements of ICH. Related tools, objects, artefacts and cultural spaces are also part of the definition of ICH, as they are linked to manifestations of ICH, even without being elements of ICH. For example, the Kazakh traditional dwelling of the yurt has its tangible embodiment that can be touched and the 2003 Convention aims to protect intangible cultural heritage, but nevertheless the yurt element is included in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity of the Republic of Kazakhstan and the Kyrgyz Republic.

Here we should clarify that the element in the Representative List is entitled: “Traditional knowledge and skills of making Kyrgyz and Kazakh yurts (dwellings of Turkic nomads)”, i.e. for this Convention it is not the objects but their intangible side - the art of making wooden parts of the yurt, the textile component, rites and customs associated with the yurt, etc. that are important for this Convention. Thus, this is a clear example where elements of tangible and intangible heritage are closely linked.

The assertion that ICH is a living heritage, practised in the present and transmitted by people within communities, which can be seen at the present moment in history, is central to this Convention. At the same time, the Convention recognises that ICH is constantly changing, with important functions for the communities, groups and individuals concerned, as well as for understanding and promoting cultural diversity and human creativity in general.

One of the main terms in the field of living heritage is “bearer”. In the most generalised form, this could be a person who is a continuator of a particular tradition. For example, it could be a craftsman. However, all people who participate in traditional events such as weddings, Nauryz celebrations, etc. can also be regarded as bearers of living heritage.

Safeguarding ICH. The Convention defines protection as measures that should ensure the viability of ICH so that its practice and transmission from one generation to the next is not interrupted, and to maintain its value and function for the community in question. In other words, safeguarding is a deliberate effort to ensure the continued viability of threatened elements of ICH. These threats are identified through the work of Technical Committee experts. But it is important to realise that any safeguarding work should start with the initiative of members of the communities concerned - those people who practise an element of ICH, for example, artisans. It is pointed out that the initiative can also be taken by governmental bodies, local authorities, NGOs, research, documentation and other organisations. A precondition is that such safeguarding measures should not be devised or implemented without the full involvement of the communities, groups or individuals concerned. All work to prepare protection measures or plans begins with an analysis of those factors that threaten the reproduction or transmission of the element in question, i.e. its existence.

Article 2.3 of the Convention states that safeguarding measures include identification, documentation, research, preservation, protection, promotion, enhancement, transmission, mainly through formal and non-formal education, and revitalisation of ICH.

How the 2003 Convention understands the transmission of ICH. First and foremost, the transmission of ICH takes place

when practitioners and other holders of the tradition transmit practices, skills, knowledge and ideas related to ICH to other members of the community for replication in the future. These traditional forms of transmission may be more or less formal and sometimes involve lengthy processes of inclusion and learning from a mentor. If traditional forms of transmission are destroyed or disrupted, the viability of the element is threatened and then safeguarding measures need to be developed to strengthen or revitalise the transmission. These measures may include improving the existing process or developing new ways of transmission, for example by introducing more formal or professional methods of transmission, in particular through training in schools or other educational institutions, as is done through the teaching of traditional musical instruments.

What awareness-raising means. Awareness-raising is not only limited to making people aware of the Convention, but also involves encouraging people to recognise the value of ICH, respect it and take steps to ensure its viability where necessary. Intangible cultural heritage plays an important role in the relationships between members of a community and underpins their lives, and in addition, it can have an impact on the environment. The 2003 Convention takes into consideration only ICH that is not in conflict with human rights and sustainable development, but promotes mutual respect between communities, groups and individuals.

Self-assessment questions:

1. What is intangible cultural heritage?
2. How can a bearer of living heritage be characterised?
3. Tell us briefly about the Intangible Cultural Heritage Convention (2003).

4. What does «transmission of ICH» mean?
5. What is 'awareness raising'?

Basic references

1. International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 17 October 2003. – 17 p.
2. Kontseptsiiia ob ohrane i razvitií nematerialnogo kúltúrnogo nasledíia v Respúblike Kazahstan: ýtv. postanovleniem Pravitelstva Respúbliki Kazahstan ot 29 apreliia 2013 goda, № 408. [Concept on the Protection and Development of Intangible Cultural Heritage in the Republic of Kazakhstan: Approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 29 April 2013, No. 408]. (in Russian).
3. S. F. Mazhitov Nematerialnoe kúltúrnoe nasledie Respúbliki Kazahstan [Intangible Cultural Heritage of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2016. -108 p. (in Russian).
4. Ob osobennostiah organizatsii obrazovatel'nogo protsessa v obeobrazovatelnyh shkolah Respúbliki Kazahstan v 2017–2018 ýchebnom godý: Instrýktivno-metodicheskoe pismo. [On Peculiarities of the Organisation of the Educational Process in General Education Schools in the Republic of Kazakhstan for the 2017–2018 Academic Year: Instructional and Methodological Letter]. – Astana: National Academy of Education. I. Altynsarin, 2017. – 370 p. (in Russian).

Additional references

1. Sultanova M., Shaygozova Zh. Conceptual approaches of UNESCO in Kazakhstan//IL NODO di Gordio (Italy). № 9, 2015. – P.171–180.
2. Kuptsova I. A., Sazonova V. A. Nematerialnoe kúltúrnoe nasledie: kontseptýalnye podhody k opredeleniiú fenomena. [Intangible cultural heritage: conceptual approaches to defining the phenomenon]. Culture Observatory. 2022;19(1):56-64. <https://doi.org/10.25281/2072-3156-2022-19-1-56-64> (in Russian).
3. Vsemirnyi doklad po kúltýre 2000+: kúltúrnoe mnogoobrazie, konflikt i plúryalizm / IúNESKO. [World Culture Report 2000+: Cultural Diversity, Conflict and Pluralism / UNESCO]. [Paris]: UNESCO Publishing House; [Moscow]: Magister-Press, [2000]. 413 p. (in Russian).
4. Harrison R. Heritage: Critical approaches. Abingdon: New York: Routledge, 2013. 268 p.
5. Kabitsky M. E. Nematerialnoe nasledie kak element konstrýirovaniia smyslov kúltúrnogo diskýrsa i nekotorye voprosy ego izýcheniia i ispolzovaniia v Rossii i stranah Evropy [Intangible Heritage as an Element of Construction of Meanings of Cultural Discourse and Some Issues of its Study and Use in Russia and European Countries] // New Russian Humanitarian Studies. 2012. URL: <http://www.nrgumis.ru/articles/2012> (accessed 11.01.2022). (in Russian).

2

THEME

KEY ASPECTS OF LIVING HERITAGE PROTECTION ACTIVITIES

The work of safeguarding ICH begins with the identification, definition and inventorying of ICH elements with the participation of communities, groups and relevant NGOs in order to protect and raise awareness.

Identification refers to the process of describing one or more elements of ICH and identifying its specifics and differences from other elements. Identification of ICH should lead to its inventory, which refers to the systematization of ICH elements depending on the adopted classification and the creation of lists or databanks. Inventory is understood as the systematization of ICH elements depending on the adopted classification and the creation of lists or databanks.

Here is an example of an element inventory from experience in Bulgaria, where a questionnaire was developed to be sent to local community and cultural centres in order to implement this process and the results of the survey were further analysed by experts. The analysis identified representativeness, artistic value, viability and embeddedness in tradition as the main criteria for the inclusion of elements in the inventory. These data were published online for public discussion, where national and regional ICH lists were shown, which included traditional rituals and festivals, song and music performance, dance and children's games, oral narratives, crafts and medicine.

In order to carry out basic activities at the national level, such as the adoption

of necessary general measures for the protection of ICH, immediately after the ratification of the Convention 2003 in the Republic of Kazakhstan from among well-known scientists in various fields of knowledge, writers, practitioners and others under the National Commission of the RK for UNESCO and ICESCO was created the National Committee for the Protection of ICH. This activity should be handled by professionally trained people, so members of this committee went through a series of trainings during the first two years, where leading UNESCO trainers in the field of safeguarding ICH taught all the nuances of work in this area.

As a result of the training, the best-trained members of the National Committee received certificates of competence in safeguarding ICH. The Technical Expert Committee on ICH was organised from these certified specialists. The tasks of the Technical Committee include both the work on the National Inventory of ICH and the preparation of nominations for the inclusion of ICH elements in the UNESCO Representative List of ICH. It is the members of the Technical Committee that for 10 years have been working on the collection of materials, identification of elements of our intangible heritage, preparing files for the National Inventory, as well as for sending to Paris for inclusion in the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity.

While the elements are being identified, experts should examine the risks that may lead to their extinction or reduced viability. Based on this information, measures are then identified to eliminate or overcome the risks and threats to the viability of the elements.

Equally important is raising awareness to make ICH better known in general, to promote general respect for and understanding of it, and to inform the public about the role of ICH in society and the importance of protecting it. The

Convention and its role in the protection of ICH is being promoted at the same time as this work is being carried out. The media and other information channels have an important role to play in this work in order to make it available to the public. This can include regular broadcasts on TV channels, placing clips of various elements of ICH on digital platforms, notification through the websites of popular newspapers, etc.

The legal and administrative conditions to support the protection of ICH, in other words amendments to the RK Law on Culture and work on organising plans at local government level, are necessary to carry out such activities.

The inventories should include important details about the viability of the element and the threats to possibly take action to address them, and hence protect it. The work of collecting information and documenting ICH elements is preceded by information meetings with the communities concerned, where they are given full information about the purpose, process and benefits of inventories of their ICH.

Participation of communities of practice of the ICH element. When the work of identifying the element begins, the consent of the communities, groups or individuals concerned – those who are the bearers of the element – must be obtained when carrying out the collection of information. In doing so, it is important to make it clear to them that the primary condition for safeguarding the ICH element is to ensure the continued practice of the element and the mandatory transfer of knowledge and skills, so it should take place with their undoubted participation. Thus, the communities, groups or individuals concerned practising the element are involved in:

1. identifying and defining their ICH, i.e. the work of researching and collecting material on a particular element.

2. an inventory of its ICH, which means agreeing to the inclusion of certain elements in the National List.
3. raising awareness of their ICH – providing extensive information on the elements of a particular element.
4. protecting and managing their ICH – providing full information on threats to the conservation of the elements and fully assisting in their elimination.
5. commercial activities related to ICH.
6. consent to the nomination of an ICH element to a regional, national or UNESCO Representative List of ICH.
7. develop and implement measures for the protection and management of ICH.
8. requests for international assistance.
9. nominations for good safeguarding practices.

The practice of certain elements of ICH can contribute to sustainable social and economic development, just as sustainable community development can enhance the viability of local elements of ICH. The communities concerned practice and transmit ICH for a variety of reasons: to maintain their own sense of identity and continuity, to increase social well-being, to exercise control over the natural and social environment, and to generate income. Development projects to promote social cohesion, economic development, education or health are better received by local communities and are more effective if they are culturally appropriate and contain traditional knowledge. Knowledge and practices about nature and the universe can also help ensure sustainable access to the particular natural resources needed to practice the ICH element.

ICH practices are generally accepted and supported because they express common values that bind people together and provide them with a sense of identity and continuity. Some elements of ICH

can help maintain community cohesion by reinforcing identity and a sense of historical continuity; it can also facilitate mutually beneficial relationships within a community, such as the exchange of goods and services.

On the commercial side of living heritage. In some cases, the practice of ICH is linked to commercial activities, especially in crafts. In various crafts, apprentices pay a master teacher to pass on the skills they are taught. This includes the sale of traditional handicrafts, musical instruments, furniture, utensils or traditional dwellings such as yurts. Although ICH consists of knowledge, skills and practices rather than products, the purchase of their final product is a support to their continuous practice and transfer.

Commercialization of the activities of master craftsmen, for example, is not a reason to exclude these crafts from elements of ICH or from the list, as it contributes to their viability. On the contrary, communities making economic or other profits from the sale of handicraft products can be a motivation to continue and further develop the practice of their ICH.

Self-assessment questions:

1. What does the Convention say about inventories?
2. Explain briefly the purposes and possible outcomes of the inventory.
3. What is the role of communities of practice of elements of ICH in the implementation of safeguarding activities?
4. Briefly describe the commercial side of living heritage with examples of which you are aware.

Basic references

1. International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 17 October 2003. – 17 p.
2. Kontseptsia ob ohrane i razviti nematerialnogo kúltúrnogo nasledia v Respúblike Kazahstan: ýtv. postanovleniem Pravitelstva Respúbliki Kazahstan ot 29 aprelia 2013 goda, № 408. [Concept on the Protection and Development of Intangible Cultural Heritage in the Republic of Kazakhstan: Approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 29 April 2013, No. 408]. (in Russian).
3. S. F. Mazhitov Nematerialnoe kúltúrnoe nasledie Respúbliki Kazahstan [Intangible Cultural Heritage of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2016. – 108 p. (in Russian).
4. Ob osobennostiah organizatsii obrazovatel'nogo protsessa v oboobrazovatel'nykh shkolah Respúbliki Kazahstan v 2017–2018 ýchebnom godý: Instrýktivno-metodicheskoe pismo. [On Peculiarities of the Organisation of the Educational Process in General Education Schools in the Republic of Kazakhstan for the 2017–2018 Academic Year: Instructional and Methodological Letter]. – Astana: National Academy of Education. I. Altynsarin, 2017. – 370 p. (in Russian).
5. Using Living Heritage in Education in Asia and the Pacific. – Seoul, South Korea. – 2022. – 255 p. (in Russian).

Additional references

1. Kuptsova I. A., Sazonova V. A. Nematerialnoe kúltúrnoe nasledie: kontseptýalnye podhody k opredeleniiú fenomena. [Intangible cultural heritage: conceptual

approaches to defining the phenomenon]. Culture Observatory. 2022;19(1):56-64. <https://doi.org/10.25281/2072-3156-2022-19-1-56-64> (in Russian).

2. Vsemirnyi doklad po kúltýre 2000+: kúltýrnoe mnogoobrazie, konflikt i pliyáralizm / IýNESKO. [World Culture Report 2000+: Cultural Diversity, Conflict and Pluralism / UNESCO]. [Paris]: UNESCO Publishing House; [Moscow]: Magister-Press, [2000]. 413 p. (in Russian).
3. Harrison R. Heritage: Critical approaches. Abingdon: New York: Routledge, 2013. 268 p.
4. Kabitsky M.E. Nematerialnoe nasledie kak element konstrýirovaniia smyslov kúltýrnogo diskýrsa i nekotorye voprosy ego izýcheniia i ispolzovaniia v Rossii i stranah Evropy [Intangible Heritage as an Element of Construction of Meanings of Cultural Discourse and Some Issues of its Study and Use in Russia and European Countries] // New Russian Humanitarian Studies. 2012. URL: <http://www.nrgumis.ru/articles/2012> (accessed 11.01.2022). (in Russian).
5. Stashkevich, A. B. (2022). Ohrana nematerialnogo kúltýrnogo naslediia: konventsionalnye i prakticheskie aspekty. [Protection of intangible cultural heritage: conventional and practical aspects]. Man in co-cultural dimension, 2, 55–62. Available at <https://journals.bsu.by/index.php/pitscd/article/view/4936> (in Russian).

3

THEME

THREATS AND RISKS TO LIVING HERITAGE. GENERAL AND SPECIAL PROTECTION MEASURES AND THEIR DEVELOPMENT

Current problems preventing the reproduction and transfer of an element are threats to its viability. Possible future threats to the reproduction and transfer of the element are characterised as risks. Threats and risks to the viability of the element should be established in order to develop safeguarding measures and to determine the effectiveness of safeguarding activities. The identification of threats and risks should be carried out with the involvement of the relevant implementers and other traditional bearers.

Undoubtedly, the most favourable conditions for ICH to develop and flourish must be created, which is what heritage protection measures are. These measures can take various forms and manifestations – legislative, administrative, financial, promotional. Special measures are also developed for individual elements that are threatened or at risk of extinction.

In the context of the Convention, safeguarding ICH can refer to efforts by communities and tradition bearers to maintain the continuity of the practice of that heritage over time.

Protection can refer to conscious measures, often taken by official bodies, to safeguard intangible heritage from dangers that threaten its continued practice or reproduction.

The development of safeguarding measures begins with the identification

and analysis of threats and risks. If threats to the viability of ICH are not mitigated or eliminated, ICH may cease to be practiced as living heritage, even when products or performances are able to continue to be created for tourists out of commercial interest.

Protection measures can be varied, such as planting trees needed for making musical instruments.

Some safeguarding measures can be applied to specific elements: identification, documentation, research, preservation, protection, promotion, transmission through formal and informal education. It must be borne in mind that any safeguarding measure needs to be adapted to the specific circumstances of the situation in order to face the risks that threaten the ICH element.

Work to be undertaken in the field:

- raise awareness within the community of the value of a particular ICH element;
- support the creation of community communities that will advocate for the protection of their ICH;
- support experienced bearers in transferring the knowledge, skills and abilities needed to practice and recognise elements of ICH;
- organise education and training for younger members of the community to continue practising elements of ICH;
- organize traditional competitions and contests between holders of certain knowledge and skills;
- contribute to the creation of material conditions for the continuity of the practice and transmission, such as access to raw materials or tools
- provide funding for safeguarding projects;
- monitor the effectiveness of safeguarding measures and develop

interventions for the viability of the elements.

This should take into account the fact that safeguarding plans must be assessed for feasibility. The identification, preparation and implementation of successful safeguarding measures for elements of ICH should include the following actions:

1. Identify who will draw up the initial work plan. It is imperative that communities are involved in the preparation of the work plan.
2. Identify the current viability of the element.
3. Determine any existing threats to the viability of the element.
4. Provide for future risks to the viability of the element.
5. Identify and assess past and current safeguarding measures.
6. Inform the communities concerned of the work being undertaken to protect their element.
7. Establish protection commitments within the community itself.
8. Establish priority safeguarding measures and determine their cost.
9. Seek resources to implement protection measures.
10. Implement protection measures.
11. Monitor and evaluate the impact of safeguarding measures.
12. Make adjustments to protection measures as necessary.

Another example of practical measures implemented to protect ICH – In Indonesia, where one of the important traditional crafts is batik, the Forum of the Indonesian Batik Society was established in 2008. The aim of this community is to promote and collaborate among members of the society in order to protect batik. In the ancient

Indonesian craft practice of batik making, craftsmen draw designs on fabric in the form of dots and lines with hot wax, which is resistant to vegetable and other dyes and therefore allows for selective application of colour.

Various measures were proposed to protect the viability of this element, among which it was suggested that special kansing tulis feathers and kansing cap stamps should be made available for making fabric, as knowledge of them had become largely lost. A special training programme was implemented to learn how to make these tools, organised by the Batik Institute.

Self-assessment questions:

1. What does the Convention say about threats and risks?
2. Briefly describe the safeguarding measures that you know about.
3. Consider which elements of Kazakhstan's ICH require special protection and why?
4. Describe the general measures for safeguarding ICH.

Basic references

1. International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 17 October 2003. – 17 p.
2. Kontseptsii i ob ohrane i razvitiu nematerialnogo kúltúrnogo nasledia v Respúblike Kazahstan: ýtv. postanovleniem Pravitelstva Respúbliki Kazahstan ot 29 apreliá 2013 goda, № 408. [Concept on the Protection and Development of Intangible Cultural Heritage in the Republic of Kazakhstan: Approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 29 April 2013, No. 408]. (in Russian).

3. S. F. Mazhitov Nematerialnoe kúltúrnoe nasledie Respúbliki Kazahstan [Intangible Cultural Heritage of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2016. –108 p. (in Russian).
4. Ob osobennostiah organizatsii obrazovatel'nogo protsessa v obeobrazovatelnykh shkolkah Respúbliki Kazahstan v 2017–2018 ýchebnom godý: Instrýktivno-metodicheskoe pismo. [On Peculiarities of the Organisation of the Educational Process in General Education Schools in the Republic of Kazakhstan for the 2017–2018 Academic Year: Instructional and Methodological Letter]. – Astana: National Academy of Education. I. Altynsarin, 2017. – 370 p. (in Russian).
5. Using Living Heritage in Education in Asia and the Pacific. – Seoul, South Korea. – 2022. – 255 p. (in Russian).

Additional references

1. Kuptsova I. A., Sazonova V. A. Nematerialnoe kúltúrnoe nasledie: kontseptýalnye podhody k opredeleniiú fenomena. [Intangible cultural heritage: conceptual approaches to defining the phenomenon]. Culture Observatory. 2022;19(1):56-64. <https://doi.org/10.25281/2072-3156-2022-19-1-56-64> (in Russian).
2. Vsemirnyy doklad po kúltýre 2000+: kúltúrnoe mnogoobrazie, konflikt i plúryalizm / ýNESKO. [World Culture Report 2000+: Cultural Diversity, Conflict and Pluralism / UNESCO]. [Paris]: UNESCO Publishing House; [Moscow]: Magister-Press, [2000]. 413 p. (in Russian).
3. Harrison R. Heritage: Critical approaches. Abingdon: New York: Routledge, 2013. 268 p.

4. Kabitsky M. E. Nematerialnoe nasledie kak element konstrírovaniia smyslov kúltúrnogo diskúrса i nekotorye voprosy ego izýcheniia i ispolzovaniia v Rossii i stranah Evropy [Intangible Heritage as an Element of Construction of Meanings of Cultural Discourse and Some Issues of its Study and Use in Russia and European Countries] // New Russian Humanitarian Studies. 2012. URL: <http://www.nrgumis.ru/articles/2012> (accessed 11.01.2022). (in Russian).
5. Stashkevich, A. B. (2022). Ohrana nematerialnogo kúltúrnogo nasledia: konvetsionalnye i prakticheskie aspekty. [Protection of intangible cultural heritage: conventional and practical aspects]. Man in co-cultural dimension, 2, 55–62. Available at <https://journals.bsu.by/index.php/pitscd/article/view/4936> (in Russian).

4

THEME

ON THE INVENTORIES (LISTS) OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE. LIST OF THE DOMAINS OF LIVING HERITAGE OF KAZAKHSTAN (ORAL TRADITIONS AND EXPRESSIONS)

One of the most important objectives of the Convention is to raise awareness at the local, national and international levels of the importance of intangible cultural heritage and to ensure its mutual appreciation. In doing so, States Parties should identify and inventory the ICH present in their territories, with the participation of communities, groups and relevant non-governmental organisations. In order to ensure identification with a view to protection, each State Party should draw up, in a manner geared to its own situation, one or more inventories of the ICH present on its territory. Such inventories should be complete and should be regularly updated.

A number of benefits accrue to the communities concerned, stakeholder organisations and the general public:

- improved reproduction and transmission of ICH;
- increased community well-being;
- Improved respect and understanding among communities;
- increased cultural diversity at both national and international levels;
- achievement of sustainable development by the communities concerned and their social and natural environment.

The Convention requires inventories to contribute to protection; this implies that the viability of listed elements must be assessed and indicated. The inventories should also serve to raise awareness, which is one of the main objectives of the Convention.

Let us take a closer look at the areas of intangible cultural heritage according to the UNESCO criteria on the example of elements included in the National List of ICH and the Representative List of ICH of Humanity of UNESCO, as well as those that are in the process of studying the status at the present time.

From the Republic of Kazakhstan, 13 elements of ICH are included in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity:

- Kazakh traditional art of Dombra Kuy (2014);
- Traditional Knowledge and Skills in Yurt Making” (2014);
- Aitysh, Aitys, art of improvisation (2015);
- Nauryz (2016);
- Flatbread making and sharing culture: Kатырма (2016);
- Kuresi in Kazakhstan (2016);
- Kazakh traditional Assyk games (2017);
- Traditional spring festive rites of the Kazakh horse breeders (2018);
- Heritage of Korqyt Ata, epic culture, folk tales and music (2018);
- Traditional intelligence and strategy game: Toquzqumalaq (2020);
- Falconry, a living human heritage (2021);
- Orteke, traditional performing art in Kazakhstan (2022);
- Telling tradition of Nasreddin Hodja (2022).

Some of the elements included are a common heritage for Turkic peoples as

well as for many others with similar cultural traditions.

Oral traditions and expressions, including language, as a vehicle of the intangible cultural heritage. Oral traditions and expressions include the following items of the national intangible cultural heritage: oral folklore, including dastans, epics, legends, tales, ritual and non-ritual poetic lyrics, greetings, incantations, riddles, proverbs, sayings and other items relevant to this domain of national intangible cultural heritage expression.

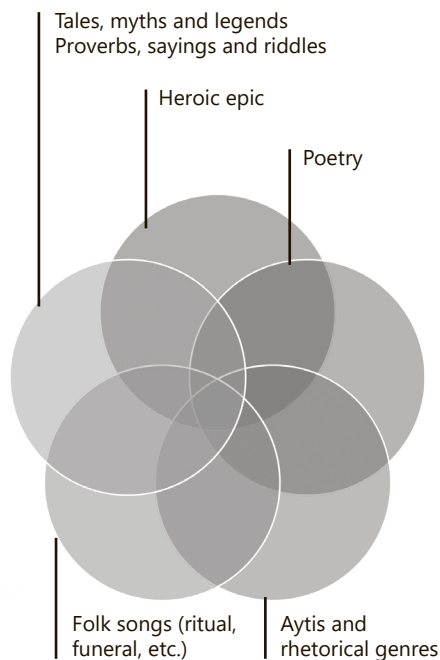

Figure 1: Genres of oral poetry of the Kazakh people

Qyz Zhibek is a Kazakh lyrical epic poem.

The poem Qiz Zhibek stands out for its poetic merits and perfection of form. It is one of the most expressive lyrical poems of everyday life. The romantic epos Qiz

Zhibek, unfolding in the early 16th century, when the Kazakh Khanate was first formed from many steppe clans and tribes, was recorded in the 19th century. The poem was first published in Kazan in 1894 in the version prepared by Kazakh ethnographer and poet Zhusipbek Shaikhislamuly. Today sixteen original versions of the epos are known.

This element is under development by experts of the Technical Committee on the ICH under the National Committee for the Protection of the ICH.

Aitys – a song and poetry competition of akyns.

Multinational, prepared jointly with Kyrgyzstan.

Aitys/Aitysh is a contest of improvised oral poems recited or sung to the accompaniment of traditional musical instruments – Kazakh *dombra* or Kyrgyz *komuz*. Two performers (*akyns*) compete against each other in improvising poems on topical themes in a battle of wits, alternating between humorous answers and insightful philosophical reflections. During the competition, the artists sit opposite each other, improvising a dialogue on topics chosen by the audience. The winner is the performer who demonstrates the best musicianship, rhythm, originality, ingenuity, wisdom and wit. The most meaningful and witty expressions often become folk sayings. The element is practised on a variety of occasions, from local festivals to national events, where practitioners often use the contest to raise important social issues. Although traditionally performed only by men, many women now participate in Aitys/Aitysh and use the contest to express women's aspirations and viewpoints. Today, Aitys/Aitysh is a very popular cultural component of multi-ethnic societies in Kyrgyzstan and Kazakhstan and forms a vital part of the identity of the host communities.

Older performers teach and pass on their knowledge and skills to the younger generation.

Inscribed on the Representative List of the ICH of Humanity at the 8th session of the Intergovernmental Committee for the Protection of ICH in 2015.

Kozy Korpesh – Bayan sulu is a Kazakh lyric-epic poem.

“Kozy Korpesh-Bayan Sulu” is a Kazakh lyric-epic poem of 8th-14th centuries, recorded in the middle of XIX century. The poem was known in oral versions performed by akyns Sybanbay, Bekbai, Zhanak and Shozhe. Out of about 20 versions, the best known is Zhanak's one. The most widespread in the written variant were the versions recorded by Sablukov (1831), G. Derbisalin (1834), A.Frolov (1841), Ch. Valikhanov (1856) who collected folklore. The poem was published in Russian by M.Putintsev in 1865, then was included in the third volume of the collection “Samples of the Folk Literature of Turkic Tribes” by W.Radloff in 1870.

“Kozy Korpesh and Bayan Sulu” is a touching story that has become a great legend, a kind of confirmation that their love has gone on forever and lasted for centuries. The ancient legend of the tragic love of Kozy Korpesh and Bayan Sulu says that some friends from childhood, Sarybai and Karabai, vowed to marry their children, who were betrothed before they were born. Sarybai dies during the hunt before his son is born. Kozy and Bayan, who have not yet seen each other but are linked by the bonds of the marriage pact, finally fall in love. Time passes, and Karabai changes his plans for life. He promises to give his daughter in marriage to the local Paluan, Kodar, who once saved his flocks from the jute. Kodar becomes a barrier between the lovers. In this eternal triangle, Kozy is the first to lay his exuberant head. The grieved Bayan, to take revenge on the murderer, resorts to cunning. She promises to marry Kodar if he will dig a well of spring water

for her. Kodar sets to work, all the while digging deeper and deeper, holding on to Bayan's long braids. The girl suddenly cuts the scythes off: Kodar, left in the well, dies. Kozi is thereby avenged. On his grave the heroine of the legend stabs herself with a dagger.

This element is being finalised by the experts of the Technical Committee on ICH under the National Committee for the Protection of ICH.

Qara olen is traditional Kazakh poetry.

Lyrical everyday songs are popularly known as qara olen (lit. simple song). They are songs of everyday life, sung by ordinary people, not professionals. They are very close to ritual songs, and even have the same melodies, but, unlike the ritual ones, the qara olen are not tied to particular circumstances and can be sung at any time. The qara olen very simple in form, most often in verse size, with 2-4 lines in each verse, and sometimes a refrain is added to the verse.

This element is being finalised by experts from the ICH Technical Committee of the National Committee for the Protection of the ICH.

Baksy saryny is a ritual ceremonial song of Kazakh shamans, accompanied by dancing.

Baksy saryny is an ancient genre of Kazakh ritual poetry, an improvised song with magical power. Baksy saryn was performed during a kamlana (a ritual by which a shaman put himself in an ecstatic state), which included dancing, tambourine beats and hypnotic influence on those around him. Shamanism was based on the belief in communication of the priest with otherworldly spirits. They differed from the baksa prayer in actively influencing otherworldly forces to make them do their will. Basically shamans were engaged in curing of diseases and

divination, influencing by supernatural means people, animals, phenomena of nature, and also spirits and gods. Shokan Valikhanov started the scientific study of shamanism among the Kazakhs in his articles "Traces of shamanism among the Kyrgyz", "Tengri" ("God") and others.

This element is under development by experts of the Technical Committee on ICH under the National Committee for the Protection of ICH.

Story of Nasreddin Khoja/Molla Nesreddin/Molla Ependi/Apendi Kozhanasir Anecdotes

A multinational application. Prepared jointly with Azerbaijan – Kyrgyzstan – Tajikistan – Turkey – Turkmenistan – Uzbekistan.

The tradition of Nasreddin anecdote-telling refers to the social practices and festivals associated with the telling of anecdotes attributed to Nasreddin, a philosopher and sage known for his wisdom, humorous analysis and representation of society and life experiences. Although there are slight differences between communities in imagery, character names and stories, the main features are a common heritage in Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkey, Turkmenistan and Uzbekistan. Anecdotes are transmitted through oral traditions and written sources and have inspired local idioms and proverbs. Many have become classics and are disseminated in print and visual media and in television programmes produced for children. Characterised by wisdom, witty retorts, absurdity and an element of surprise, Nasreddin's jokes often break accepted norms, the narrator finds unexpected ways out of difficult situations and always emerges victorious by force of speech. Anecdotes serve an instructive and entertaining function, and communities use them to enrich conversations, reinforce arguments, persuade others or explain

situations. Municipalities, universities and non-governmental organisations play a vital role in transmitting anecdotes by organising various events and festivals in their memory at local, national and international levels. Communities use them to enrich conversations, strengthen arguments, convince others or explain a situation.

Inscribed on the Representative List of ICH of Humanity at the 17th session of the UNESCO Intergovernmental Committee for the Safeguarding of ICH (Rabat, Morocco), 2022.

Terme is a song-recitative genre of Kazakh folklore.

Traditionally, the terme (literally – to gather) belongs to the realm of epic tales, often of an instructive character. It is one of the widespread forms of the songs of the Kazakh people with an easy-to-remember motif. The akyn usually performed the terme, accompanying it by playing the kobyz or dombra, improvising as he went along, or using the terme of famous poets preserved in the folk memory.

As an improvisational vocal genre of the Kazakh folk song, the terme was a recitative shorthand in a fast tempo and single-plan rhythm. Melodically, a simple chant was repeated many times, varying in tempo, and at the end of the performance tempo was usually a little bit slower. In general, the chant of the terme is characterised by distinct recitation, and the style of the terme formed the basis of epics and works of public speeches. This element is under development by the experts of the Technical Committee on ICH at the National Committee for the Protection of ICH.

Self-assessment questions:

1. What does the Convention say about lists and their classification?
2. Briefly describe the elements of the ICH of Kazakhstan which are inscribed on the UNESCO Representative List.
3. Tell about the main genres of oral-poetic genre of the Kazakh people.
4. describe one of the elements characteristic of all Turkic peoples.

Basic references

1. International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 17 October 2003. – 17 p.
2. Kontseptsia ob ohrane i razvitiu nematerialnogo kúlytúrnogo nasledia v Respúblike Kazahstan: ýtv. postanovleniem Pravitelstva Respúbliki Kazahstan ot 29 apreliá 2013 goda, № 408. [Concept on the Protection and Development of Intangible Cultural Heritage in the Republic of Kazakhstan: Approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 29 April 2013, No. 408]. (in Russian).
3. S. F. Mazhitov Nematerialnoe kúlytúrnoe nasledie Respúbliki Kazahstan [Intangible Cultural Heritage of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2016. – 108 p. (in Russian).
4. Ob osobennostiah organizatsii obrazovatel'nogo protsessá v obeobrazovatel'nykh shkólakh Respúbliki Kazahstan v 2017-2018 ýchebnom godý: Instrýktivno-metodicheskoe písmo. [On Peculiarities of the Organisation of the Educational Process in General Education Schools

in the Republic of Kazakhstan for the 2017–2018 Academic Year: Instructional and Methodological Letter]. – Astana: National Academy of Education. I. Altynsarin, 2017. – 370 p. (in Russian).

5. Using Living Heritage in Education in Asia and the Pacific. – Seoul, South Korea. – 2022. – 255 p. (in Russian).

Additional references

1. Stashkevich, A. B. (2022). Ohrana nematerialnogo klytynogo naslediya: konvetsionalnye i prakticheskie aspekty. [Protection of Intangible Cultural Heritage: Conventional and Practical Aspects]. *Man in co-cultural dimension*, 2, 55–62. Available at <https://journals.bsu.by/index.php/pitscd/article/view/4936> (in Russian).
2. Rakysh J. Sh. Craft and ritual folklore. [Crafts and ritual folklore] // Materials of XV International Scientific-Practical Conference. Editor-in-Chief V.G.Babin. 2020 Publishers: Gorno-Altai State University (Gorno-Altai), 2020. – P. 185–190. (in Russian).
3. Kazahskii folklor v sobranii G. N. Potanina (Arhivnye materialy i pyblikatsii). [Kazakh folklore in the collection of G. N. Potanin (Archival materials and publications)]. The compilation and comments by S. A. Kaskabasov, N. S. Smirnova, E. D. Tursunov. – Almaty: Nauka, 1972. – 382 p. (in Russian).
4. Smirnova N. S. Research on Kazakh folklore [Studies on Kazakh folklore]. – A.: Zhibek Zholy, 2008. – 526 p. (in Russian).

5

THEME

LIVING HERITAGE OF KAZAKHSTAN: THE PERFORMING ARTS

The performing arts include: traditions and manifestations of musical art, creativity presented in syncretic verbal-musical form (lullabies, lamentations, ritual wedding songs), traditions and manifestations of choreographic art or choreographic practice, national children's games, national sports games, other objects corresponding to this area of manifestation of national intangible cultural heritage.

Let us take a closer look at the elements included in the Representative List from Kazakhstan.

Kazaktyn dasturly dombira kuy oneri is the Kazakh traditional dombira's kuy.

The art of the dombira kuy refers to a short solo composition played on a traditional pear-shaped, two-stringed, plucked musical instrument known as the dombira. The music aims to connect people to their historical roots and traditions through classical and improvised pieces that engage the audience on a spiritual and emotional level. Public participation in performance serves as one of the most important means of social communication between people and contributes to the transmission of knowledge and skills related to Kazakh culture. Music usually accompanies the stories and legends being told. It is traditionally performed at social events, celebrations and festive occasions, amidst a rich variety of food and musical entertainment. It serves as a vital social and cultural experience, strengthening people's self-awareness and promoting

solidarity and understanding in society. Beginners and talented musicians join the masters from the moment a child develops an interest in the philosophy and virtuosity of traditional music and performance. Amateur musicians then move on to apprentice with other, more experienced and talented performers from their region to improve their skills and repertoire.

Inscribed on the Representative List of ICH of Humanity at the 9th session of the Intergovernmental Committee for the Safeguarding of ICH, Paris, France, 2014.

The kobyz is a bowed musical instrument and the art of playing it.

The kobyz is a Kazakh two-stringed bowed instrument. The body, neck and head of the kobyz are made of a single piece of improvised wood, while the strings are made of horsehair. The instrument is played vertically, squeezed by the knees. The sound of the kobyz is soft and has a sort of cooing timbre. The legend says that kobyz was created by famous Turkic poet of the 9th century, the patron of poets and musicians Korkyt-ata. He could not accept the transience of human life and left his homeland in search of immortality. But during his wanderings he saw death everywhere: in the forest – a rotten and tumbledown tree, in the steppe – feather-grass, and the mighty mountains reminded him of the expected destruction. Returning to his native land, Korkyt made a kobyz, hollowing it out of the sturdy coniferous juniper tree. He put all his soul and feelings into the instrument. Since then, the melodies of Korkyt and the kobyz he made have wandered the earth and kept his memory alive.

Inventory materials for the preparation of the application and submission to the UNESCO Intergovernmental Committee for the Safeguarding of ICH are prepared in 2013–2017. Due to the change of criteria and procedures, a new nomination application is required.

This element is in the process of collecting field material for identification by experts

from the ICH Technical Committee of the National Committee for the Safeguarding of ICH.

Kazakhtin dasturli an oneri – Kazakh traditional song art.

Kazakh traditional song is an inexhaustible treasury of folk wisdom. Kazakh song is an inexhaustible treasury of folk wisdom. Various sides of labour activity, historical events and emotional touches have been reflected in it. With great completeness and colourfulness the song describes ritual actions and human vices. Abai Kunanbayev, Birzhan Kozhagulov, Zhayau Mussa, Kenen Azerbayev and Akan-Sery made a notable contribution to the song culture. A professional folk singer should have a beautiful, strong voice and be able to play a musical instrument.

Lyrical songs occupy a special place in Kazakh folklore. They are dedicated to the beautiful feeling of love for the motherland, nature and man. They are always melodious, simple and easy to sing.

In contrast to the European school of art education, the Kazakh folk music pedagogy was aimed at developing various creative abilities of the student follower – poetic, oratorical, musical and performing, i.e. the disciple-sequencer was followed by naturally gifted talents with phenomenal memory, excellent ear for music, able to improvise freely, to vary and to repeat and skillfully perform what they heard.

Thanks to the work of talented composers Kazakh folk music had reached the highest levels of professionalism since the middle of 19th century and early 20th century. They created works of high artistic perfection and individual style.

There are two great performing traditions in folk music, which can be considered two varieties of dombra genres. These are the West Kazakhstan and East Kazakhstan styles.

Specific differences between these types were musical forms, the nature of musical

imagery, the manner of speaking, and the form of singing. Although this species has survived to the present day, the basic musical patterns were formed in the Middle Ages.

Inventory materials for the preparation of the application and submission to the UNESCO Intergovernmental Committee for the Safeguarding of ICH are prepared in 2013–2017. Due to the change of criteria and procedures, a new nomination application is required.

This element is under development by the experts of the Technical Committee on ICH under the National Committee for the Protection of ICH.

The legacy of Korkyt Ata: epic culture and music.

The epic culture, folk tales and music of Dede Korkud/Korkyt Ata/Dede Korkut are based on twelve heroic legends, stories and tales and thirteen traditional musical compositions, passed down from generation to generation through oral expression, performance art, cultural codes and musical compositions. Dede Korkud appears in each story as a legendary figure and sage, a wise minstrel whose words, music and wise expressions are linked to the traditions of birth, marriage and death.

In the music pieces, the main intonations are reproduced by means of the musical instrument *kobyz* through the sounds of nature, this medium is characterised by imitative soundscapes (imitating a wolf's howl or a swan's note). All musical compositions are linked by the epic stories that accompany them. The element embraces social, cultural and moral values such as heroism, dialogue, physical and spiritual well-being and unity, and respect for nature, and contains a profound knowledge of the history and culture of Turkic-speaking communities.

It is practised and supported by the community concerned on a variety of occasions, from family events to national

and international festivals, and is therefore firmly rooted in society, serving as a bridge between generations.

Multinational application, prepared jointly with Azerbaijan and Turkey.

Inscribed on the Representative List of the ICH of Humanity at the 13th session of the Intergovernmental Committee for the Protection of ICH, in Port Louis (Mauritius), 2018.

Zhetygen is the art of making and playing it.

In 2013–2017 an inventory was prepared for the preparation of an application and submission to the UNESCO Intergovernmental Committee for the Safeguarding of ICH.

The *zhetygen* is a Kazakh and Turkic ancient stringed plucked musical instrument, reminiscent in form of a *gusli* or a reclining harp. The classical *zhetygen* has seven strings, the modern reconstructed one.

The most ancient type of *zhetygen* was an oblong box, hollowed out of a piece of wood. It did not have a top board or a pegboard. Strings were drawn by hand from the outside of the instrument. At a later stage the top part of the *zhetygen* was covered by a wooden sounding board. *Asyks*, which served as tuning pins, were placed under each string on either side. By moving them, the string could be tuned. If they were brought closer together the string was tuned higher, if they were pushed apart the string was lowered. This element is under development by experts of the Technical Committee on the ICH of the National Committee for the Safeguarding of the ICH.

Sybyzgy – a wind musical instrument and the art of playing it.

One of the most widespread musical instruments on the territory of Kazakhstan until the 18th century, due to the simplicity of its manufacture. Many legends and traditions are connected with this

instrument among Kazakhs. The Kazakhs considered owning a Sybyzgy instrument obligatory. In the territory of Kazakhstan, there are two variations of Sybyzgy, associated with different performance traditions.

The eastern Sybyzgy is cone-shaped, shorter in length and smaller in diameter, while the western variety is larger and longer. Sybyzgy under different names exists among many Eurasian peoples: Kaval among Hungarians, Moldavians and Bulgarians, Khybizgy among Bashkirs, Gargy Tyuduk among Turkmens, Tsoor among Mongols, Shoor among Altai people, Choor among Kyrgyz people and many others. At present time sybyzgy is a part of all Kazakh musical and ethnographic groups.

This element is under development by experts of the Technical Committee on ICH under the National Committee for Protection of ICH.

Shankobyz is a reed instrument and the art of playing it.

Shankobyz is an ancient Kazakh musical reed instrument. In the past, it was played by shamans, znakhars, who used the instrument to imitate sounds of nature: sound of wind, rain, murmuring of water, etc. Shankobyz is a very small instrument, consisting of a rim with elongated ends and a thin rod (reed). The shankobyz is made of iron or silver. To play, the shankobyz is held in the lips, then the tip of the finger is pulled away from the rod, causing it to vibrate. The extracted sounds are amplified by the cavity of the mouth, which serves as a resonator.

This element is under development by the experts of the Technical Committee on ICH under the National Committee for the Protection of ICH.

Orteke is a Kazakh traditional puppet-musical art.

Orteke is an indigenous Kazakh performing art that combines theatre, music and

puppetry. This folk art includes a musical performance with a dombra, a traditional two-stringed instrument, and a dance performed by a wooden puppet. Attached to the surface of the traditional drum with a metal rod, a wooden puppet in the form of a mountain goat is connected to the musician's fingers with one or more strings. When the musician taps his or her fingers to play the dombra, the puppet comes to life, bouncing to the beat of the music and beating a rhythmic beat on the drum. Some experts can play with three or more puppets at the same time. This performance, mesmerising in its simplicity, is enjoyed by children and adults alike. It is largely passed on within communities and through apprenticeship. though the Kokil Music College in Almaty has also created a group of arts researchers. The biannual Orteke international festivals and regional puppet competitions are another platform for learning and sharing skills and experiences among puppet-makers from Kazakhstan and neighbouring countries. An important part of the region's folk heritage and identity, Orteke also serves as a means of communication between adults and children.

Inscribed on the Representative List of ICH of Humanity at the 17th session of the UNESCO Intergovernmental Committee for the Safeguarding of ICH (Rabat, Morocco), 2022.

Self-assessment questions:

1. What is the performing arts?
2. What are the elements in the performing arts on the Representative List?
3. Briefly describe the performing arts in Kazakhstan.
4. Describe briefly the Kazakh folk music pedagogy as part of the ICH.
5. Tell briefly about the musical instruments of the Kazakhs, which ones do you know?

Basic references

1. International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 17 October 2003. – 17 p.
2. Kontseptsii i ob ohrane i razvitiu nematerialnogo kúltýrnogo nasledia v Respýblike Kazahstan: ýtv. postanovleniem Pravitelstva Respýblike Kazahstan ot 29 apreliá 2013 goda, № 408. [Concept on the Protection and Development of Intangible Cultural Heritage in the Republic of Kazakhstan: Approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 29 April 2013, No. 408]. (in Russian).
3. S. F. Mazhitov Nematerialnoe kúltýrnoe nasledie Respýblike Kazahstan [Intangible Cultural Heritage of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2016. – 108 p. (in Russian).
4. Using Living Heritage in Education in Asia and the Pacific. – Seoul, South Korea. – 2022. – 255 p. (in Russian).
4. Utegalieva S. I. Problemy izýcheniia múzykalnogo instrýmentarii tíyrkoiazychnyh narodov [Problems of studying musical instruments of Turkic-speaking peoples] // Traditional music of Asia: research and materials. – Almaty: Dike Press, 1996. – 192 p. (in Russian).
5. Utegalieva S. I. Zvýkovi mir múzyki tíyrkoiazychnyh narodov // «Rol tíyrkskogo mira v dialoge tsivilizatsii» [The sound world of music of Turkic-speaking peoples] // «The role of the Turkic world in a dialogue of civilizations: Materials of International Scientific Symposium (28-29.04.2009, Almaty). – Almaty: MSY, 2009. – 344 p. (in Russian).

Additional references

1. Amanov B. Zh., Mukhambetova A. I. Kazahskaia traditsionnaia múzyka i XX vek [Kazakh Traditional Music and the 20th century]. – Almaty: Dike-Press, 2002. – 544 p. (in Russian).
2. Kochevníki. Estetika: Poznanie mira traditsionnym kazahskim is-kýsstvom [Nomads. Aesthetics: Knowledge of the World by Traditional Kazakh Art]. – Almaty: Gylym, 1993 – 264 p. (in Russian).
3. Elemanova S. A. Nasledie tíyrkskoi kúltýry (istoricheskii obzor kazahskoi tra-ditsionnoi múzyki) [Heritage of Turkic Culture (Historical Review of Kazakh Traditional Music)]. – Almaty: Kantana-press, 2012. – 408 p. (in Russian).

6

THEME

LIVING HERITAGE OF KAZAKHSTAN: CUSTOMS, RITUALS, CELEBRATIONS

This area of ICH includes all traditional elements associated with recurring events and generally accepted behaviour in a particular society, with symbolic actions that regulate the behaviour of people in society. Often these traditional actions are of a joyful nature, especially those occurring on festive occasions, but they also include rites of the funeral and memorial cycle.

Ritual culture has linked people's beliefs with the higher forces of nature since ancient times. A huge stratum of such beliefs has accompanied human existence for centuries with the performance of special rituals both during economic activities and important moments in life.

Rites are an important part of every people's traditional culture.

Usually ritual activities strictly regulate people's behaviour during certain events related to different aspects of life – with economic activities (e.g. invoking rain in dry season), trades (different types of hunting, for example), age stages (such as a child's fortieth birthday, initiation rites, first steps or beginning of studies). In many ways, the socio-normative culture of the people dictates not only the behaviour during certain rituals, but also the dress, music and ritual food.

As a rule, the occasion for performing rituals is some significant event in the life of society, such as seasonal holidays (for example, Nauryz), harvest festivals, hunting, family rites (for example, wedding, childbirth, funeral and memorial ceremonies), etc.

Nauryz.

A multinational application, prepared jointly with Afghanistan, Azerbaijan, India, Iran, Iraq, Kyrgyzstan, Pakistan, Tajikistan, Turkey, Turkmenistan and Uzbekistan.

The new year is often a time when people wish for prosperity and new beginnings. March 21 marks the beginning of the year in Afghanistan, Azerbaijan, India, Iran (Islamic Republic of), Iraq, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Pakistan, Tajikistan, Turkey, Turkmenistan and Uzbekistan. It is called Nauryz, Nowruz, Navruz, Nevruz, Nooruz, Novruz, which means "new day", when various rituals, ceremonies and other cultural activities take place over a period of about two weeks. An important tradition practised at this time is to gather around a table decorated with objects that symbolise purity, brightness, livelihood and wealth to enjoy a special meal with loved ones. Different peoples prepare different ritual dishes on this day. It is customary to wear new clothes and visit relatives, especially the elderly and neighbours. Gifts are exchanged, especially for children, with items made by artisans. There are also street performances with music and dance, community rituals involving water and fire, traditional sports and craft-making. These practices support cultural diversity and tolerance and promote solidarity and peace in the community. They are passed on from the elder to the younger through observation and participation.

Inscribed on the Representative List of ICH of Humanity at the 11th session of the UNESCO Intergovernmental Committee for the Safeguarding of ICH (Addis Ababa, Ethiopia), 2016.

Betashar is a Kazakh wedding ritual.

The rite of "betashar" is translated from the Kazakh language as "opening of the face". It is performed at the beginning of the wedding. Before the ritual, the bride's mother puts on a *saukele* headdress and covers her face with a veil – *zhelek*. The

bride is led into the waiting room by two wives of the bridegroom's elder brothers – *zhenge*, who already have children. During the ritual, the bride must stand on a white rug with a Tengrian calendar representing the universe, or a lamb's skin, a symbol of fertility.

Betashar is performed by an akyn (poet-improviser) who, in song or recitative form, plays the song *betashar zhyr* to the accompaniment of *dombra* (a musical instrument). The song, in an accentuated form of praise, introduces the bride in turn to the ancestors of the family, the parents and groups of relatives of the groom.

The bride and her – *zhenge* bow (*saalem beru*) to the listed relatives of the groom after each such verse-dedication. Each group of relatives, whom the bride has bowed to, in turn thank the akyn for the performance by presenting a gift, usually a sum of money. The text ends with the *Betashar zhyr* with good wishes.

After all the relatives have been introduced, the ritual culminates with the akyn using his *dombra* to lift the veil – *zhelek*, revealing the bride's face. The bride's mother-in-law removes the veil – *zhelek*: she kisses her, wishing her happiness. The groom takes the bride by the hand and leads her in a circle, showing her to the assembled guests. At this moment the groom's eldest female relatives perform the "*shashu*" ritual – showering sweets and coins on the newlyweds, wishing the young couple happiness, fertility and abundance.

Betashar symbolises the bride's inclusion in the groom's lineage, which elevates her not only as a wife and mother-to-be, but also as a new member of the family.

In different regions of Kazakhstan, the ritual may differ somewhat in detail, but not in meaning. In some regions, before the *betashar* begins, the bride passes through simulated fires, after which her mother-in-law (*ene*) smokes a smouldering *peganum* (*adyraspan*), symbolising ritual purification.

Fire and *peganum* smoke are believed to have magic power. The bride then pours oil into the fire under the guidance of her mother-in-law, and the ritual of *betashar* begins.

Submitted to the UNESCO Intergovernmental Committee for the Safeguarding of ICH for consideration in 2020, on the waiting list for consideration by the UNESCO Intergovernmental Committee in 2023.

Traditional spring festive rites of Kazakh horse breeders: biye bailau, aigyr kosu, kymyz muryndyk.

The traditional spring festive ceremonies of Kazakh horse breeders held in Terisakkan village, Ulytau district, Karaganda region, mark the end of the old and beginning of the new annual horse breeding cycle. Based on traditional knowledge about nature and the age-old relationship between man and horse, the rites incorporate skills inherited from nomadic ancestors, adapted to modern reality. The main components of the practice, preceded by year-long preparations, are: "biye bailau" (literally, "tying mares"), an ancient rite of "first milking" that includes separating mares and foals from the herd, milking mares, and celebrations with songs, dances and games; "aigyr kosu" (figuratively "marriage of the stallion"), a recent rite to bring stallions together in a herd; and "Kymyz muryndyk" (metaphorically "initiation of koumis"), a rite of "first distribution of koumis", opening the season of its production and distribution. The rites last a total of about three weeks until the koumis distribution ceremonies, which take place in every home, are completed. The rituals open a new annual cycle of reproduction and display traditional Kazakh hospitality. Faced with the forced transition in the 20th century from a nomadic to a settled way of life, the bearers adapted the traditional form of horse breeding to modern conditions to ensure its continued viability. The rituals open a new annual cycle of reproduction and display traditional Kazakh hospitality.

Inscribed on the Representative List of ICH of Humanity at the 13th session of UNESCO's Intergovernmental Committee for the Safeguarding of ICH in Port Louis (Mauritius), 2018.

Shildehana – Kazakh rituals associated with childbirth:

- besik toi
- kyrkynan shygaru
- tusau kesu
- ashamaiga mingizu

The traditional cradle “besik” was used to place the child after the umbilical cord fell off, usually on the fifth or seventh day. According to the custom, the mother (the baby's grandmother on the mother's side) had to bring the cradle and bedding for the cradle (“tosek”), which is typical for many ethnic groups – Uzbeks, Georgians and Turkmens. The rite “besikke salu” (another name for this rite is “besik toi”) was performed to place the baby in the cradle.

Only elderly women were usually present when the ritual was performed, and one of them had to put the baby in the cradle. The guests had to bring sweets for the “shashu”.

Before laying the child the cradle was fumed to purify the cradle of all evil spirits. Having said “Bismillah” beforehand, taking the child and coming up to the cradle from the right side, they put it into “besik”, after that a girth (“aiyl”) was hung up on one of the cradle bars. The ritual performer would stand over the cradle (“besik”) “on horseback”, take a flail in her hands and imitate racing, while singing “besik zhyry”.

The rite of cradle positioning was traditionally ended with a traditional tea party, after which the performer was given a cut-off (“koilek kigizu”) and other women were presented with silver rings, rings or bracelets.

At the end of the 40-day shilde cycle, the kyrkynan shygaru ceremony was held.

The ritual was performed in a vessel with forty spoons of water, silver coins, jewellery, and sometimes forty rolls of sheep's “peas” were put in it. The child was washed with this water with the words: “May your 30 vertebrae and 40 ribs immediately become strong”, after which the coins were distributed to the women present at the rite, and the ring was presented to the performer.

Bathing was followed by the cutting of fingernails and primordial hair, which, according to tradition, had to be done by a man. The cut hair was kept among the family heirlooms or, according to another view, wrapped in a cloth in the form of an amulet “tumarsha” and sewn to the seam on the right shoulder of the child's clothing; the nails, wrapped in a white cloth, were buried.

The ritual cakes “shelpek” and “kudaiy kulshe” were baked to treat those who took part in the ritual, and some of them were given to children. After all the activities were over, the woman who performed the ritual “koilek kigizu” was given a piece of cloth, and other women who were present were also given a gift.

When a child was taking its first timid steps, the ritual “tusau kesu” or “tusau keser” was performed. The Kazakh people believed that a child starting to walk has tangled feet (hence the name of the ritual – cutting of the putts), therefore he often falls and stumbles, therefore it was considered obligatory to perform the “tusau kesu” rite to prevent subsequent falls and to speed up the process of learning to walk.

The ritual was performed by a woman of an older age group, who had a reputation of a quick-witted woman and was considered to be an easy-going woman. As in the case of other rites, the choice of the performer was based on her good fortune and the respect of others, qualities which, according to the Kazakhs, were passed on to the child in the ritual.

For the “tusau kesu” ritual, a rope made of multicoloured woolen threads was used to ward off future troubles, and sometimes ancient coins were tied to one end of the rope.

The Kazakhs living in the countryside traditionally kept horses, which explains the preservation of the ancient tradition – teaching boys to ride. The Kazakhs associated the ability to sit on the saddle with production skills and believed that only those who were good riders were able to protect their people from enemies. The ritual of the first embarking on a horse “ashamaiga mingizu” is connected with it. Following this tradition, boys are put on horseback for the first time as early as the age of 3–5.

On the occasion of a child’s first boarding a horse he is showered with “shashu”, the elders make “bata” wishes, stressing that the boy should become a dzhigit, a batyr and should not be a coward. On that day, the parents hold a feast and treat the boy to a ram. In the olden days, a foal was given to such a boy, but nowadays only the well-to-do can afford such a gift.

This element is being prepared for inventory by experts of the Technical Committee on ICH under the National Committee for the Protection of ICH.

Self-assessment questions:

1. Briefly describe the nature of customs, rituals and festivals as elements of ICH.
2. Which elements in this area are included in the Representative List from Kazakhstan and why?
3. Briefly describe Nauryz and its meaning.
4. Briefly describe the traditional spring rituals.
5. What do you know about children’s rites?

Basic references

1. International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 17 October 2003. – 17 p.
2. Kontseptsiiа ob ohrane i razvitiі nematerialnogo kыltыrnogo naslediiа v Respyblike Kazahstan: ytv. postanovleniem Pravitelstva Respyblikі Kazahstan ot 29 aprelia 2013 goda, № 408. [Concept on the Protection and Development of Intangible Cultural Heritage in the Republic of Kazakhstan: Approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 29 April 2013, No. 408]. (in Russian).
3. Mazhitov S. F. Nematerialnoe kыltыrnoe nasledie Respyblikі Kazahstan [Intangible Cultural Heritage of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2016. – 108 p. (in Russian).
4. Using Living Heritage in Education in Asia and the Pacific. – Seoul, South Korea. – 2022. – 255 p. (in Russian).
5. Kulsarieva S. P. Etnografiiа detstva kazahov v 1950–1980 gg. (na materialah Alma-tinsko i Kyzylordinskoі oblasti) [Ethnography of childhood of the Kazakhs in 1950–1980 (on the materials of Almaty and Kyzylorda regions)]. – Almaty: Al-Farabi Kazakh National University, 2017. – 152 p. (in Russian).

Additional references

1. Kairbekov B. Natsionalnye obychai i traditsii. Kazahskii etiket [National customs and traditions. Kazakh Etiquette]. – Almaty: Empire, 2020. –172 p. (in Russian).
2. Kenzheahmetuly S. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. Традиции и обряды казахского народа. Kazakh traditions and customs. – Almaty: Almatykitap, 2017. – 312 p. (in Russian).

7

THEME

LIVING HERITAGE OF KAZAKHSTAN: KNOWLEDGE AND CUSTOMS RELATED TO NATURE AND THE UNIVERSE (HUNTING AND GAMES)

3. Sultanova M. E., Shaygozova J. N. Jivoe nasledie kazahov Tersakkana: pervyi kýmys i sviaennoe goste-priimstvo v prazdnichnoi vesennei obriadnosti [The living heritage of Tersakkan Kazakhs: the first koumiss and sacred hospitality in festive spring rituals] // Proceedings of the National Academy of Sciences of Kazakhstan. Series of Social and Humanitarian Sciences. – 2017. – № 5 (315). – P. 203–213. (in Russian).
4. Shaygozova Zh. N., Mombek A. A. «Living heritage» as an element of the construction of educational material (using the example of traditional toponyms)// Scientific-methodical journal «Pedagogy and Psychology» Abai KazNPU. – 2021. – No. 3(48: DOI: 10.51889/2021-3.2077-6861.30 [Electronic resource]: URL: <https://journal-pedpsy.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/259> (date of reference: 7.04.2022) (in Russian).
5. Naurzbayeva A. B., Shaygozova Zh. N., Kulsariyeva S. P. Finno-ýgorskii i tíyrkskii ritýal initsiatsii nevesty: obee i spetsi-fichnoe v traditsionnyh sakralnyh znaniiakh (na primere obskikh ýgrov i kazahov) [The Finno-Ugric and Turkic bride initiation rituals: common and specific in traditional sacral knowledge (on the example of the Ob Ugric and Kazakhs)] // Bulletin of Ugric Studies. T. 11, № 2. 2021. P. 388–397. (in Russian).

The area of knowledge and customs related to nature and the universe includes activities based on the connection of previous generations with nature – these include folk crafts of hunting and fishing, ways of breeding and caring for livestock, ancient knowledge of the starry sky map, as well as many others.

One of the important areas of Kazakh traditional crafts is various kinds of hunting or fishing. Let's dwell on some of them in more detail.

Kusbelik (burkit, sunkar etc.) – falconry.

Multinational, prepared jointly with the United Arab Emirates, Austria, Belgium, Czech Republic, France, Germany, Hungary, Italy, Republic of Korea, Mongolia, Morocco, Pakistan, Portugal, Qatar, Saudi Arabia, Spain, Syrian Arab Republic.

Falconry is the traditional art and practice of training and flying falcons (and sometimes eagles, hawks, buzzards and other birds of prey). It has been practiced for over 4000 years. The practice of falconry during the early and medieval periods of history is documented in many parts of the world. Initially a means of hunting for food, falconry acquired other values over time and was integrated into communities as a social and recreational practice as well as a way to connect with

nature. Today, falconry is practised by people of all ages in many countries. As an important cultural symbol in many of these countries, it has been passed down from generation to generation in a variety of ways, including through mentoring, in families or in education clubs. The modern practice of falconry seeks to protect falcons, quarries and their habitats, as does the practice itself. Although falconers have different backgrounds, they share common values, traditions and practices, including breeding, training and bird care techniques, equipment used and the relationship between the falconer and the bird. The falconry community includes supporting organisations such as falconry hospitals, breeding centres, conservation agencies and manufacturers of traditional equipment.

Inscribed on the Representative List of ICH of Humanity at the 11th session of the UNESCO Intergovernmental Committee for the Safeguarding of ICH (Addis Ababa, Ethiopia), 2016.

Also prepared and submitted for consideration by the Intergovernmental Committee for the Safeguarding of ICH in 2015, a country application for golden eagle hunting.

Salburyn is a tradition of horse hunting with golden eagles and tazy dogs.

Salburyn is an ancient tradition of celebrating equestrian hunting with hunting birds and Kazakh hound tazy is spread all over the territory of Kazakhstan. Predominantly territories suitable for hunting with hunting birds and Kazakh hound tazy are plain and steppe zones, sometimes forest-steppe places with predominance of large open fields. Mountains and foothills are considered less suitable for the celebration of salburyn, but even in such areas they are occasionally held. The salburyn festival is necessarily held outside urban areas in those places where there are a lot of

game animals. Salburyn is one of the culminating moments of the hunting season, a festival in which all the above-mentioned organisations are involved in organising and participating.

In 2021, a country application for the Kazakh National Horse Hunting Festival has been prepared and submitted for consideration by the Intergovernmental Committee for the Protection of ICH for inclusion on the Representative List of ICH of Humanity.

Kokpar is the Kazakh national horse racing game.

Kokpar is the national horse game of the nomads of Central Asia. The name comes from the word “kokbori”, translated into Russian as “grey wolf”. Wolves were the worst enemies of the nomads, as they caused great damage to livestock. Accordingly, to kill a wolf was a great luck and joy. The head of predator was presented to the head of clan, and its carcass was given to the mercy of gatherings. A fight between dzhigits over who would carry the head was not uncommon. With time, it evolved into a game in which the task was simplified: the riders fight over the carcass, not of a wolf, but of a goat. Originally, carcass wrestling was not just a game, but a kind of training and examination for future warriors. Young men were trained to fight on a horse, to control it in extreme conditions of real combat. According to the rules of the contest, one must not only seize the carcass, but also hold it, throw it into the opponent’s “kazan” (gate). Competitors are allowed to pick up the carcass from any place inside the field, take it away from the opponent, pass it or throw it to teammates, help the partners to roll it and throw it into the opponent’s goal.

This element is being prepared for inventory by experts of the Technical Committee on ICH under the National Committee for the Protection of ICH.

Kazak kuresi is the Kazakh national wrestling.

Kures in Kazakhstan is a type of wrestling in which players must fight on foot, the aim being to bring their opponent's shoulders to the ground. It is a traditional practice where coaches train boys who then take part in local competitions. These days kures is a national sport in Kazakhstan, practiced by men and women up to the professional level. There are also international competitions, such as the annual "Kazakhstan Barysy" tournament, which is broadcasted in more than 100 countries around the world. The transmission of kuresi in Kazakhstan takes place in sports clubs, which may also be attached to schools, as well as through master classes given by experienced kuresi wrestlers. The minimum age of students can be as young as 10 years old and no restrictions apply to the background of the participants. The sport of kuresi also has a place in the traditional folklore of Kazakhstan. Wrestlers, known as baluans, were considered strong and courageous and portrayed as such in epics, poetry and literature. The practice of kuresi teaches the younger generation in Kazakhstan to respect their history and culture and aspire to be like the heroic Baluan. It also helps to strengthen tolerance, goodwill and solidarity among communities.

Inscribed on the Representative List of ICH of Humanity at the 11th session of the UNESCO Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (Addis Ababa, Ethiopia), 2016.

Togyzkumalak is a Kazakh traditional board game.

A multinational application. Prepared jointly with Kyrgyzstan and Turkey.

A traditional intellectual and strategic game: Togyzkumalak, Toguz Korgool, Mangala/Gochurme is a traditional game

that can be played on special boards or improvised boards such as pits on the ground. The game can be played with balls of stone, wood, metal and bone, nuts or seeds that are distributed in the pits; the player who collects the most balls wins the game. There are several variations of the game. For example, there can be two, three, four, six or nine pits on the board, arranged in order according to the number of players, and the duration depends on the number of players.

In the submitting States, this element is linked to other traditional crafts, such as wood and stone carving and jewellery making. Wood and stone carvers and jewellers produce elaborately decorated boards and pellets, as well as practical, reflective of traditional world views and their artistic creativity. The game improves players' cognitive, motor and social skills, as well as their strategic and creative thinking, and teaches them to be patient and attentive. It is transmitted both informally and through formal education. More recently, interested communities have also developed mobile device applications for learning and/or playing, which provide a new way of transferring relevant skills and increasing the visibility of practice among the younger generation.

Inscribed on the Representative List of ICH of Humanity at the 15th session of the UNESCO Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (Paris, France).

Asyk – the national game of asyk. Kazakh traditional games Asyk is an ancient tradition in Kazakhstan. Each player has their own set of Asyk, traditionally made from the ram bone of a sheep, and Saka, painted in bright colours. Players use their Asyk to knock other Asyk off the field, and the focus is on the position of the bone. The community of interest includes most of the population of Kazakhstan, including members of the Asyk Atu Game

Federation, as well as the wider community of practitioners, mainly children between the ages of four and eighteen. The element is an outdoor activity which helps to develop children's analytical thinking and physical fitness and promotes friendship and social inclusion. It is also a good model of positive cooperation, bringing people together regardless of their age, ethnicity or religious affiliation. It is widely practised at festive celebrations and gatherings, and the community plays a key role in keeping the practice alive, as well as promoting it to other ethnic groups in Kazakhstan, making it a national symbol of childhood. It is passed on from older boys to younger ones through observation, as well as through radio and television programmes aimed at encouraging children to play *asyk* and introducing people to their cultural heritage.

Inscribed on the Representative List of ICH of Humanity at the 12th session of the UNESCO Intergovernmental Committee for the Safeguarding of ICH (Jeju, Korea), 2017.

Sayis – national equestrian sports games.

National games have been of great social importance for the peoples of Kazakhstan in all times and eras. All of them emerged in ancient times and in their development underwent a number of successively changing forms that corresponded to the relations within the existing society and economic activities of the clan. The most prominent representatives of such games were *saiys*, *audaryspak*, *zhamby atu*, *altyn kabak*, etc.

Kupan baiga is a competition on three-year-old horses. It is one of the types of short distance races. There is also *donen baiga*, where only four-year-old horses compete. This sequence of horses in the competition is a preparation for them to perform well in the *Alaman Baiga*.

Alaman baiga is a race over long and extra long distances. The tactical skills of the athlete are of paramount importance.

Baiga is one of the most popular and widespread Kazakh equestrian sports, short and middle distance races on terrain, cross-country running with a common start. Classification distances: 7, 12 and 16 km.

Jambi atu – archery at the target. The target was a *jamba* (silver disc) suspended on a thin rope (made of horsehair) from the crossbar of a high pole. The modern version of the event involves a horse-race with a javelin thrown at the target.

Jorga Zharys is a competition on inoculated horses. It is a peculiar type of racing for horses with a peculiar gait, softness and rhythm in their walking and running. It is customary for walker horses to be raced by young women and girls wearing their festive national costumes. The distance classification is 2–3 km: for women and 4–6 km, for men.

Kokpar is an equestrian wrestling sport, a struggle between riders for the possession of a goat carcass. *Kokpar-kokbori* means grey wolf in Kazakh. Nowadays *kokpar* is one of the most popular equestrian folk games, and no celebration or mass entertainment is complete without it. The game has two variants – the most popular is *zhalpy-tartys*, when riders compete for possession of a carcass on their own. The other variant is *Doda-tartis*, when the fight is between groups consisting of a certain number of riders.

Kumis alu is a jig-type sport. The rider, at full gallop, bends down quickly, picking up coins tied in handkerchiefs one after the other from left or right. Each unsuccessful attempt counts for a penalty time. Whoever manages to pick up a large number of handkerchiefs in one race is the winner.

Kyz-kuu is an equestrian sport involving a girl and a jigit. Nowadays, the competition is held in the following way: a girl and a jigit are called to the start, and the latter, depending on the length of the distance, is taken back some distance. A start is given. The jigit tries to catch up the girl and tear the band from her sleeve to prove his victory. The girl, on the contrary, tries to get away from her pursuer and be first at the finish. The special value of this sport lies in the fact that it promotes physical fitness and sport among the republic's female population.

Sayis is a martial arts contest between horsemen on pikes. It is one of the ancient paramilitary games, organised only on major celebrations. Participants were outfitted with the necessary equipment, armed with long wooden spears with a blunt end. The duel was aimed at knocking an opponent out of the saddle or striking him so hard that he could not continue the fight.

Audaryspak is a wrestling match on horseback to throw a rival off the saddle. Only mature men of great physical strength, agility, endurance and skillful horse handling took part. Usually, such masters competed on behalf of the entire village and clan.

This element is under development by the experts of the Technical Committee on ICH under the National Committee for the Protection of ICH.

Self-assessment questions:

1. Briefly describe the nature of traditional hunting as an element of ICH.
2. Which elements in this area are included in the Representative List from Kazakhstan and why?
3. Briefly describe the traditional types of hunting and their current status.

4. What folk games do you know? Tell about them.

Basic references

1. International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 17 October 2003. – 17 p.
2. Kontseptsia ob ohrane i razvitiu nematerialnogo kúlytrnogo nasledia v Respýblike Kazahstan: ýtv. postanovleniem Pravitelstva Respýblikı Kazahstan ot 29 aprelya 2013 goda, № 408. [Concept on the Protection and Development of Intangible Cultural Heritage in the Republic of Kazakhstan: Approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 29 April 2013, No. 408]. (in Russian).
3. Mazhitov S. F. Nematerialnoe kúlytrnoe nasledie Respýblikı Kazahstan [Intangible Cultural Heritage of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2016. – 108 p. (in Russian).
4. Using Living Heritage in Education in Asia and the Pacific. – Seoul, South Korea. – 2022. – 255 p. (in Russian).
5. Nematerialnoe nasledie v sisteme obýchenia v interesah ýstoi-chivogo býdyego [Intangible heritage in a learning system for a sustainable future]. – Bangkok, 2015. – 53 p. (in Russian).

Additional references

1. Simakov G. N. Kúlt hinyh ptits ý narodov Srednei Azii i Kazahstana: Na primere sokolinoi ohoty: [Cult of birds of prey among the peoples of Central Asia and Kazakhstan: On the example of falconry]: Dissertation ... D. in Historical Sciences: 07.00.07. – Sankt-Petersburg, 2000. – 333 p. (in Russian).

2. Toktabay A. Kazahskaya borzaya tazy. [Kazakh Greyhound Tazy]. Almaty: Atamura, 2013. 160 p. (in Russian).
3. Ishkalova G. Otrazhenie traditsionnoi ohoty kazakhov v folklore [Reflection of traditional hunting of Kazakhs in folklore] // Otan tarikhyy. – № 2 (98), 2022. – P. 244–254. (in Russian).
4. Egizbaeva M. Nekotorye problemy, svyazannye s razvitiem traditsionnoi ohoty y kazakhov [Some problems connected with development of traditional hunting at Kazakhs]. Herald of KazNU. Historical Series, v. 4, n. 79, dec. 2019. ISSN 2617-8893. Available at: <<https://bulletin-history.kaznu.kz/index.php/1-history/article/view/608>>. Access date: 04 mar. 2023 (in Russian).
5. Islyamov E., Kuznetsova Z. Naibolee populyarnye natsionalnye vidy sporta i igr Respubliki Kazahstan [The most popular national sports and games of the Republic of Kazakhstan] // Pedagogical-psychological and medical-biological problems of physical culture and sports. 2019. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/naibolee-populyarnye-natsionalnye-vidy-sporta-i-igr-respubliki-kazahstan> (date of reference: 04.03.2023). (in Russian).
6. Sobyanin F. I., Peresvetov N. N. et al. Nekotorye osobennosti razvitiia natsionalnykh kazahskikh vidov sporta na primere Zapadno-Kazahstanskoi oblasti [Some peculiarities of the development of national Kazakh sports on the example of the West Kazakhstan region] // TSU Bulletin. 2018. №3 (173). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-osobennosti-razvitiya-natsionalnykh-kazahskikh-vidov-sporta-na-primere-zapadno-kazahstanskoy-oblasti> (date of reference: 04.03.2023). (in Russian).

THEME

LIVING HERITAGE OF KAZAKHSTAN: KNOWLEDGE AND CUSTOMS RELATED TO NATURE AND THE UNIVERSE (NATIONAL CUISINE)

Every nation has its own livelihood system, which includes traditional food. In its turn, food and everything related to it – dishes, cooking methods, table etiquette in everyday life and during festivities – is part of the intangible cultural heritage. From the perspective of the Convention on the Protection of ICH, national food is of interest not only in terms of its cooking techniques, composition and nutritional value, but also as cultural heritage as a whole, including the way people interact culturally, both during preparation and during meals – their behaviour and interactions.

The element “national cuisine” is influenced by many factors, for example, religious restrictions (for example, in Judaism and Islam it is forbidden not only to eat pork, but even just to touch this meat), rules of serving and receiving ritual dishes (for example, the order and rules of serving certain parts of a ram’s carcass to guests, depending on their status). Every nation has its own list of ritual dishes, which must be prepared and eaten at certain moments (the Russians have pancakes and the Kazakhs have shelppek in their memorial practices).

The peoples of the world have long adapted to conditions that are dictated by the local characteristics of the area, which have had their influence on the entire food system of each ethnic group. These

conditions include natural and climatic influences, as well as the type of economic and cultural activity. Let's take for example the addition of hot spices to the dishes of many ethnic groups, which was dictated by the desire to protect people from infection with parasitosis, as many spices possess antiparasitic properties. Kazakhs, for instance, do not use raw milk, subjecting it to long boiling or fermentation, which is also connected with a desire to protect organism from infection with pathogenic bacteria. This ancient tradition came to people in other parts of the world much later, when microcosm research became available, but our ancestors have known about it for thousands of years.

To date, many countries have submitted entries on the traditional cuisine of the peoples of their region to the Representative List of ICH of Humanity. Below we consider these elements of ICH from the Republic of Kazakhstan.

The making of fine bread and the culture of its distribution: lavash, kатырма, jupka, yufka.

A multinational nomination, prepared jointly with Azerbaijan, Iran, Kyrgyzstan and Turkey.

The culture of making and distributing flatbread in communities in Azerbaijan, Iran, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Turkey carries social functions that have allowed it to persist as a widespread tradition. At least three people, often family members, are involved in making bread (lavash, kатырма, jupka or yufka), each of whom participates in its preparation and baking. In rural areas, neighbours participate in the process together. Traditional bakeries also bake bread. It is baked in a tandoor/tanur (earthen or stone oven in the ground), saj (metal plate) or a cauldron (cauldron). Apart from the usual dishes, flatbread is distributed at weddings, births, funerals, various festivals and during prayers. In Azerbaijan and Iran it is placed on the bride's shoulders or scattered over her

head to wish the couple prosperity, while in Turkey it is given to the couple's neighbours. At a funeral in Kazakhstan, it is believed that bread should be prepared to protect the deceased while a decision is taken from God, while in Kyrgyzstan the sharing of bread ensures a better afterlife for the deceased. The practice, handed down through participation in families and from master to apprentice, expresses hospitality, solidarity and certain beliefs that symbolise common cultural roots that strengthen community belonging. Inscribed on the Representative List of ICH of Humanity at the 11th session of the UNESCO Intergovernmental Committee for the Safeguarding of ICH (Addis Ababa, Ethiopia), 2016.

Kymyz – koumis, a Kazakh dairy product made from mare's milk, and ways of making it.

Koumis (from Turkic, Kazakh. Kymyz) is a fermented milk drink made from mare's milk of whitish colour, obtained as a result of lactic acid and alcoholic fermentation. At all stages of maturation, koumiss is consumed only fermented, not fermented; therefore it is called "live drink". It has a pleasant, refreshing, sour-sweet, frothy taste. Nomadic peoples of Kazakh and Mongolian steppes were the first to produce koumis. Nomads have kept the technology of making koumis a secret for centuries. First mention of koumiss can be found in the works of ancient Greek historian Herodotus (484–424 B.C.), who described the life of Scythians, and said that their favourite drink was a special beverage, made by mixing mare's milk in deep tubs. A detailed description of koumis was provided by a 13th century French monk and missionary, Wilhelm Rubricius. Recounting his journey to "Tataria" in 1253, he first described in detail the preparation, taste and effects of koumis.

This element is being finalised by the experts of the Technical Committee on ICH under the National Committee for the Protection of ICH.

Shubat is the national dairy product made from camel's milk and how to make it.

In the Kazakh folk medicine shubat is used for lung and stomach diseases as a general tonic, for chronic diseases, as well as for poisoning and rickets. In particular, shubat is renowned in the treatment of patients suffering from various forms of pulmonary tuberculosis.

As specialists from the Kazakh Academy of Medical Sciences point out, one-day (young), two-day (medium strength) and three-day (strong) shubat are distinguished by strength. After taking two or three glasses in half an hour, drowsiness appears and a refreshing sleep may come. Moreover, as an excellent nutritional product, called "live drink", it has an invigorating effect on the human body, as it is consumed when it is undergoing fermentation.

This element is under development by the experts of the ICH Technical Committee of the National Committee for the Protection of the ICH.

Self-assessment questions:

1. Briefly describe the essence of the national cuisine of the Kazakhs as part of the ICH.
2. Which elements in this area are included in the Representative List from Kazakhstan, give arguments?
3. Tell how do you understand how the natural and climatic conditions of the area influence the traditional cuisine of the peoples?
4. Which Kazakh dishes would you like to see on the Representative List of the ICH of Humanity? Give arguments.

Basic references

1. International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 17 October 2003. – 17 p.

2. Kontseptsii ob ohrane i razviti nematerialnogo kúltúrnogo nasledia v Respúblike Kazahstan: ýtv. postanovleniem Pravitelstva Respúbliki Kazahstan ot 29 apreliá 2013 goda, № 408. [Concept on the Protection and Development of Intangible Cultural Heritage in the Republic of Kazakhstan: Approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 29 April 2013, No. 408]. (in Russian).
3. Mazhitov S. F. Nematerialnoe kúltúrnnoe nasledie Respúbliki Kazahstan [Intangible Cultural Heritage of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2016. – 108 p. (in Russian).
4. Using Living Heritage in Education in Asia and the Pacific. – Seoul, South Korea. – 2022. – 255 p. (in Russian).
5. Nematerialnoe nasledie v sisteme obýcheniia v interesah ýstoi-chivogo býdýego [Intangible heritage in a learning system for a sustainable future]. – Bangkok, 2015. – 53 p. (in Russian).

Additional references

1. Traditsionnaia piá kak vyrazenie etnicheskogo samosoznaniia [Traditional food as an expression of ethnic identity]. – Moscow: Nauka, 2001. – 293 p. (in Russian).
2. Materialy V Mejdýnarodnogo naýchno-prakticheskogo simp-ziýma «Istoriiá edy i traditsii pitaniia narodov mira» [sbornik statei][Proceedings of the V International Scientific Symposium «The History of Food and Food Traditions of the Peoples of the World». [collection of articles]]. – Moscow: Novoe Vremya, 2021. – 526 p. (in Russian).
3. Alimova B. M. Piá i kúltúra pitaniia tíýrkoiazychnyh narodov Dagestana v XIX – nachale XX v.: Obee i osobennoe

v svete geneticheskikh istokov i etnokul'turnykh vzaimodeistviy [Food and Food Culture of Turkic-speaking Peoples of Dagestan in XIX – early XX c.: General and Specific in the Light of Genetic Origins and Ethno-Cultural Interactions]. – Makhachkala: Publishing house «The peoples of Dagestan», 2003 – 124 p. (in Russian).

4. Musagazhinova A. A., Kabidenova J. D. Rityalnye i obriadovye funktsii pri kazahov Saryarki (XX–XXI vv.) [Ritual and ritual functions of food of Saryarka Kazakhs (XX-XXI centuries)] // VAAE. 2021. №2 (53). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ritualnye-i-obriadovye-funksii-pischi-kazahov-saryarki-xx-xxi-vv> (date of reference: 04.03.2023). (in Russian).
5. Kenzheahmetuly S. Қазақтың дарқан дастарқаны = Национальная кухня казахов = The Kazakh national cuisine. – Almaty, 2015. – 240 p. (in Russian).

9

THEME

LIVING HERITAGE OF KAZAKHSTAN: KNOWLEDGE AND SKILLS RELATED TO TRADITIONAL CRAFTS

Handicrafts are an integral part of the Kazakh traditional heritage. Handicrafts and all kinds of home crafts were an integral part of everyday life of inhabitants of Kazakh steppes. The natural riches of Kazakhstan created real preconditions for the development of various kinds of crafts. Developing and improving throughout history, they do not lose their uniqueness and originality even today. They accumulated the experience and intellect of our ancestors, and the originality and uniqueness of the folk art. Crafts reflect everyday life and material production, the level of development and the nation's values.

Before the process of forcible settlement of the Kazakhs, the main condition for the preservation of crafts during the long historical period was the unchanging practice of one type of economic activity, to which the entire lifestyle of the Kazakhs was subordinated – the use of both portable and stationary dwellings, and a number of other reasons.

Before the penetration of commodity-money relations into the life and livelihoods of Kazakhs, handicrafts provided only natural exchange of goods; later the craftsmen began to produce their goods also on demand and for sale.

The analysis of historical development and geographical distribution of Kazakh traditional crafts reveals both original

national features and many elements of similarity to the crafts of Central Asian peoples.

Considering the links of specific crafts with the cultural and historical dynamics, it should be stressed the negative impact of political events in 1920–1930s, when Kazakhs lost their cattle (according to some sources up to 90 %), in consequence of which many crafts of carpet weaving, felt weaving, leather processing for leather crafts, precious metals for jewelry etc. have become unavailable. These events influenced not only the life and economy, but, together with the general strategy of re-settlement of the Kazakh ethnoses, had a negative impact on further development of crafts among the Kazakhs.

The Kazakhs had practically all types of traditional crafts until the mid-20th century: blacksmithing, skinning, leatherworking, dyeing, carpentry (woodworking), felt-making, carpet weaving and embroidery, jewellery, bone carving and stone-working.

Types of traditional Kazakh crafts
Blacksmithing
Tannery and leatherwork
Dyeing
Carpentry (woodworking)
Needlework
Carpet weaving and embroidery
Jewellery
Bonecarving
Stone carving

Figure 2. Historical types of traditional Kazakh crafts

It is well known that the content of spiritual culture, with all its aesthetic manifestations in ornamentation, styles and colouring, finds expression in the products of handicrafts. Spiritual culture in its turn is closely interconnected with beliefs of pre-

Islamic period, e.g., Tengrism, as well as with Islam. All these manifestations can be traced in the ritual life of the people, as well as in the products of master craftsmen.

Let us consider these manifestations on the example of individual crafts.

Blacksmithing. Before the development of industrial production, demand for the products of blacksmiths was very high. Such products included everything made of metal: crockery, scissors, cauldron tripods, etc., horse harness, tools, various weapons and much more. Most often, blacksmiths worked in their own forges alone, with the help of apprentice smiths.

The smiths' tools consisted of bellows *koryk*, anvil *tos*, crucibles *yeritetin ozhau*, a set of hammers with flat or convex ends *balga*, poker *koseu*, drills *burgy*, punches *teskysh*, chisel *kashau*, raspy *turpi*, as well as various forms for casting parts, drawing wires and nail-making.

Kazakhs traditionally used leather to make various utensils, most often for large liquids, such as *torsyk* or *shelek*, in which water, milk, koumis, etc., were poured.

To dye leather and wool, the Kazakhs used dyes made from plant material. The most common dyeing materials were made from madder and its roots. Leather and wool dyed with such materials preserved their colour for a long time without losing it to light or moisture. Kazakhs used some chemicals such as saltpetre, ammonia, vitriol, vitriol, ochre, sulphur and others to intensify colouring, while white clay and chalk were used to coat a yurt to enhance the white colour of a rug.

The preparation of dyes usually took place in autumn, when "*tomar boyu*" and "*kyzyl boyu shop*" (marena) were dug out of the ground in a certain quantity and then peeled from the top layer of the skin. If the production of paint was started

immediately, the roots were used fresh and thoroughly washed with water. If the making of colours was delayed for a long time, the roots were sun-dried and then ground in mortars into a fine powder that could be stored for a long time before being used for colouring.

Quilting, mat weaving, carpet weaving, embroidery, patchwork are considered to be women's handicrafts.

It should be noted that in ancient times there was another type of craft - processing of kendyr perennial plant from which Kazakh women could obtain fibres to which they added camel's hair or goat's down to produce soft yarn. Such yarn was used to make cloth for outerwear, horse blankets, wall carpets and etc. Nowadays this type of handicraft is considered to have been lost.

Before Russian fabrics such as chintz, printed cloth, calico, etc. appeared at Kazakh fairs Kazakh women were able to weave cloth in necessary quantity, however decrease of customer demand led to gradual preservation of this craft only in remote areas, and then it was completely displaced by imported fabrics.

Like many other peoples living on the territory of Central Asia, Kazakhs used to embroider with gold, silver and silk threads, which was almost completely forgotten during the Soviet period and revived with the beginning of the era of independence. About what was such embroidery can be found in the works of authors who researched the national clothes of the nobility.

The yurt is the focal point of all Kazakh handicrafts, which led to its inclusion in the UNESCO Representative List of the ICH.

Kiiz uiy is a yurt, an original Kazakh dwelling of a portable type. The tradition of its manufacture and interior decoration.

Multinational, prepared jointly with Kyrgyzstan.

A yurt is a nomadic dwelling used by the Kazakhs and Kyrgyz. It has a wooden round frame covered in felt and braided with ropes, and is easily assembled and disassembled in a short time. The bearers of yurt knowledge are craftsmen, both men and women, who make the yurts and their interior decoration. The yurts are made from natural and renewable raw materials. Men and their apprentices handcraft wooden frames and make wooden, leather, bone and metal parts. Women make interior decorations and exterior coverings, ornamenting them with traditional zoomorphic, floral or geometric patterns. They usually work in community groups under the guidance of experienced artisans and engage in weaving, spinning, weaving, felting, embroidery, sewing and other traditional craft techniques. The entire community of artisans participates in the creation of the yurt, fostering universal values, constructive cooperation and creative imagination. Traditionally, knowledge and skills are passed down within the family or from teachers to students. All celebrations, ceremonies, births, weddings and funerals take place in the yurt. Thus, the yurt remains a symbol of family and traditional hospitality, underlying the identity of Kazakh and Kyrgyz people.

Inscribed on the Representative List of the ICH of Humanity at the 9th session of the Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the ICH.

Self-assessment questions:

1. What traditional Kazakh crafts do you know?
2. Tell us briefly about one of the Kazakh crafts.
3. What do you know about the yurt? Tell us briefly.

4. What Kazakh rites and rituals related to the yurt do you know?
5. Why do you think the yurt is one of the significant elements of nomadic culture?

Basic references

1. International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 17 October 2003. – 17 p.
2. Kontseptsii i razvitiu nematerialnogo kúltúrnogo nasledia v Respúblike Kazahstan: ýtv. postanovleniem Pravitelstva Respúbliki Kazahstan ot 29 apreliia 2013 goda, № 408. [Concept on the Protection and Development of Intangible Cultural Heritage in the Republic of Kazakhstan: Approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 29 April 2013, No. 408]. (in Russian).
3. Mazhitov S. F. Nematerialnoe kúltúrnoe nasledie Respúbliki Kazahstan [Intangible Cultural Heritage of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2016. – 108 p. (in Russian).
4. Using Living Heritage in Education in Asia and the Pacific. – Seoul, South Korea. – 2022. – 255 p. (in Russian).

Additional references

1. Tokhtabaeva Sh. J. Shedevry Velikoi stepy [Masterpieces of the Great Steppe]. – Almaty: Dike-Press, 2008. – 240 p. (in Russian).
2. M. S. Mukanov Kazahskie domashnie hýdojestvennye remesla [Kazakh domestic art crafts]. – Alma-Ata: Kazakhstan, 1979. – 122 p. (in Russian).
3. Masanov E. A. Iz istorii remesla kazahov (Vtoraia polovina XIX –

nachale XX vv.) [From the History of Crafts of the Kazakhs (Second Half of the 19th – Early 20th Centuries)]// Soviet Ethnography, 1958. – №5. – P. 30–49. (in Russian).

4. Masanov E. A. Domashnie promysly i remesla kazahskogo naroda vo vtoroi polovine XIX – nachale XX vekov [Domestic crafts and trades of Kazakh people in the second half of XIX – the beginning of XX centuries] // Scientific notes of Kazakh State University. Vol. XXXVIII, issue. 4. Alma-Ata, 1959. (in Russian).
5. K. Kasenova K. Koldan kilem toku enerinin tszhiribesi negizinde zhangyru // "Bilim salasynda halykaralyk katynastar men syrtyky bailanysty nygaytu" aty glylyly k prakticheskiy conference yenbekteri. Shymkent, 2001. – 206–208 p. (in Kazakh).
6. Mukanov M. S. Kovrovoye proizvodstvo i ego ornamentika [Carpet making and its ornamental art] // Proceedings of the Institute of Archaeology and Ethnography of the Kazakh SSR Academy of Sciences. Alma-Ata, 1959. – T. 6. – P. 91–103. (in Russian).

10 THEME

THE LIVING HERITAGE OF KAZAKHSTAN: JEWELLERY ART

Kazakh jewellery art was developing on the basis of ancient traditions, interacting with the cultures of neighbouring nations. Unlike other types of Kazakh applied arts which were characterized by domestic crafts, jewellery making was professional in nature which was determined by the specificity of production. Kazakh artisans on noble metal (zەرгер) created their articles in decorative and applied design. Metal, silver and gold were bought in bazaars of Central Asia, Eastern Turkestan.

The craft of Kazakh jewelers-zerger was most developed in towns along the Syr Darya River, regions of Semirechye and Central Kazakhstan. This was probably due to the proximity of large trade routes and fairs. Traditionally Kazakh jewellers worked both with precious metals – gold and silver, and with alloys – copper and tin, applying rather complicated jewellery techniques.

Since ancient times, the Kazakhs were able to extract semi-precious and ornamental stones, which were actively used in the manufacture of jewellery. The ancient rings with nephrite, agate, carnelian, agate and rock crystal are particularly common.

The jewellery art since the 19th century follows the purely Kazakh national style without any influence of neighbouring peoples and becomes more distinct and laconic. Many travellers left descriptions of Kazakh jewellery, which was not flamboyant but graceful and aroused admiration.

Silverware was more popular that is explained on one hand by the Kazakh

belief in relation of silver to the Moon, and on the other hand by the knowledge about antiseptic properties of silver that was taken into account during performance of rituals and ceremonies, for example, it was necessary to put silver rings into the vessel with 40 spoons of water for washing a child during ritual *kyrkynan shygaru*.

Kazakh jewellery has been preserved in all the varieties that have been known since historical times, mainly earrings, rings and bracelets. Using antique jewellery you can trace the differences that existed in the specificity of jewellery craftsmanship in different regions – in Northern, Central, Western, Eastern and Southern Kazakhstan. While noting that such regional differences exist, it should be noted that the artistic style and composition is generally the same throughout Kazakhstan.

Women's jewellery can be divided into jewellery attached to clothing and removable jewellery – woven into braids, worn on the hands, fingers, neck and chest.

Women usually decorated themselves with *syrga* earrings, *sholpy* and *shashbau* hair pendants, *tuyreush* turban pendants, and *shekelek* and *suyrtka* temple pendants, which were attached to headgear or hair with special small hooks.

In addition, Kazakh women had a whole range of clothing ornaments: round tana brooches, *onirzhiiek* chest ornaments, *alka*, *boy-tumar*, beads and *monshak* necklaces. *Onirzhiiek* breast adornment was a large, heavy pendant with vertical orientation, the bottom of which was additionally decorated with pendants of smaller size. As a rule, this ornament was made of matt silver. Usually *onirzhiiek* was suspended on a chain or pinned to the shoulders. The weight of this pendant forced girls to maintain their posture.

Another pectoral adornment of the *alka* was a less massive silver horizontal pendant made of coins, semi-precious stones or coloured glasses framed in metal. Like

onirzhiik, the *alka* was decorated at the bottom with smaller pendants.

Another kind of Kazakh chest ornament – *boy-tumar* – was a pendant of a triangular or cylindrical shape with cone-shaped ends inside which amulets were hidden – a paper with a moltivoy, feathers of owls, tufts of wool, etc.

Kazakh women's hand jewellery can be conventionally divided into *zhuzik* rings, *saqina* signet rings and *bilezik* bracelets. Unlike head and breast adornments, which were differentiated by age, there were no strict restrictions on the wearing of rings and rings. The only thing that was given importance – it was not customary for very young girls to adorn themselves with massive jewellery which was usually worn by women of age. Quite a significant difference in antique jewellery can be seen in terms of territory.

The Kazakhs have several varieties of rings: *otau zhuzik* – a wedding ring, *baldak sakina* – a square signet ring, *kus muryin/kus tumsyk zhuzik* – a “bird's beak”, *kudagi zhuzik* – a matchmaker ring, etc.

Kazakh traditional bracelets can be roughly divided into two main types: *zhalpak blesik* – flat thin bracelets of different width and length and *zhumyr blesik* – massive, thick jewellery. A special type of Kazakh bracelets *Bes Blesik / Shynzhyrly Blesik* are massive bracelets connected by chains with three/two rings, which are not found in other peoples living close to the Kazakhs.

Speaking about regional differences of Kazakh jewels we cannot but notice that they differed not only in appearance, but also in features of jeweler techniques, for example, niello technique was most widespread in northern Kazakhstan, embossing in central region, in the west and south of Kazakhstan niello was combined with graining.

It is important to note that for Kazakhs the jewellery, apart from its aesthetic

decorative, i.e. presentational, as well as protective function as a talisman, also carried a sacred philosophical meaning, which Kazakh jewellers-singers put into each of their items.

In addition to imported silver, silver coins of tsarist minting were also used. They were used to make various pendants or melted into bars for further jewellery processing.

Zerger had a set of kalip moulds for making various jewellery. There was a particular variety of shapes for earrings and other women's jewellery.

Zergers used the following jewellery-making techniques: mould-casting, cold forging, stamping and embossing, and silver-iron cutting. They also knew filigree and graining.

The range of items made by zergers was wide: it included women's jewellery, costume details, toiletries, cutlery, plaques for decorating the wooden frame of yurts, furniture, wooden and leather utensils, musical instruments, weapons and horse harness. Zergers were able to reveal the beauty of metal. Silver got shine after forge, thanks to polishing became sparkling, flickered after minting by small circles, after shading by zigzags it was perceived live and vibrating. Nobleness of metal was underlined by precious and semiprecious stones: rubies, sapphires, emeralds, brilliants, turquoise, agates, hrysoprase, carnelian, pearls, coral, nacre. Smalt, paste and coloured glass were also used.

The main products of the Zerg were women's jewellery, which was in great demand by all strata of society, which was determined not only by its aesthetic nature, but also by a number of functional meanings associated with customs, rites and the whole ideological and religious complex.

This element is being developed by experts of the Technical Committee on ICH under the National Committee for the Protection of ICH.

Self-assessment questions:

1. What traditional Kazakh jewellery do you know?
2. What rites and rituals of the Kazakhs associated with Kazakh jewellery do you know?
3. Why do you think silver has become a favorite material for Kazakh jewelers? Tell us about the semantics of this metal.
4. Do you think that the jewellery art of the Kazakhs is a part of the ICH and why? Argue your answer.
5. What is the traditional name of a traditional Kazakh jeweler? From which word does the term originate?

Basic references

1. International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 17 October 2003. – 17 p.
2. Kontseptsia ob ohrane i razvitiu nematerialnogo kúltúrnogo nasledia v Respúblike Kazahstan: ýtv. postanovleniem Pravitelstva Respúblikı Kazahstan ot 29 apreliá 2013 goda, № 408. [Concept on the Protection and Development of Intangible Cultural Heritage in the Republic of Kazakhstan: Approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 29 April 2013, No. 408]. (in Russian).
3. S. F. Mazhitov Nematerialnoe kúltúrnnoe nasledie Respúblikı Kazahstan [Intangible Cultural Heritage of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2016. – 108 p. (in Russian).
4. Using Living Heritage in Education in Asia and the Pacific. – Seoul, South Korea. – 2022. – 255 p. (in Russian).

Additional references

1. Tokhtabaeva Sh. J. Shedevry Velikoi stepı [Masterpieces of the Great Steppe]. – Almaty: Dike-Press, 2008. – 240. (in Russian).
2. M. S. Mukanov Kazahskie domashnie hýdojestvennye remesla [Kazakh domestic art crafts]. – Alma-Ata: Kazakhstan, 1979. – 122 p. (in Russian).
3. Masanov E. A. Iz istorii remesla kazahov (Vtoraia polovina XIX – nachale XX vv.) [From the History of Crafts of the Kazakhs (Second Half of the 19th – Early 20th Centuries)]// Soviet Ethnography, 1958. – №5. – C. 30–49.
4. Tokhtabaeva Sh. Serebrianyi pýt kazahskih masterov [The silver way of the Kazakh artisans] – Almaty: Daikpress, 2005. – 198 p. (in Russian).
5. Tokhtabaeva Sh. J. Ílyvelirnoe iskúysstvo kazahov [Jewelry Art of the Kazakhs]. – Almaty: Almatykitap, 2011. – 384 p. (in Russian).

11

THEME

LIVING HERITAGE OF KAZAKHSTAN: FELTING AND CARPET WEAVING

The tradition of felt weaving in the southern regions, East Kazakhstan and Aktobe oblasts, although not to the same extent as in the mid-20th century, has also been preserved to a large extent in the southern regions, using the patterns, ornaments and basic colours that were present in the products of earlier times. One of the common types of weaving is the production of *bau* and *baskur* carpet ribbons. In the south of Kazakhstan, the tradition of weaving *tukti kilem* lint-free carpets has also survived.

In this period of time, difficulties faced by masters of felting and carpet weaving have been identified. First of all, difficulties are related to the purchase of wool - the work usually uses wool imported from Kyrgyzstan, despite the fact that sufficient wool is available in Kazakhstan. Despite the fact that, through the efforts of local cultural bodies, various master classes in felting and carpet weaving are held for the population in towns and smaller communities, we believe that women's involvement in these types of crafts is not at an adequate level.

Analysis of the situation with felting and carpet weaving based on Kazakh traditional technologies shows a serious threat to their viability, since no region has ever recorded consistent help and support from the state for artisans both in providing wool and the lack of facilities for dyeing wool with natural plant materials based on Kazakh traditional technologies.

Kiiz basu – the tradition of making felt.

Felt goes deep into the roots of the culture of the Kazakh nomadic tribes. It was used not only as a commodity, but also in the everyday life of nomads. Kazakhs lived in yurts, decorated with colourful felt carpets and household items, slept on felt, wore felt clothes, and covered horses. It protected them from evil spirits and enemy arrows, and saved them from heat and cold.

The most traditional Kazakh products made of felt are: *kiiz* – smooth felt, usually made of white or grey wool, which was mainly used for covering *yurta* and household needs;

- *tekemet* – linen matting, made by heaping patterns of dyed wool on the half-ready base, rolled up with a mat into a roll, which was repeatedly poured hot water and rolled around by hands and feet; *syrmak*, *syrdamal* – cloths for linen, made by sewing two different colored but identical patterns, cut out of thin felt on the first base;
- *syrdak* – a linen cloth embroidered on felt with multicoloured wool threads; *tuskiiz* – felt wall carpets. The appliqué was made on felt with velvet, cut out in the form of ornamental designs in two colours. In this case, the background for the first pattern is the remnants of the second, or vice versa.

Felt was used to cover the yurt, to cover the floor and to insulate the walls. It was used to make *abdirekap* – chest covers, *ayakkap* – wall-mounted dish bags, *kebenek* – felt cloaks, *baipak* – felt stockings, like *valenki*, *kalpak* – felt hats, *zhabu* – the poplins, *terlik*, *tokym* – bedfellows, *tebingi* – saddle side potholders and other products.

The art of felting has been passed down from generation to generation. At present, there is a revival of the craft in Kazakhstan. All over the world, the naturalness, ecology, ease and practicality of felting and the health benefits of sheep's wool are highly valued. Felted goods vividly

represent cultural values of the Kazakhs, reminding people about their roots. This craft generates income for local women.

This element is being prepared for inventory by experts of the Technical Committee on ICH under the National Committee for the Protection of ICH.

Tekemet is a tradition of making a felt carpet.

The most widespread type of felt carpet used to cover the floor. This traditional type of carpet is also found in many other nations. The basic technique of making a tekemet is laying strips of wool in the form of patterns and pressing them into the carpet. There is another technique of making tekemet, when patterns of other material are sewn on monochrome felted base by applique method. The most common patterns found on the surface of the rug are kos *muiz*. Typically, a rug is divided into lozenge-shaped parts with a kos *muiz* pattern inside.

This element is under study by experts of the ICH Technical Committee of the National Committee for the Protection of ICH at the present time.

Kazakh carpet weaving and keste (embroidery) are traditional Kazakh carpets.

Kazakh carpets, both ancient and modern, are the patterned wealth of Kazakhstan. The art of carpet weaving in Kazakhstan also has deep roots. Mostly women were engaged in it. The secrets of weaving *orneke* – horizontal loom products such as *alasha*, *baskur* – rug strips, *tangysh*, *bau* – carpet ribbons, *shekpen* - homespun cloth from camel's hair – were handed down from generation to generation. Apparently, a significant role in the development of this type of craft was played by direct contacts with areas of developed carpet-making in the past, in particular, with Iran and East Turkestan.

The Kazakh women's crafts in the past included carpet weaving, both lint-free

and with pile. The Kazakh women's crafts of the past included carpet weaving, both lint-free and pile-free.

The main ornamental motifs of lint-free fabrics are rhombuses and large scrolls. Needleless carpet weaving that was widespread in the steppes of Sary-Arka and Western Kazakhstan in the past is associated with nomadic way of life. The carpets sewed from separate strips – *alasha*, *palas* type carpets – *alty aiyl kilem*, *arabi*, *adai kilem* and others have always been in greatest demand with them. The Kazakh carpet weaving has its own technique and manner of making, and is characterized by the balance of background, precision of pattern, and strict symmetry of their arrangement. But at the same time in the *gul kumbezdy* pile rug the boundary between the central field, which consists of three to four large rosettes, known in art history literature as *kumbez* (dome) and *zhuldyz* (star), and the border often looks quite conventional. Tufted carpets were highly valued by the Kazakhs and were one of the main items of a bride's dowry. Rhomb with offshoots from corners in the form of scrolls, hooks of various forms is typical for ornamentation of tufted carpets. The Kazakh carpet weaving has its own production technique, manner of performance, balance of background, fine tailoring of designs, strict symmetry of their arrangement.

The Kazakhs had a type of carpet called *kalykyl* (from the Persian name "galy" – carpet), which can also be found in Uzbeks and Turkmens. Geometric or plant patterns were arranged in strict rows in the pattern of such a carpet, framed in a multidimensional border. Usually there were rosettes of a certain symbolic number along the horizontal axis of the rug. Complex compositional designs of a rug usually consisted of geometric designs with symmetry and balance of its individual elements. Experienced masters were able to combine these elements in a linear system of ornament to find many solutions

for a carpet pattern. The main principle of a carpet pattern was repetition and a variety of combinations of basic elements to obtain a concise composition of a carpet.

Keste – Kazakh embroidery on various materials.

One of the widespread types of Kazakh applied art, both in the past and in the present is embroidery. It requires a lot of time and great skill, especially in the process of making wall carpets *tuskiizi*. In ancient times there was a tradition to embroider with brocade thread. While compositions of felt *tuskiiz* made by inlay and applique technique were dominated by zoomorphic motifs in the form of horns and solar rosettes, embroidered *tuskiiz* used plant ornamentation, often in the form of flowers and leaves.

A multinational application.

Prepared jointly with Uzbekistan and Tajikistan.

Submitted to the UNESCO Intergovernmental Committee for Safeguarding ICH in 2020 for consideration by the UNESCO Intergovernmental Committee.

The only workshop on gold embroidery art is the “Zerleu” author’s house (head A. Abdubait). A. Abdubait is a recognised master of gold embroidery, which died out in Kazakhstan in the 19th century. To date, the craftswoman has trained more than 20 apprentices, and her personal works are exhibited in many museums throughout the country and are in private collections.

Z. Mukhamedzhan is a famous master, who revived the once lost Kazakh traditional craft – “biz keste” embroidery. His creation is very popular, and his works are kept in many collections around the world. He holds the UNESCO Seal of Excellence, the title of Has Sheber, and is the author of many books and manuals on traditional Kazakh embroidery. He is a trainer in “biz keste” embroidery, teaches his students and actively revives this type of craft.

Self-assessment questions:

1. What types of women’s crafts do you know? Describe them briefly.
2. What types of felt carpets are used by the Kazakhs and what are their names?
3. What do you know about felting? Describe it shortly.
4. What rites and rituals of the Kazakhs related to the process of making felt goods do you know?
5. What ornaments are most often used on felt carpets?

Basic references

1. International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 17 October 2003. – 17 p.
2. Концепция об охране и развитии нематериального культурного наследия в Республике Казахстан: ýtv. postanovleniem Pravitelstva Respýbliki Kazahstan ot 29 apreliá 2013 goda, № 408. [Concept on the Protection and Development of Intangible Cultural Heritage in the Republic of Kazakhstan: Approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 29 April 2013, No. 408]. (in Russian).
3. S. F. Mazhitov. Nematerialnoe kúltýrnoe nasledie Respýbliki Kazahstan [Intangible Cultural Heritage of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2016. – 108 p. (in Russian).
4. Using Living Heritage in Education in Asia and the Pacific. – Seoul, South Korea. – 2022. – 255 p. (in Russian).

Additional references

1. Tokhtabaeva Sh. J. Shedevry Velikoi stepi [Masterpieces of the Great Steppe]. – Almaty: Dike-Press, 2008. – 240 p. (in Russian).

2. M. S. Mukanov Kazahskie domashnie hýdojestvennyye remesla [Kazakh domestic art crafts]. – Alma-Ata: Kazakhstan, 1979. – 122 p. (in Russian).
3. Mukanov M. S. Kovrovoye proizvodstvo i ego ornamentika [Carpet making and its ornamental art] // Proceedings of the Institute of Archaeology and Ethnography of the Kazakh SSR Academy of Sciences. Alma-Ata, 1959. – T. 6. – P. 91–103. (in Russian).
4. Alimbay N. Traditsionnye kazahskie kovry i kovrovoye izdeliia: vidy, kompozitsiia, semantika (na materialah Tsentralnogo Gosýdarstvennogo múzeia Respýblikı Kazakhstan) [Traditional Kazakh carpets and carpet products: types, composition, semantics (on materials of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan)] // Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University. Series of Philosophy, Cultural Studies and Political Sciences. – № 4. – 2020. – C. 55–71. Tokhtabaeva Sh. J. Ilyelirnoe iskýsstvo kazahov [Jewelry Art of the Kazakhs]. – Almaty: Almatykitap, 2011. – 384 p. (in Russian).
5. Kassenova K. B. Fýnktsionalnyi analiz i znakovyye aspekty v klassifikatsii kazahskikh kovrov [Functional analysis and iconic aspects in the classification of Kazakh carpets] // Multinational Art of Weaving: Proceedings of the International Symposium dedicated to the 100th anniversary of F. H. Valeev, Kazan, 16–17 December 2021 – Kazan: Artifakt, 2021. – P. 61–74. (in Russian).
6. Bazhenova N. Korzhyn kak hýdojestvennoe iavlenie v narodnom prikladnom iskýsstve kazahov [Korzhyn as an artistic phenomenon in the folk applied art of the Kazakhs] // Prostor, 2010. – № 8. – P. 165–168. (in Russian).

12

THEME

LIVING HERITAGE OF KAZAKHSTAN: ARTISTIC WOODWORKING

For many people wood was one of the most accessible materials for the manufacture of objects necessary for sustenance. The Kazakhs, like other peoples, often bestowed sacred qualities on trees: ribbons of cloth were tied to the branches of a solitary tree, asking for the fulfilment of cherished wishes.

Kazakh woodworkers, who were able to make the detail of the yurt frame, furniture, utensils and other household items, were called *agash usta* or *ismer*. Obviously, the most widespread region for the development of woodworking crafts was northern Kazakhstan, where there were plenty of forests.

A high level of skill in woodwork was necessary to produce many details for the yurt: *kerege* lattice walls, *uyk* roof poles, and *shanyrak* rim-top. Such fine skill of woodworking ensured durability of the yurt. At the same time, the most difficult and important detail was *shanyrak*, which was decorated with a carved ornament and passed on as a legacy.

A similarly high level of craftsmanship was required for the doors, which are always the beginning of the yurt's assembly. The best among such doors are the *Sykyrlauk*, made using deep carving techniques in combination with a flat-relief background, where the edges gradually took on more and more rounded edges. Often such doors were decorated with artistic paintings.

Woodworkers made almost all furniture items in the Kazakh yurt: Food and

crockery cupboards *asadal*, chests *sandyk*, racks for things *zhuk ayak*, clothes hangers *adalbakan*, barrels made of one piece of wood for crockery *ayak kap*, wicker for storing *kese kap* drinking vessels, Beds with carved relief ornamented headrests *zhastyk-agash*, food storage boxes *kebeje*, various-shaped *ku-mys* sets of round and boat-shaped bowls *tostagan*, *sabty-ayak*, scoops *ozhau*, various dishes for serving boiled meat *tabak*, and bowls *shara*.

In addition to the various cupboards, chests of drawers and other interior items listed above, they – *agash usta* also made some parts for saddles, handles for working tools, etc. The making of musical instruments was also part of the work of woodworkers.

At present, woodworking and the manufacture of wooden utensils and musical instruments, as well as the manufacture of yurts in some regions of Kazakhstan, are still preserved. The decline of this craft also has both natural (evolutionary) reasons, such as changes in the way of life and the use of industrially produced items (e.g. furniture) in everyday life.

The field research showed that not only Kazakhs are engaged in woodwork, but also representatives of other ethnic groups living in Kazakhstan, especially in East Kazakhstan Oblast. At the same time it should be noted, that musical instruments are exclusively made by Kazakhs. The training in woodworking and woodcrafts production takes place both informally and through formal education.

The art of making the Kazakh dombra.

The dombra is an obligatory instrument for traditional professional singers: performers of epic *zhyrau* songs; masters of song-poetic competitions *akyns*; salts and *sere* with lyrical repertoire. The peculiarities of the structure of the instrument are directly linked to its function. Each instrument is made by a master for a specific performer, based on the individual characteristics of

his or her physique, the function of the instrument (home or concert), and the repertoire.

The dombra is the most common instrument and the most common amateur instrument. It is played by children and adults alike. Light, compact, comparatively simple in construction, it requires little work to play it (it can be played while sitting, standing, walking or riding a horse), but at the same time it offers infinite possibilities to improve right and left hand technique and to enrich the sound palette.

The art of making the Kazakh dombra is nowadays handed down through formal and informal education.

Traditional craftsmen pass on their knowledge of the art of making dombra from generation to generation to a select circle of individuals, from father to son, brother, etc. (unofficial level of education).

Professional artists-masters of arts and crafts, practising in the art of making the Kazakh dombra and traditional musical instruments in general, teach their skills in specialised educational institutions (formal education). We owe the modern look and manner of making dombras to craftsmen Boris and Emmanuel Romanenko, Kamar Kasimov and Ginull Ismagulov (1930), thanks to whom the dombra was improved and viola, tenor and bass dombras appeared. The following masters are well known in the republic: Samigulla Andarbayev (dombra player and master); Arystanbek Moldashev (Atyrau master, honoured worker of arts); Zholaushy Turdygulov (Almaty); Zhaksylyk Ospanov (Almaty) and many others. This element is being finalised by experts from the Technical Committee on ICH under the National Committee for the Safeguarding of ICH.

Besik – the tradition of making and using a Kazakh cradle.

Knowledge and skills related to traditional crafts.

The Kazakh traditional cradle's design, functional qualities and manufacturing method remained unchanged throughout the 20th century, its basis was the bottom with sides and an obligatory opening for drainage of urine and faeces of a child, as well as curved slides for rocking the cradle. Such an element in the construction of the traditional Turkic cradle as a hole in its bottom is an indication of the importance of hygiene habits and the peaceful condition of babies for all Turkic peoples. For centuries, this has contributed to the formation of certain features of a particular type which have yet to be researched in detail from the standpoint of various sciences – psychology, pedagogy, cognitive anthropology, etc. Proceeding from the fact that the culture of Turkic ethnic groups is characterized by a single type of cradle, we may consider the Kazakh traditional cradle “besik” as part of the intangible cultural heritage of the whole Turkic world.

This element is being finalised by the experts of the Technical Committee on ICH under the National Committee for the Protection of ICH.

Self-assessment questions:

1. What Kazakh musical instruments made of wood do you know?
2. Why do Kazakhs consider the dombra the queen of musical instruments?
3. What do you know about the besik? Tell us briefly.
4. What did the Kazakhs call a woodworker?
5. What kind of wood products were made by the Kazakhs? Describe them briefly.

Basic references

1. International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 17 October 2003. – 17 p.

2. Kontseptsiiya ob ohrane i razvitiu nematerialnogo kúlytúrnogo nasledia v Respúblike Kazahstan: ýtv. postanovleniem Pravitelstva Respúbliki Kazahstan ot 29 aprelya 2013 goda, № 408. [Concept on the Protection and Development of Intangible Cultural Heritage in the Republic of Kazakhstan: Approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 29 April 2013, No. 408]. (in Russian).
3. S. F. Mazhitov Nematerialnoe kúlytúrnoe nasledie Respúbliki Kazahstan [Intangible Cultural Heritage of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2016. – 108 p. (in Russian).
4. Using Living Heritage in Education in Asia and the Pacific. – Seoul, South Korea. – 2022. – 255 p. (in Russian).

Additional references

1. Tokhtabaeva Sh. J. Shedevry Velikoi stepi [Masterpieces of the Great Steppe]. – Almaty: Dike-Press, 2008. – 240 p. (in Russian).
2. M. S. Mukanov Kazahskie domashnie hýdojestvennye remesla [Kazakh domestic art crafts]. – Alma-Ata: Kazakhstan, 1979. – 122 p. (in Russian)..
3. Tokhtabaeva Sh. Zh. Hýdojestvennaia obrabotka dereva i kosti ý kazahov. [Artistic processing of wood and bone at Kazakhs]. Textbook for students of higher education institutions. – Almaty: Palitra Press, 2020. – 122 p. (in Russian).
4. Tokhtabaeva Sh. Zh. Simvolika predmetov traditsionnogo byta kazahov [Symbolism of objects of traditional life of the Kazakhs] // Proceedings of the Kazakh National Academy of Sciences. – 2014. – P. 23–28. (in Russian).
5. Amanov B., Mukhambetova A. Kazahskaia traditsionnaia múzyka XX vek [Kazakh Traditional Music and the 20th c.], Almaty: Dike Press, 2002. – 544 p. (in Russian).

13

THEME

KAZAKH HERITAGE: LEATHER AND FUR PROCESSING

Humanity has been working with leather and fur since ancient times. Many peoples have mastered various techniques for processing leather and animal skins into clothing, footwear, utensils and other necessities of life.

The Kazakhs have been breeding cattle since ancient times; therefore they always had plenty of raw materials for leather crafts. One can say with certainty that the ability of dressing and dyeing leather in different colours, the technique of stamping, patterned sewing on leather, called *teri olndeу* is one of the oldest forms of Kazakh traditional crafts.

In other words, Kazakhs could for a long time produce animal skins and skins, which was dictated by the life in cold regions and the need for warm clothing. The hides were mainly used for clothing, while skins were used to make footwear and vessels for various purposes, and to make horse harness and trunks, etc.

There were two types of fur coats – kaptama and kamzolsha. There were also fur coats made of various animal skins – wolf, fox, polecat, etc., and hats – *Tymak* or *borik*.

Leather was used to make shoes, crockery, horse harness and belts. The hides were usually made of treated camel, horse or ox leather, which was cleaned of hair by soaking in a special solution of fermented grain. The hides were soaked in sour milk to make them soft.

Since ancient times the Kazakhs have mastered the craft of embossing on leather,

which was then used to make chests or wall panels. Horsehide was most often used for making vessels, a skill mastered by special smiths.

There were many *etsikshi* shoemakers among the Kazakhs, who sewed shoes from special kon leather. The boots were decorated with appliqué of coloured dyed leather and embroidery. The boots were decorated with coloured dyed leather appliqué and embroidery.

It has now been revealed that there are few craftsmen left, although there is a good prospect for the development of the industry.

This element is under development by the experts of the Technical Committee on ICH under the National Committee for the Protection of ICH.

The Kazakhs were particularly skilful at making utensils of leather. Horses, cattle and camels were used for making utensils and household utensils. Previously, masters soaked animal skins in a special solution of *malma*, i.e., produced from fermented *ayran yirkit* and flour to get rid of wool. Artisans working with leather made vessels of various shapes and decorated them with ornaments, where the main place was taken by the *koshkar muüz* motif, which symbolised fertility, prosperity and well-being for the Kazakh people. One of the most important in the economy of Kazakhs was the most ancient traditional nomadic vessel, which had a cylindrical shape with a drain, convenient for milking mares – *konnek* bucket. The smell emanating from the milking bucket *konek* is believed to soothe the animal and the soft skin of the vessel does not produce much noise during milking. The *konnek* was usually made of camel skin or cattle skins, often from the neck part of a horse.

When making another vessel important in the economy of the Kazakhs, called *torsyk*, in which koumiss, shubat or water was poured, masters took the best leather.

By pressing leather blanks between two wooden plates with a carved pattern, masters made an openwork national ornament on a product, and the convexity of the vessel was achieved by filling it with damp sand.

Horse skins, sewn with camel's hair and dyed with talus, were used to make a vessel for making saba koumiss, sometimes having a capacity of up to 100 litres. A wooden whisk, a special stick with a cross at the end, was inserted into the neck of such a vessel for shaking the liquid. The handle of the whisk was usually intricately carved, inlaid with silver or bone. To avoid the skin of the vessel getting damp or overheated, the saba was placed on a special sabayak stand. The saba's kettle was widened towards the bottom and had a narrow neck. Special cords were sewn to the neck so that it could be suspended from the kerege. To eliminate the smell of the skin, ayran was poured into the saba for several days, then it was stretched and smeared with wet oven soot and butter and smoked over the smoke of meadowsweet or birch. After smoking, the skin became particularly strong, and the smell of the smoke gave koumiss a distinctive taste and improved the quality of the drink. It is customary to smoke Kymyz every five days.

A *torsyk*, a leather vessel with a capacity of up to 4–5 litres, was used as a flask while travelling. The Kazakhs had such vessels in various forms: round, horn-shaped or trapezoidal. Usually, *torsyk* was tied to the saddle or in the shadow of the cart so that while moving the drink would be heated inside the vessel and it would acquire richer taste. The *torsyk* was most often decorated with embossed zoomorphic patterns.

Sometimes, a *torsyk* of 5–6 litre capacity and *syuretpe*, a vessel slightly larger than a *torsyk*, were made of a horse hide.

Another kind of vessel, the *mes*, was made of a whole goat skin and was used to store and carry liquid food, koumiss, *shubat* and *ayran*. In making the *mes*, the goatskin is

first cleaned of wool, then dyed with a dye derived from the bark of tallow, and then smoked.

Er-turman – making horse harness.

Among the craftsmen skilled in working with leather were specialists in making horse harness. These included orimshi specialists, who wove lanyards. Other products did not require fine skills. Almost all men could make belts for horse harness, belts, breastplates *omildirik* and tails *kuyyskan*.

Nowadays, the number of men with horses has decreased, and at the same time, the number of craftsmen connected with the craft of making horse harness from leather has decreased.

This element is under study by the experts of the Technical Committee on ICH under the National Committee for the Protection of ICH at present.

As the field research has shown, at present the leather craft in Kazakhstan is at high risk of losing its viability, as it is found only in fragments in the surveyed regions. Masters mainly use finished dressed leather, which is used to make various items such as crockery, stones and souvenirs. Reducing demand for leather products has natural causes associated with a change in lifestyle and their displacement from everyday life by industrial production, and the lack of mastery of the ancient technology of dressing rawhide. At the moment, almost all domestic animal hides are being thrown away or given away for next to nothing.

As field research has shown, traditional dressing of leather from skins of domestic animals according to ancient Kazakh technology has been recorded among single craftsmen (mainly from among Kandas). We consider the situation with this type of craft to be threatening the complete disappearance of ancient rawhide processing technology.

Self-assessment questions:

1. What types of traditional leather utensils do you know? Describe them.
2. What kinds of ornaments were used to decorate leather crockery and why?
3. What do you know about ör-turman? Tell us briefly.
4. What traditional fur garments do you know? Describe shortly.
5. What is a saba? Tell us about this item.

Basic references

1. International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 17 October 2003. – 17 p.
2. Kontseptsiiya ob ohrane i razvitií nematerialnogo kúltúrnogo nasledíia v Respúblike Kazahstan: ýtv. postanovleniem Pravitelstva Respúblike Kazahstan ot 29 apreliá 2013 goda, № 408. [Concept on the Protection and Development of Intangible Cultural Heritage in the Republic of Kazakhstan: Approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 29 April 2013, No. 408]. (in Russian).
3. S. F. Mazhitov Nematerialnoe kúltúrnoe nasledie Respúblike Kazahstan [Intangible Cultural Heritage of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2016. – 108 p. (in Russian).
4. Using Living Heritage in Education in Asia and the Pacific. – Seoul, South Korea. – 2022. – 255 p. (in Russian).
2. M. S. Mukanov Kazahskie domashnie hýdojestvennyye remesla [Kazakh domestic art crafts]. – Alma-Ata: Kazakhstan, 1979. – 122 p. (in Russian).
3. Tokhtabaeva Sh. J. Símvolika predmetov traditsionnogo byta kazahov [Symbolism of items of traditional household of Kazakhs] // Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2014. – P. 23–28. (in Russian).
4. D. U. Dzhanibekov. Kúltúra Kazahskogo remesla [Culture of Kazakh crafts]. – Alma-ata: Yefner, 1982. – 144 p. (in Russian).
5. Shakhanova N. Mir traditsionnoi kúltúry kazahov (etnograficheskie ocherki) [The world of traditional culture of the Kazakhs (ethnographic sketches)]. – Almaty: Kazakhstan, 1998. – 184 p. (in Russian).

Additional references

1. Tokhtabaeva Sh. J. Shedevry Velikoi stepi [Masterpieces of the Great Steppe]. – Almaty: Dike-Press, 2008. – 240 p. (in Russian).

14

THEME

THE HERITAGE OF KAZAKHSTAN: STONE CARVING ART

Tas ondeitin koloner – stone-cutting craft.

The stone-carving art of the Kazakhs is based on ancient traditions of combining elements of different historical epochs and influences, from early medieval Turkic to modern ones. Stone-carving artworks displayed a synthesis of pre-Islamic traditions and the canons of Islam, which led to the creation of a new plastic language. This was especially evident in monuments of western Kazakhstan.

Kazakh stone-cutting was connected mainly to the manufacture of tombstones. This craft has been handed down from generation to generation by craftsmen since olden times. Masters of stone-cutting were also engaged in making wells, hand-mills and other items that combined the syncretism of the Kazakh worldview.

Kazakhs made tombstones in the form that was widespread in each locality. The ornamentation of small architectural forms of tombstones is recorded since XIII-XV centuries, mainly these tombstones coinciding with Turkmen type of *koytas* (ramstone). since XIX century there is a mass distribution of carved tombstones among Kazakhs, among which the most common are steles of rectangular shape with the top of various forms *kulpi tas* and *kumbez* – construction in the form of a mausoleum. Less common are *koi tas* or *koshkar tas*, a tomb in the form of a stylized ram, *sagantam* or *saganatam*, a structure in the form of a fence with an open top, and *sandyk tas*, a gravestone in the form of a trunk. The specificity of Kazakh memorial

architecture is generally represented by the walls of mausoleums in the form of smooth smooth slabs, which are richly decorated with polychrome paintings and carvings.

The tools used by the stonecutters were *ara* hacksaw and hatchet shot for sawing, awl without and *kyrgy* chisel for contouring the ornament, set of *kashau* chisels for carving the pattern and knife with a short blade *pyshak* for smoothing.

At present, stone-cutters making gravestones continue to work in ancient techniques, although the toolkit has been largely expanded by those purchased on the market. The most common type of gravestone structure at present can be considered *kulpy tas*. The *kumbez*, a mausoleum, is a domed and hipped structure which is usually erected at the burial site of famous personalities.

This element is under study by the experts of the Technical Committee on ICH under the National Committee for the Protection of ICH at present.

Self-assessment questions:

1. What types of ritual architecture in stone do you know? Describe them.
2. What kinds of ornaments were used to decorate items made of stone and why?
3. What do you know about the household utensils made of stone? Please tell us briefly.
4. What kind of tools were used by Kazakh craftsmen for cutting stone?
5. How does the Aral-Caspian region differ with respect to stone processing and why?

Basic references

1. International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 17 October 2003. – 17 p.

2. Kontseptsiia ob ohrane i razvitiu nematerialnogo kúlytúrnogo nasledia v Respúblike Kazahstan: ýtv. postanovleniem Pravitelstva Respúbliki Kazahstan ot 29 apreliia 2013 goda, № 408. [Concept on the Protection and Development of Intangible Cultural Heritage in the Republic of Kazakhstan: Approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 29 April 2013, No. 408]. (in Russian).
3. S. F. Mazhitov Nematerialnoe kúlytúrne nasledie Respúbliki Kazahstan [Intangible Cultural Heritage of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2016. –108 p. (in Russian).
4. Using Living Heritage in Education in Asia and the Pacific. – Seoul, South Korea. – 2022. – 255 p. (in Russian).
5. sketches]. – Almaty: Kazakhstan, 1998. – 184 p. (in Russian).
6. Azhigali S. E. Pamiatniki Mankystaý i Ýstýrta [Monuments of Mankystau and Ustyurt]: A book-album. Almaty: Óner, 2014. – 504 p. (in Russian).

Additional references

1. Tokhtabaeva Sh. J. Shedevry Velikoi stepi [Masterpieces of the Great Steppe]. – Almaty: Dike-Press, 2008. – 240 p. (in Russian).
2. M. S. Mukanov Kazahskie domashnie hýdojestvennye remesla [Kazakh domestic art crafts]. – Alma-Ata: Kazakhstan, 1979. – 122 p. (in Russian).
3. Tokhtabaeva Sh. J. Simvolika predmetov traditsionnogo byta kazahov [Symbolism of items of traditional household of Kazakhs] // Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2014. – P. 23–28. (in Russian).
4. D. U. Dzhanibekov. Kúlytura Kazahskogo remesla [Culture of Kazakh crafts]. – Alma-Ata: Yefner, 1982. – 144 p. (in Russian).
5. Shakhanova N. Mir traditsionnoi kúlytúry kazahov (etnograficheskie ocherki) [The world of traditional culture of the Kazakhs (ethnographic

15

THEME

INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN SCHOOL EDUCATION IN KAZAKHSTAN

Intangible cultural heritage and education are based precisely on creativity - a phenomenon that has no temporal, cultural, national, social, age or gender differentiation. Moreover, in our view, it is school education that can solve many problems with people's ability to find their place in society by successfully realising their creative resources.

Graphically, the list of subjects in each educational field is shown in Figure 3.

Figure 4 illustrates the possibilities for integrating ICH and school educational domains.

• Language and literature

Language policy. In this context, of interest is the long-standing Kazakh experience of national general education schools with different languages of instruction: Uzbek, Uighur, Tajik, German, English, etc. In addition, Dungan, Turkish, Polish, Kurdish, Azeri, Korean, Tatar and other national languages are studied in national schools. In addition, Dungan, Turkish, Polish, Kurdish, Azerbaijani, Korean, Tatar and other national languages are studied in national schools. Such a targeted language policy aimed at preserving, developing and transmitting the full diversity of the languages of the people of Kazakhstan is in keeping with the spirit of the Convention.

Language and oral traditions. Kazakh culture is represented by a rich oral-poetic tradition.

In the context of the Language and Literature subject area, pupils not only acquire knowledge about language, but also acquire a broad socio-cultural component. For example, the subject "Kazakh language and literature" in high school provides for the study of classics of Kazakh literature: B. Mailin "The days of Ait", S. Muratbekov "The smell of wormwood", K. Sarin "The sad dombra" and others; and in the perspective of junior and high school – folk tales, myths, legends and epics, which no doubt contributes to preservation and popularization of language and oral tradition as determinants of the identity of the people.

The preservation and popularisation of ICH is facilitated by the course "Abaiedology" (9th grade), which has been introduced since 2013 and aims to promote the poet's creative heritage and to enrich the students spiritually.

Further development of this area of school education in the context of ICH is as follows:

- adaptation of materials of the large-scale project "Qoblandy – by heart" initiated by Z. Yerzhan and Z. Naurzbayeva for school and elective literature course. In the framework of the project the authors developed learning and methodological manual with a set of CDs with recordings of the epos text in verse (as a literary text) and authentic-performance (as a traditional zhyr) versions;
- to promote the experience of the school of young akyns "Tastulek" for students of secondary schools, created on the basis of the library named after A. S. Pushkin (Almaty, the head akyn Gulnur Zulkarshyn).

• Human beings and society

The Human and Society subject area aims to develop students' historical consciousness and thinking, linking today's

Nº	Education area	Training subjects
1	Language and literature	"Kazakh language", "Kazakh literature", "Russian language", "Russian literature", "Native language", "Uighur/Uzbek/Tajik literature", "Foreign language", "Abai studies" course
2	Human beings and society	"History of Kazakhstan", "World History", "Man. Society. Law".
3	Mathematics and computer science	"Algebra and Beginnings of Analysis, Geometry, Computer Science"
4	Natural Science	"Geography, Physics, Chemistry, Biology"
5	Art	"Fine arts", "Music"
6	Technology	"Technology"
7	Physical education	"Physical education", "Initial military training"

Figure 3: Educational areas of school subjects

society and the past. In the context of ICH the history of development of Kazakh oral-poetic tradition (10th grade), biography of famous akyns and zhynrau and many other aspects are studied.

The preservation and promotion of ICH in this educational field can be facilitated by new state initiatives. For example, in order to implement the programme "Tugan zher" in educational organisations in the 2017–2018 school year, 5 hours per year are allocated for lessons in the subjects "History of Kazakhstan", "Geography" and "Kazakh Literature" in museums, cultural organisations and historical sites (outside schools). In this context, the elective course "Local History" (Grade 7), which has been introduced since 2017, is of particular interest. The course is aimed at the study and research of the history and culture of the native land (Little Motherland), where the identification, documentation and research of ICH elements available to students can be structured.

• Mathematics and computer science

The educational field aims at developing mathematical literacy, algorithmic, operational and critical thinking, logical, intellectual and creative abilities of students.

The development of this area of school education in the context of ICH is seen as follows:

- Inclusion of elements of traditional nomadic distance and time measures; measures and units of length using human and animal body elements;
- The notion and concepts of sacral numbers in Kazakh culture;
- elements of geometric knowledge of nomads (division of the world into three constituent parts: upper, middle, lower; symmetry of ancient mounds, architectural constructions, orientation in space, etc.);
- wide use of the traditional Kazakh intellectual game "Togyz Kumalak" – algebra of shepherds, aimed at the development of logic and wit.

• Natural science

The subject area shapes students' understanding of natural phenomena and regularities, reveals scientific methods of learning about nature, and makes them aware not only of the natural world around them but also of their place in it. In the subject "Biology" within the framework of the recommended topics "All in our roots (on the basics of genetics)", "Pearl of the

Nº	ICH areas	Education area
1	Oral traditions and expressions, including language as a vehicle of intangible cultural heritage	Language and literature
2	Customs, rituals, festivities; Oral traditions and expressions, including language as a vehicle of intangible cultural heritage, etc.	Human beings and society
3	Knowledge and customs relating to nature and the universe; Customs, rituals, celebrations	Mathematics and computer science
4	Knowledge and practices relating to nature and the universe	Natural Science
5	Performing arts; Knowledge and skills related to traditional crafts	Art
6	Knowledge and skills related to traditional crafts;	Technology
7	Customs, rituals, celebrations	Physical education

Figure 4: ICH and school education areas

Universe (course for girls 7–9 grades)", etc. it is possible to update traditional knowledge on "Zhety ata" (seven ancestral generations) and "Shezhire", gradation of life stages in the Tengrian muyshel calendar and many others;

In the subject of geography, the theme "Geography, history, art: intersections and interactions" can update knowledge of traditional ecological knowledge and the rules and principles of natural resource use by nomadic societies.

• Art and Technology

The educational field traditionally belongs to the arts education sector, which shapes and develops students' emotional, moral and sensory culture, encourages the ability to see, appreciate and create works of art, and aims to develop imagination and creativity. In recent years the traditional art of ancient nomads (music, storytelling, arts and crafts) has become the most important means of art education, which has great philosophical, aesthetic and ethical potential.

The subject "Technology" is well placed in the area of technology for the artistic

processing of various materials (wood and metal) with elements of arts and crafts.

Further development of this area of school education in the context of ICH is seen in the following:

- Conducting master classes in the field of traditional arts and crafts, including on disappearing elements;
- conducting master-classes by specialists in traditional music and oral-poetic tradition.

• Physical education

This area of education is conducive to the formation of a personality ready for active and creative self-realisation in the sphere of universal culture. Further development of this area of school education in the context of ICH is seen in the widespread use of traditional sports games such as asyk atu, arkan tartu and many others.

Self-assessment questions:

1. Which educational areas of the school do you know? Describe them.
2. Is it possible to include ICH in the educational areas of the school and

- how? Tell us about the example of one subject.
3. What do you know about the oral-poetic tradition of the Kazakhs? Please tell us briefly.
 4. How could the elements of ICH be incorporated into the subject Mathematics?
 5. What elements of ICH are included in the subject Art and Technology?
2. Tokhtabaeva Sh. Zh. Simvolika predmetov traditsionnogo byta kazahov [Symbolism of items of traditional household of Kazakhs] // Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2014. – P. 23–28. (in Russian).
 3. Shakhanova N. Mir traditsionnoi kúltúry kazahov (etnograficheskie ocherki) [The world of traditional culture of the Kazakhs (ethnographic sketches)]. – Almaty: Kazakhstan, 1998. – 184 p. (in Russian).

Basic references

1. International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 17 October 2003. – 17 p.
2. Kontseptsiiya ob ohrane i razvítii nematerialnogo kúltúrnogo naslediya v Respúblike Kazahstan: ýtv. postanovleniem Pravitelstva Respúbliki Kazahstan ot 29 aprelya 2013 goda, № 408. [Concept on the Protection and Development of Intangible Cultural Heritage in the Republic of Kazakhstan: Approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, 29 April 2013, No. 408]. (in Russian).
3. S. F. Mazhitov Nematerialnoe kúltúrnnoe nasledie Respúbliki Kazahstan [Intangible Cultural Heritage of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2016. – 108 p. (in Russian).
4. Using Living Heritage in Education in Asia and the Pacific. – Seoul, South Korea. – 2022. – 255 p. (in Russian).
5. M. S. Mukanov Kazahskie domashnie hýdojestvennyye remesla [Kazakh domestic art crafts]. – Alma-Ata: Kazakhstan, 1979. – 122 p. (in Russian).
5. D. U. Dzhaniyev. Kúltúra Kazahskogo remesla [Culture of Kazakh crafts]. – Alma-Ata: Yefner, 1982. – 144 p. (in Russian).

Additional references

1. Tokhtabaeva Sh. Zh. Shedevry Velikoi stepi [Masterpieces of the Great Steppe]. – Almaty: Dike-Press, 2008. – 240 p. (in Russian).

CONCLUSION

From the perspective of the 2003 Convention, safeguarding ICH means ensuring its viability, that it continues to exist, avoiding and overcoming the risks of its disappearance. Since the Republic of Kazakhstan ratified the International Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage, work has been carried out to examine the status of its elements.

It is known that in order to maintain the viability of ICH, it is necessary to work systematically to protect it. Such activities can only begin after a detailed scientific analysis has been carried out to identify the risks and threats to one or another element of ICH.

During the field visits, specific difficulties faced by master craftsmen were identified. In particular, those involved in felting and carpet weaving have difficulties in acquiring wool. The craft of the ancient Kazakh tradition of rawhide weaving is on the verge of extinction. The situation with yurt masters is very alarming. One of the reasons for this situation is the replacement of local products by imported yurts from China and Kyrgyzstan.

Currently, some elements of Kazakh ICH are included in the National List, some of which have been sent in the form of a country or multinational application to UNESCO for inclusion in the Representative List of ICH of Humanity. But at the same time we need to remember that the main work of the country's commitments under the 2003 Convention must be focused on the efforts to preserve our ICH, we must constantly continue to monitor all of our intangible cultural heritage, including crafts. And most importantly, crafts and intangible cultural heritage of Kazakhstan should be studied in schools, colleges and universities. It is thought that this handbook will help to improve this situation.

Field and desk research, as well as a study of communication between representatives of communities of artisans and regional departments of culture, employees of regional museums, public organizations in the field of crafts promotion revealed a number of problems that hinder the viability and transfer of Kazakhstani crafts. This research under the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan project AR09259862 "Researching traditional crafts of modern Kazakhstan: status and ways of preservation" allowed analyzing and fixing the threats and risks to the viability of Kazakh traditional crafts.

One of the factors hindering the further viability of elements of this area of ICH at the moment is considered to be the lack of a regulatory framework for the development of crafts, which in the modern world is seen as an important element of intangible cultural heritage, as a potential for human resource development and tourism, and as a successful sector of the national economy and creative industries. We must remember that traditional crafts are one of the main "cultural codes" of any people's ethnic identity.

Some elements are included in the National Inventory of ICH, a number of them have been sent to UNESCO for inclusion in the Representative List of ICH of Humanity in the form of a country or multinational application. However, it should be noted that the main work of the country's commitment is not limited to these steps, the main activity should focus on all efforts to preserve our ICH, and also focus on the study of ICH in the education system.

Шайғезова Ж. Н., Кұлсариева С. П.

**Білім берудегі
Қазақстанның тірі мұрасы**

Шайғозова Ж. Н., Кульсариева С. П.

**Живое наследие Казахстана
в образовании**

Shaygozova Zh. N., Kulsariyeva S. P.

**Kazakhstan's living heritage
in education**

Подписано в печать: 10.04.2023
Формат 60x90/16. Усл. печ. л. 11.63.
Тираж 100 экз.

Отпечатано в типографии

ISBN 978-601-7448-25-7

9 786017 448257